

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

Yıl-Year

2025

Cilt/Vol

8

Sayı/Issue

3

**<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com**

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

Yıl-Year

2025

Cilt/Vol

8

Sayı/Issue

3

**<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com**

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

AMAÇ VE KAPSAM

R&S-Research Studies Anatolia Journal; yayın kapsamındaki bilimsel çalışmaları yayımlayarak, söz konusu alanlara katkıda bulunmayı amaçlayan, 2018 yılında yayın hayatına başlamış bir sosyal bilimler dergisidir. Kalite ve güvenden ödün vermeden kalıcılığı ile akademik camiada önde gelen yayınlardan olma iddiasındadır. Ulusal ve uluslararası kamuoyuna hitap eden, yeni fikirler ve açılımlar ortaya koyan, karar mekanizmalarında çalışanlara ve uygulayıcılara kadar her kademeye referans olabilecek bir yapıya sahip olmak ve yaygınlaşmak isteğindedir.

R&S-Research Studies Anatolia Journal dergisi, Sosyal ve Beşeri Bilimler bünyesinde yer alan Davranış Bilimleri, Endüstriyel İlişkiler ve İşgücü, Halkla İlişkiler, İktisat, İletişim, İşletme, Kamu Yönetimi, Siyasi Bilimler, Uluslararası İlişkiler, Yöneylem Araştırma ve Yönetim Bilimi konularındaki; Konferans Bildirisi, Araştırma Makalesi, Derleme, Çeviri, Sistematiik Derlemeler ve Meta Analiz, İnceleme Makalesi, Teorik Makale, Kısa Bildiri gibi bilimsel çalışmaları yayımlayan, uluslararası indekslerde taranan, hakemli bir dergidir.

ETİK KURUL İZNİ

Yazarlarımızın çalışmaları ile birlikte intihal raporlarını ve telif devir formlarını da sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sisteme yüklenen çalışma, dergi yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanmış olmalıdır. Bu kuralların dışında yapılan yüklemeler, ön kontrol aşamasında iade edilecektir.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalar (anket ya da ölçek uygulamayı gerektiren, görüşme ve gözlem içeren; döküman, resim, anket vb.. diğerleri tarafından geliştirilen ve kullanım izni gerektiren çalışmalar) için etik kurullardan ya da komisyonlardan gerekli izinlerin alınması, bunların makale içeriğinde belirtilmesi ya da ek olarak sunulması gerekmektedir. Bu izinlerin olmaması durumunda yayın ön inceleme safhasında yazara iade edilir.

YAZIM İLİ

TÜRKÇE & İNGİLİZCE

YAYIN ARALIĞI

OCAK - NİSAN - **TEMMUZ** - EKİM

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

KURULLAR

BAŞ EDITÖR

Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIZ
(Malatya Turgut Özal Üniversitesi)

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Kazım KILINÇ
(Batman Üniversitesi)

Doç. Dr. Ramazan ASLAN
(Adıyaman Üniversitesi)

EDİTÖR YARDIMCISI

Doç. Dr. Ayşe Meriç YAZICI
(İstanbul Gelişim Üniversitesi)

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Sadık ÇALIŞKAN
(İnönü Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Ayça Can KIRGIZ
(İstanbul Kent Üniversitesi)

Prof. Dr. Ceyda AYSUNA TÜRKİYILMAZ
(İMarmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Muhsin HALİS
(Kocaeli Üniversitesi)

Prof. Dr. Mücahit ÇELİK
(Adıyaman Üniversitesi)

Prof. Dr. Yavuz AKÇİ
(Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Batuhan GÜVEMLİ
Prof. Dr. Bünyamin AKDEMİR
Prof. Dr. Ceyda AYSUNA TÜRKYILMAZ
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Kasım KARAKÜTÜK
Prof. Dr. Mahmut YAVAŞI
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Prof. Dr. M. Hanifi AYBOĞA
Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN
Prof. Dr. Necati CEMALOĞLU
Prof. Dr. Orhan ELMACI
Prof. Dr. Özcan ÖZKAN
Prof. Dr. Ramazan YELKEN
Prof. Dr. Yavuz AKÇI
Doç. Dr. Barış AYTEKİN
Doç. Dr. Bengü HIRLAK
Doç. Dr. Fatih VAROL
Doç. Dr. Gamze Ebru ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Gökhan KARHAN
Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN
Doç. Dr. Hamza ŞİMŞEK
Doç. Dr. İnci ERDOĞAN TARAÇI
Doç. Dr. K. Kaan BÜYÜKİKİZ
Doç. Dr. Mahir KALFA
Doç. Dr. Mert ÖZGÜNER
Doç. Dr. Mücahit ÇAYIN
Doç. Dr. Sabrina KAYIKÇI
Doç. Dr. Sevgi IŞIK EROL
Doç. Dr. Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL
Doç. Dr. Osman AĞIR

Trakya Üniversitesi – Edirne / Türkiye
İnönü Üniversitesi / Malatya / Türkiye
Marmara Üniversitesi - İstanbul / Türkiye
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi – Ankara / Türkiye
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş / Türkiye
Ankara Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi – Ankara / Türkiye
Kocaeli Üniversitesi - Kocaeli / Türkiye
Marmara Üniversitesi – İstanbul / Türkiye
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş / Türkiye
Gazi Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi – Kütahya / Türkiye
Çankırı Karatekin Üniversitesi / Çankırı / Türkiye
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi / Bolu / Türkiye
Kırklareli Üniversitesi / Kırklareli / Türkiye
Kilis 7 Aralık Üniversitesi / Kilis / Türkiye
İstanbul Üniversitesi – İstanbul / Türkiye
Hitit Üniversitesi / Çorum / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Mersin Üniversitesi- Mersin / Türkiye
Gaziantep Üniversitesi / Gaziantep / Türkiye
Hacettepe Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Kayseri Üniversitesi / Kayseri / Türkiye
İnönü Üniversitesi – Malatya / Türkiye

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Vahap ÖNEN
Doç. Dr. Yakup AKGÜL
Doç. Dr. Zeliha TEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KARAHAN
Dr. Öğr. Üyesi Arzu ŞEKER
Dr. Öğr. Üyesi Berkant DULKADİR
Dr. Öğr. Üyesi Elvan ULUCAN ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Erhan AKARDENİZ
Dr. Öğr. Üyesi Esra SİPAHİ DÖNGÜL
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Banu BEYAZ SİPAHİ
Dr. Öğr. Üyesi Filiz SARIKAYA PEKACAR
Dr. Öğr. Üyesi Haluk KARADAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Kadir DELİGÖZ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil Hakan DERİN
Dr. Öğr. Üyesi Meysure Evren ÇELİK SÜTİÇER
Dr. Öğr. Üyesi Sevda DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Uyum ELİTOK
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ELİTOK
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KÖSE
Dr. Hüseyin ÇİÇEKLİOĞLU
Dr. Merve BAKAN
Dr. Özge ÖZKAN
Dr. Taha Yasin ÖLMEZTOPRAK
Dr. Zümral GÜLTEKİN
Prof. Arshi Khan
Assoc. Prof. Ahmad Rasmi Albattat
Assoc. Prof. Thomas Dorson Anning
Assoc. Prof. Dhilip KUMAR
Assist. Prof. Biswa Mohana Jena
Assist. Prof. Rahul Jain

İstanbul Topkapı Üniversitesi - İstanbul / Türkiye
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Alanya / Antalya / Türkiye
Muş Alpaslan Üniversitesi / Muş / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
Çankırı Karatekin Üniversitesi- Çankırı / Türkiye
Gaziantep Üniversitesi - Gaziantep / Türkiye
Aksaray Üniversitesi - Aksaray / Türkiye
Tarsus Üniversitesi - Mersin / Türkiye
Çankırı Karatekin Üniversitesi/ Çankırı / Türkiye
Başkent Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Erzurum Atatürk Üniversitesi - Erzurum / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
İstanbul Esenyurt Üniversitesi / İstanbul / Türkiye
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi / Osmaniye / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Hasan Kalyoncu Üniversitesi / Gaziantep / Türkiye
Mersin Üniversitesi / Mersin / Türkiye
İnönü Üniversitesi / Malatya / Türkiye
Malatya Turgut Özal Üniversitesi / Malatya / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun / Türkiye
Aligarh Muslim University / Uttar Pradesh / India
Management and Science University Selangor / Malaysia
University of the Witwatersrand, Johannesburg/South Africa Artificial
Intelligence and Computer Vision Applications / India Assistant
Professor in Commerce, NSCB Govt College, Sambalpur/India Finance
at American College / Dubai

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

A- GENEL İLKELER

1. R&S (Research Studies Anatolia Journal) hakemli, uluslararası birçok indekste taranan e-dergi olup, yılda 4 sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim) yayınlanır. Gerekli durumlarda özel ya da ek sayılar da yayınlanabilir.
2. R&S Dergisi, Sosyal ve Beşeri Bilimler temel alanında yer alan Davranış Bilimleri, Endüstriyel İlişkiler ve İşgücü, Halkla İlişkiler, İktisat, İletişim, İşletme, Kamu Yönetimi, Siyasi Bilimler, Uluslararası İlişkiler, Yöneylem Araştırma ve Yönetim Bilimi konularındaki çalışmaları yayınlayan bir dergidir. Yalnızca özgün bilimsel makalelere ilişkin metinleri yayınlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla kongre ve sempozyum bildirileri de makale çalışması olarak yayınlanabilir. Ancak bu yayın etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir.
3. R&S Dergisi'ne gönderilen yazıların daha önce herhangi bir mecrada yayınlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının yayın değerlendirme sürecinde bulunmaması gerekir.
4. Herhangi bir yazının R&S Dergisi'ne elektronik sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirilme süreci başlar.
5. Başvurunun yapılmasından yazının yayınlanması aşamasına kadar uzanan süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda gerçekleşir.
6. Yayınlanması için R&S Dergisi'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz. R&S Dergisi, yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayınlatabilir.
7. R&S Dergisi'nin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde gelen yazılar da değerlendirmeye tabi tutulur ve hakemler tarafından yayımlanması uygun görüldüğü takdirde yayınlanır.

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

B- ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİNE İLİŞKİN DERGİ POLİTİKASI

1. Etik Kurul izni gerektiren çalışmalar (anket ya da ölçek uygulamayı gerektiren, görüşme ve gözlem içeren; doküman, resim, anket vb. diğerleri tarafından geliştirilen ve kullanım izni gerektiren çalışmalar) için etik kurullardan ya da komisyonlardan gerekli izinlerin alınması, bunların makale içeriğinde belirtilmesi ya da ek olarak sunulması gerekmektedir. Bu izinlerin olmaması durumunda yayın ön inceleme safhasında yazara iade edilir.
2. Hakem değerlendirmelerinde olan araştırmalara ilişkin ham verilerin hakemler tarafından talep edildiğinde sunulması şarttır. Verilerin makalenin yayını sonrasında da gerektiğinde sağlanması zorunludur.

C- MAKALE BENZERLİK RAPORU VE BENZERLİK ORANINA İLİŞKİN DERGİ POLİTİKASI

1. Aday makaleler akademik intihal engelleme programından (Ithenticate, intihal.net vb.) geçirilmektedir. Adayın bu kapsamda çalışmasına ilişkin intihal raporunu makale gönderimi esnasında sisteme yüklemesi gerekmektedir.
2. Benzerlik oranı %20'ye kadar olan çalışmalar değerlendirme sürecine kabul edilmektedir.
3. Benzerlik oranı %20'nin üzerinde olan çalışmalar ön kontrol aşamasında yazar(lar)a iade edilecektir.

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

D- YAZARLAR İÇİN ETİK KURALLAR

1. Yazarlar çalışmalarının özgün olduğunu garanti eder ve diğer araştırmacıların fikir, dil, resim, grafik ve tablolarına çalışmalarında yer verdikleri zaman bunu alıntı olarak belirtmek durumundadır. Kaynağı belirtmeden yapılan alıntı intihal nedenidir.
2. Çalışmada adı geçen her yazar çalışmanın içeriğinden aynı oranda sorumludur. Çalışmaya katkısı olup da araştırmacının ismine yer verilmemesi veya katkısı olmadığı halde haksız yere adına yer verilmesi kabul edilemez bir durumdur.
3. Yazarlar araştırmalarının bulgularına sadık kalmalıdır. Bulguların değiştirilmesi, bulgu ve sonuç uydurmak ve bunlardan yola çıkarak araştırma yapmak söz konusu değildir. Veriler ve materyaller üzerinde oynama, silme, çıkarma ya da baş etmesi güç verilerin yorumlanma işlemini atlama gibi durumlar güven kırıcıdır.
4. Çalışmanın dergilere eş zamanlı gönderimi söz konusu olamaz. Yazarlar önceden yayımlanmış çalışmalarını da dergiye gönderemezler.

E- HAKEMLER İÇİN ETİK KURALLAR

1. Hakemler değerlendirme sürecinin gizli olduğunu ve üçüncü kişilerle paylaşılmaması gerektiğini bilmelidir.
2. Hakemler, belirlenen süre içerisinde çalışma ile ilgili objektif, tarafsız, bilimsel, anlaşılır ve yapıcı bir değerlendirme raporu sunmalıdır.
3. Hakem raporları, makalenin bilimsel niteliği (ele aldığı konu, kullanılan yöntem ya da ilgili literatürün uygun kullanımı) ile ilgili değerlendirme de içerecektir. Bu değerlendirme olumlu ya da olumsuz, içerik hakkında mutlaka yapılmalıdır.
4. Çalışmanın intihal olduğu ya da önceden başka bir yerde yayımlandığı anlaşılması üzerine hakemler durumu editöre bildirmelidir.

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

F- DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. R&S Dergisi'nin sistemine yüklenen her yazı, ilk olarak editör veya editör yardımcıları tarafından yazım ve yayın ilkelerine uygunluğu bağlamından değerlendirilir. Bu değerlendirme sonucunda, yazar tarafından yapılması gereken düzeltmeler olursa, yazı, editörler tarafından düzeltme istenerek yazara iade edilir.
2. Yazım ilkelerine uygun olmayan yazılar hakeme gönderilmez.
3. Yazım ve yayın ilkeleri açısından değerlendirilmeye uygun bulunan yazılar hakemlere yönlendirilir. Editör onayından geçen her yazının değerlendirilmesi için en az iki hakem görevlendirilir. Hakemler yazının temsil ettiği alan ve anabilim dalında uzmanlıkları bulunan kimseler arasından seçilir.
4. Hakem ve yazarların isimleri karşılıklı olarak birbirlerinden gizli tutulur.
5. Hakemlerin kendilerine gönderilen yazıyı değerlendirme süreleri azami 25 gündür. Bu süreç sonunda rapor edilmeyen yazı için yeni bir hakem tayin edilir.
6. Alan değerlendirmesinden iki olumlu hakem raporu alan yazı yayınlanmaya hak kazanır. Bir olumlu bir olumsuz hakem raporu alan yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir ve yazının yayınlamp yayınlanmaması üçüncü hakemin raporu doğrultusunda belirlenir.
7. Hakemler, düzeltme istedikleri yazıyı yayınlanmadan önce bir kez daha görmek isteyebilirler. Bu talebin raporda belirtilmesi durumunda metnin düzeltilmiş biçimi sistem tarafından otomatik olarak hakeme gönderilir.
8. Yazarlar, makul çerçevede ve ikna edici verilerle birlikte hakem raporuna itiraz edebilirler. İtirazlar dergi yönetimi tarafından incelenir ve uygun görüldüğü takdirde konu ile ilgili olarak farklı bir hakemin (ya da hakemlerin) görüşlerine başvurulabilir.

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

9. R&S Dergisi'nin elektronik sistemine eklenen yazıların değerlendirme sürecinin hangi evresinde olduğu, yazarlar tarafından kendi üyelik bilgileri kullanılarak takip edilebilir. Hakem süreci titizlikle izlenmeli, sistem yalnızca bir kez değişiklik hakkı verebildiğinden dolayı yapılması muhtemel değişiklikler için her iki hakem değerlendirmesinin de sonuçlanması ve raporların sisteme girilmesi beklenmelidir.

10. Dergi editörleri, hakemler tarafından verilen düzeltmeleri titizlikle takip eder. Bu doğrultuda, editörler tarafından bir yazının yayınlanması ya da yayınlanmaması yönünde karar alınabilir.

11. R&S Dergisi'ne yüklenen makaleler için tasarım şirketi hesabına yatırılmak üzere 850 TL/25 USD ücret alınmaktadır. Bu ücret, makalenin yazar tarafından sisteme yüklenmesinden sonra dergi tarafından gönderilen bilgi mesajı uyarınca, hakem sürecinin başlatılmasından önce yatırılır. Yayın ücreti yatırıldıktan sonra yazarlardan gelen dekontlar dergi yönetimi tarafından tasarım şirketine gönderilir ve çalışmanın hakem süreci başlatılır.

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

YAYIN POLİTİKASI

1. R&S (Research Studies Anatolia Journal) ulusal, hakemli, endeksli e-dergi olup, yılda 4 sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim) yayınlanır. Gerekli durumlarda özel ya da ek sayılar da yayınlanabilir.
2. R&S Dergisi, Sosyal ve Beşeri Bilimler alanlarındaki çalışmaları yayınlayan bir dergidir. Yalnızca özgün bilimsel makalelere ilişkin metinleri yayınlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla kongre ve sempozyum bildirileri de makale çalışması olarak yayınlanabilir. Ancak bu yayın etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir.
3. R&S Dergisi'ne gönderilen yazıların daha önce herhangi bir mecrada yayınlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının yayın değerlendirme sürecinde bulunmaması gerekir.
4. R&S Dergisi'ne yayınlanması için çalışma göndermek isteyenlerin, yazılarını <http://dergipark.org.tr/rs> adresi aracılığıyla göndermeleri gerekir.
5. Herhangi bir yazının R&S Dergisi'ne elektronik sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirilme süreci başlar.
6. Başvurunun yapılmasından yazının yayınlanması aşamasına kadar uzanan süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda gerçekleşir.
7. Yayınlanması için R&S Dergisi'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz. R&S Dergisi, yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayımlayabilir.
8. R&S Dergisi'nin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde gelen yazılar da değerlendirmeye tabi tutulur ve hakemler tarafından yayımlanması uygun görüldüğü takdirde yayınlanır.

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 3

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

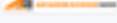
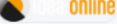
ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. R&S Dergisi'nin sistemine yüklenen her yazı, ilk olarak editör veya editör yardımcısı tarafından yazım ve yayın ilkelerine uygunluğu bağlamından değerlendirilir. Bu değerlendirme sonucunda, yazar tarafından yapılması gereken düzeltmeler olursa, yazı, editörler tarafından düzeltme istenerek yazara iade edilir.
2. Yazım ilkelerine uygun olmayan yazılar hakeme gönderilmez.
3. Yazım ve yayın ilkeleri açısından değerlendirilmeye uygun bulunan yazılar hakemlere yönlendirilir. Editör onayından geçen her yazının değerlendirilmesi için en az iki hakem görevlendirilir. Hakemler yazının temsil ettiği alan ve anabilim dalında uzmanlıkları bulunan kimseler arasından seçilir.
4. Hakem ve yazarların isimleri karşılıklı olarak birbirlerinden gizli tutulur.
5. Hakemlerin kendilerine gönderilen yazıyı değerlendirme süreleri azami 25 gündür. Bu süreç sonunda rapor edilmeyen yazı için yeni bir hakem tayin edilir.
6. Alan değerlendirmesinden iki olumlu hakem raporu alan yazı yayınlanmaya hak kazanır. Bir olumlu bir olumsuz hakem raporu alan yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir ve yazının yayınlanıp yayınlanmaması üçüncü hakemin raporu doğrultusunda belirlenir.
7. Hakemler, düzeltme istedikleri yazıyı yayınlanmadan önce bir kez daha görmek isteyebilirler. Bu talebin raporda belirtilmesi durumunda metnin düzeltilmiş biçimi sistem tarafından otomatik olarak hakeme gönderilir.
8. Yazarlar, makul çerçevede ve ikna edici verilerle birlikte hakem raporuna itiraz edebilirler. İtirazlar dergi yönetimi tarafından incelenir ve uygun görüldüğü takdirde konu ile ilgili olarak farklı bir hakemin (ya da hakemlerin) görüşlerine başvurulabilir.
9. R&S Dergisi'nin elektronik sistemine eklenen yazıların değerlendirme sürecinin hangi evresinde olduğu, yazarlar tarafından kendi üyelik bilgileri kullanılarak takip edilebilir.
10. Dergi editörleri, hakemler tarafından verilen düzeltmeleri titizlikle takip eder. Bu doğrultuda, editörler tarafından bir yazının yayınlanması ya da yayınlanmaması yönünde karar alınabilir.

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

	Advanced Science Index
	ASOS Index
	Cosmos If
	Directory of Research Journals Indexing (DRJI)
	EURCPUB
	FERRIS STATE UNIVERSITY
	GENERAL IMPACT FACTOR
	GitHub
	Google Scholar
	HARVARD LIBRARY
	InfoBase Index
	IPIndexing
	ISSN
	idealonline
	JIFACTOR

Journal Factor

LOWA STATE-California, San Francisco

Research Bib

Root Society for Indexing and Impact Factor Service (Root Indexing)

Scientific Indexing Services (SIS)

Türk Eğitim İndeksi (TEİ)

R&S
RESEARCH STUDIES
ANATOLIA JOURNAL

Vol/Cilt : 8
Issue/Sayı : 3
Yayın Tarihi : 31.07.2025
ISSN : 2630-6441
Toplam
Makale Sayısı : 08

EDİTÖRDEN

Değerli bilim insanları, eserleri ile dergimize katkı sunan kıymetli hocalarımız ve diğer paydaşlarımız;

R&S - Research Studies Anatolia Journal olarak, yeni bir sayıyı sizlerle buluşturmanın heyecanını ve gururunu yaşıyoruz. 2025 Temmuz (Cilt: 8 - Sayı: 3) sayısında birbirinden değerli 8 çalışmayı sizlerle buluşturan yazarlarımıza, dergi yönetim kurulumuzun çok değerli üyelerine; danışma, yayın ve hakem kurullarında görev yaparak birikimlerini bizlerle paylaşan kıymetli hocalarımıza editör kurulu olarak teşekkür ederiz. "Davranış Bilimleri, Endüstriyel İlişkiler ve İşgücü, Halkla İlişkiler, İktisat, İletişim, İşletme, Kamu Yönetimi, Siyasal Bilimler, Uluslararası İlişkiler, Yöneylem Araştırma ve Yönetim Bilimi" alanlarındaki çalışmaları kapsayan ve hakemli bilimsel bir dergi olan R&S - Research Studies Anatolia Journal, OCAK-NİSAN-TEMMUZ VE EKİM aylarında olmak üzere yılda dört sayı şeklinde yayın yapmaktadır.

R&S - Research Studies Anatolia Journal, 2630-6441 e-ISSN numarası ile elektronik formatta yayımlanmakta olup, Advanced Science Index, ASOS Index, Cosmos IF, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), EUROPUB, FERRIS STATE UNIVERSITY, GENERAL IMPACT FACTOR, GitHub, HARVARD LIBRARY, InfoBase Index, IPIndexing, ISSN, Ideonline, JIFACTOR, Journal Factor, LOWA STATE-California, San Francisco, Research Bib, Root Society for Indexing and Impact Factor Service (Root Indexing), Scientific Indexing Services (SIS) ve Türk Eğitim İndeksi (TEİ) gibi birçok ulusal ve uluslararası indeks tarafından taranmaktadır. Değerlendirme sürecimiz, akademik etik kurallar çerçevesinde yürütülmekte olup, çift kör hakemlik sistemi titizlikle uygulanmaktadır.

2025 yılı boyunca, bilim dünyasına daha fazla katkı sağlamayı, dergimizin uluslararası görünürlüğünü artırmayı ve akademik camiaya nitelikli yayınlar sunmayı hedefliyoruz. Siz değerli bilim insanlarının destekleriyle bu hedeflerimize ulaşacağımıza inanıyoruz. R&S - Research Studies Anatolia Journal ailesinin bir parçası olarak sizleri aramızda görmekten her zaman büyük mutluluk duyacağız.

2025 yılının ikinci sayısının hayırlı olması dileğiyle, dergimize katkıda bulunan tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve okurlarımıza teşekkür eder, saygılarımızı sunarız.

Editör Kurulu

<http://dergipark.org.tr/rs>

rsanatolia@gmail.com

	R&S RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL	Vol/Cilt : 8 Issue/Sayı : 3 Yayın Tarihi : 31.07.2025 ISSN : 2630-6441 Toplam Makale Sayısı : 8
---	---	--

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES	340-509
Fatma ULUTÜRK ÖRGÜTSEL ÖĞRENMENİN, ÇALIŞANLARIN ÖZ YETERLİLİK VE İNOVASYON PERFORMANSINA ETKİLERİ <i>The Effects of Organisational Learning on Employees' Self-Efficacy and Innovation Performance</i>	311-339
Khaladdin İBRAHİMLİ KÜRESEL GÜÇ REKABETİ VE YENİ JEOPOLİTİK DİNAMİKLER <i>Global Power Competition and New Geopolitical Dynamics</i>	340-371
Çağla İZGİ COVID-19'UN ENFLASYONİST ETKİLERİ: KÜRESEL BİR DEĞERLENDİRME <i>The Inflationary Impact of COVID-19: A Global Perspective</i>	372-398
Behlül Can ŞENGÜL, Ceyda AYSUNA TÜRKİYILMAZ, Yusuf Ozan YILDIRIM & Serdar PİRTİNİ THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ANXIETY AND LITERACY ON THE INTENTION TO USE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE BUSINESS-TO-BUSINESS (B2B) MARKET <i>İşletmeler Arası (B2B) Pazarda Yapay Zekâ Kaygısı ve Okuryazarlığının Yapay Zeka Teknolojilerinin Kullanılma Niyeti Üzerindeki Etkisi</i>	399-425
Mustafa Orhan YALINIZ DİJİTAL OTORİTERLİK VE YENİ MEDYA: AZERBAYCAN, ÇİN VE RUSYA ÖRNEĞİNDE SANSÜR POLİTİKALARI VE İNTERNET ÖZGÜRLÜĞÜ <i>Digital Authoritarianism and New Media: Censorship Policies and Internet Freedom in the Cases of Azerbaijan, China, and Russia</i>	426-454

Uğur BASUT & Umut Tolga GÜMÜŞ	
BİST’TE İŞLEM GÖREN OTOMOTİV SEKTÖRÜNDEKİ FİRMALARIN 2018–2023 YILLARI ARASINDAKİ DUPONT ANALİZİ	455-467
<i>DuPont Analysis of Automotive Companies Listed on Borsa Istanbul Between 2018 and 2023</i>	
Hakan ÇALIŞKAN	
TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ İLE İLGİLİ ÇALIŞILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ	468-486
<i>Analysis of Postgraduate Theses on Agricultural Credit Cooperatives</i>	
Mustafa ÖZER	
TÜRKİYE’DE DİJİTAL BECERİLERİN İŞGÜCÜ PİYASASI SONUÇLARINA ETKİSİ: LITS-IV VERİSİYLE İLK BULGULAR	487-509
<i>The Impact of Digital Skills on Labor Market Outcomes in Turkey: First Evidence from LITS-IV Data</i>	

**ÖRGÜTSEL ÖĞRENMENİN, ÇALIŞANLARIN ÖZ YETERLİLİK VE İNOVASYON
PERFORMANSINA ETKİLERİ**

*The Effects of Organisational Learning on Employees' Self-Efficacy and Innovation
Performance*

Fatma ULUTÜRK

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul Gelişim Meslek Yüksek Okulu, Ulaştırma Hizmetleri
Bölümü, dr.fatma.uluturk@gmail.com, İstanbul / Türkiye <https://orcid.org/000-0002-6104-4483>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1670517>

Ulutürk, F. (2025). Örgütsel öğrenmenin, çalışanların öz yeterlilik ve inovasyon performansına etkileri, *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 8(3). 311-339.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 07.04.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.05.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 31.07.2025

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, örgütsel öğrenmenin, çalışanların öz yeterlilik ve inovasyon performansına olan etkilerini incelemektir. Bu bağlamda araştırma sorusu; örgütsel öğrenme, çalışanların öz yeterliliklerini ve inovasyon performansını etkiler mi? şeklinde belirlenmiştir. Bu kapsamda bu çalışmada üniversite-sanayi iş birliğine destek olunması ve ilgililere katkı sağlanabilmesi amacıyla, yarı-sistemik tüm dengelim yöntemi ile çalışma konusuyla ilgili alandaki kitaplar, makaleler, tezler ve internet kaynakları taranmış, çalışmada kriter uygunluğu açısından içerik benzerliği dikkate alınarak ilgili daha önce yapılmış araştırma sonuçlarından yararlanarak karşılaştırmalar yapılmıştır. Tümde gelim yöntemi kapsamında, araştırmaya yarı-sistemik bir planlamayla başlanmış olup, objektif ve tutarlı bir şekilde elde edilen literatür verileri karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Bu yöntem için çalışmada araştırma soruları belirlenmiş, daha önce yapılan araştırmaların bulguları ve niteliksel çalışmaların kavramsal açıklamalarından yararlanılarak kıyaslamalar yapılmış ve çalışmanın raporu dört ay sürecinde tamamlanmıştır.

Çalışma sonucunda örgütsel öğrenme uygulamalarını sürekli hale getiren işletmelerde çalışanların öz yeterliliklerinin geliştiği ve inovasyon faaliyetlerine katkılarının arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca örgütsel öğrenme isteği artan çalışanların, motivasyonlarının yüksek olduğu, çalışanları arası işbirliğinin geliştiği, uzmanlıkları ile ilgili kararlara gönüllü katıldıkları ve çalışanların ortak amaçları etrafında bir araya geldikleri sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan maddi motivasyon faktörleri kadar psikolojik motivasyon faktörlerinin de dikkate alınması, çalışanların taleplerinin önemsenmesi, çözümlerin kısa zamanda oluşturulması, istek ve ihtiyaçlarının karşılanması; çalışanlarının öz yeterliliklerini artırdığı gözlemlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Deneyimler, Sözel İkna, Örgütsel Öğrenme, Öz Yeterlilik, İnovasyon Performansı.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the effects of organisational learning on employees' self-efficacy and innovation performance. In this context, the research question was determined as; does organisational learning affect employees' self-efficacy and innovation performance? In this context, in this study, in order to support the university-industry cooperation and to contribute to those concerned, books, articles, theses and internet resources in the field related to the subject of the study were scanned with the semi-systematic deductive method, and comparisons were made by taking into account the similarity of content in terms of criterion suitability in the study and making comparisons by taking advantage of the results of previous researches. Within the scope of the deductive method, the research was started with a semi-systematic planning and the literature data obtained objectively and consistently were compared and analysed. For this method, research questions were determined, comparisons were made by utilising the findings of previous studies and conceptual explanations of qualitative studies and the report of the study was completed in four months. As a result of the study, it has been observed that in enterprises that make organisational learning practices continuous, employees' self-efficacy improves and their contribution to innovation activities increases. In addition, it has been concluded that employees with an increased desire for organisational learning are highly motivated, cooperation between employees develops, they voluntarily participate in decisions related to their expertise and employees come together around common goals. On the other hand, it has been observed that taking into account psychological motivation factors as well as material motivation factors, paying attention to the demands of employees, creating solutions in a short time, meeting their requests and needs increase the self-efficacy of employees.

Anahtar kelimeler: Experiences, Verbal Persuasion, Organisational Learning, Self-Efficacy, Innovation Performance.

GİRİŞ

Bu çalışmada, örgütsel öğrenme süreçlerinde işletme çalışanlarının öz yeterliliklerini etkileyen faktörler ve buna bağlı olarak inovasyon performansını etkileyen faktörlerin incelenmesi, araştırılması, araştırma sonuçlarının karşılaştırılması ve konu ile ilgili taraflara elde edilen bilimsel bulguların paylaşılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın kavramsal içeriği kapsamında; örgütsel öğrenme; öz yeterlilik, inovasyon performansı, örgütsel ortamları daha iyi anlamayı ve daha iyi karar vermeyi kolaylaştıran faaliyetler olarak tanımlanmaktadır (Real vd., 2014: 201). Öz yeterlilik ise yeni beceri, bilgilerin öğrenilmesi ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynayan motivasyon inancıdır. Öz yeterlilik inancı motivasyon, refah, başarı için temel oluşturmakta ve kişinin eylemlerinde ve performansında gelişmeleri etkileme gücüne sahip olduğuna dair temel inanca dayanmaktadır (Bandura, 2004: 622). Diğer bir ifadeyle öz yeterlik, bireylerin belirli durumlarla başa çıkması için gerekli motivasyon, bilişsel kaynaklar, eylem ve yeteneklerini harekete geçirme konusundaki inançlarını kapsamaktadır. Bu nedenle öz yeterlilik, insanların eylemlerinin temel yönlerini etkileyen ve bireylerin yaşadıkları olayların sadece belirleyicisi, aynı zamanda başarılarına yönelik inançlarını yansıtan bir iç motivasyon aracıdır. Çalışanlar başarılı olabileceklerine inandıkları faaliyetlere katılmayı tercih ederken, bu inanca sahip olmadıkları faaliyetlerden kaçınmaktadır (Artino, 2012: 82). Örgütsel inovasyon, yenilik performansını artıracı yeni yaratıcı fikir, süreç ve tekniklerin keşfi olarak tanımlanmaktadır. Yaratıcı fikir ve tekniklerin kullanımı, rekabet avantajları elde etmeye katkıda bulunarak inovasyon performansını teşvik etmektedir (Kostopoulos vd.,2011: 3).

Küreselleşen ve gittikçe rekabetin arttığı piyasalarda, işletmeler örgütsel öğrenme uygulamalarıyla, çalışanların öz yeterliliklerini artırmakta, inovasyonlar yapmakta tüketicilerin memnuniyetini sağlamakta ve performanslarını artırmaktadırlar. Bu bağlamda inovasyon açısından ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet üstünlüğü kazanan işletmeler,

yeni yatırımları gerçekleştirmekte, yeni çıkan teknolojileri işletmelerine uyarlayabilmekte, çalışanlarının gelişmesini desteklemekte, tüketici taleplerini en iyi şekilde karşılamakta ve sürdürebildiklerini daha etkin olarak sağlayabilmektedirler.

İçerik olarak bu çalışmada giriş başlığı altında, bölgesel öğrenme, çalışanların öz yeterliliği inovasyonla ilgili kavramlar tanımlanmış, daha sonra literatür incelemesi başlığı altında; performans, deneyimler, sözel ikna, fiziksel ve duygusal durumlar izah edilmiştir. İşletme performansı etkileyen faktörler başlığı altında ise bireysel faktörler, organizasyonel faktörler, toplumsal faktörlerle ilgili konulara değinilmiş ve son olarak örgütsel öğrenme, öz yeterlilik ve inovasyon performansı arasındaki ilişkiler karşılaştırılmıştır.

Yazında genellikle örgütsel öğrenme-inovasyon, örgütsel öğrenme-inovasyon performansı, örgütsel öğrenme-örgütsel yenilikçilik, örgütsel öğrenme personel-güçlendirme gibi iki değişkenli çalışmalar yoğunlukta yapılmış olup; örgütsel öğrenmenin, çalışanların öz yeterlilik ve inovasyon performansına olan etkilerini araştıran üç değişkenli olarak araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla işletmelerin örgütsel öğrenme yoluyla çalışanların öz yeterliliklerini geliştirmeleri ve inovasyon performansını arttırarak sürdürebildiklerini sağlamalarının işletmelerin gelişmesine, büyümesine, rekabet üstünlüğü kazanmasına ve sürdürebildiklerine önemli katkıları olacağı, ayrıca ülke ekonomisinin kalkınmasına ve büyümesine destek olabileceği düşünülerek bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda, örgütsel öğrenmenin, çalışanların öz yeterlilik ve inovasyon performansına olan etkileri üzerine literatüre önemli katkılar sunulması amaçlanmıştır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

İnovasyon performansını arttırmayı hedefleyen işletmeler, öz yeterlilik, kişisel gelişim, çalışan verimliliği, motivasyon, takım çalışması, analiz sistemleri ve kariyer gelişimi gibi faktörlere önem vermelidir (Tekin ve Hancıoğlu, 2018: 905). İnovasyona önem veren işletmeler

tüketicilerin gereksinimlerini karşılamakta ve yenilikçi ürünleri piyasaya sürerek rekabet başarılarını artırmaktadırlar. Bu bağlamda rekabet üstünlüğünün sağlanması için yetenekli, yenilikçi ve uzman çalışanların istihdam edilmesi, çalışanların motive edilmeleri, işletme performansının sürekli olarak artırılması ve müşteri sadakatinin sağlanması çok önemlidir (Özdemir vd., 2017: 619).

Performans

Performans işletmelerin hedefledikleriyle, fiili olarak ulaştıkları seviye arasındaki pozitif fark olarak tarif edilmektedir ve işletme performansı bir çok faktörden etkilenmektedir (Işığışok, 2008: 1) . Schaufeli vd. (2002: 74) yaptıkları araştırmada öz yeterlilik ile çalışan performansı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve sonuçta; işe bağlılık, motivasyon, çalışan sadakati, işi benimseme, iş tatmini gibi faktörlerin bireylerin öz yeterlik seviyesini etkilediğini belirtmişlerdir. Bakker vd.'ne (2012: 1373) ise yaptıkları çalışmada, çalışanların öz yeterliliğinin yüksek olmasının, çalışanların bağlılığını, işe karşı tutumlarını ve performansını olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Gruman ve Saks (2011: 133) yaptıkları çalışmada, yüksek seviyede iş performansı elde etmenin en iyi yolunun, çalışanların örgütsel bağlılığını teşvik etmek ve yönetmek olduğunu belirtmişlerdir.

Sethumadavan vd.'nin (2020: 637) araştırma bulgularına göre öğrenen organizasyonlarda, çalışanların yenilikçilik ve öz yeterliliklerinin arttığı belirtilmiştir. Ayrıca öz yeterlilik, öğrenen organizasyon arasındaki ilişkide, yenilikçiliğin sınırlı bir aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda rekabetçi iş performansını sürdürmek ve örgütsel mükemmelliği artırmak isteyen işletmeler, çalışanların beceri, deneyim, yenilikçi bilgi, rekabetçi bilgi ve öz yeterliliklerini geliştirmek için öğrenen organizasyon modelinden yararlanmalıdır. Peterson ve Byron (2008: 786) ise satış, proaktif davranış ve işle ilgili performans gibi alanlarda öz yeterlilik ile performans arasında güçlü ve tutarlı bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca Carter vd. (2018: 24) öz

yeterlilik ve çalışan bağlılığının her biri ile iş performansı arasında pozitif ve önemli seviyede bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Deneyimler

Doğrudan ve dolaylı deneyimlerin öz yeterlilik üzerindeki etkileri farklı deneyim ve karaktere sahip bireyler üzerindeki etkisi farklı olmaktadır. Bu tür deneyimler, insanlara gözlemsel bir deneyim sunarken, gerçek performans deneyimleri sonrasında çalışanların öz yeterlikleri çok daha kısa zamanda ve etkili bir şekilde artmaktadır (Kang vd., 2021, s.183). Bu bağlamda çalışanlar, farklı bölümlerde görev yapan uzmanlaşmış iş arkadaşlarının davranışlarını ve deneyimlerini gözlemleyerek kendilerini geliştirmekte ve öz yeterlilikleri artırmaktadır. Buna karşılık yapılan işlerin takdir edilmemesi veya yapılan hataların eleştirilmesi durumunda çalışanların motivasyonları ve performansları olumsuz yönde etkilenmektedir (Qu vd., 2015: 3).

Kişinin, kendisiyle benzer yeteneklere sahip arkadaşları veya sosyal figürlerden aldığı dolaylı deneyimler, öz-yeterlilik algısını etkilemektedir. Bu bağlamda bireylerin kendilerine benzeyenlerin başarılarını görmeleri, aynı başarıyı elde edebileceklerine inanmalarına neden olmaktadır (Zimmerman, 2000: 13). Kendilerini geliştiren çalışanların seçtikleri rol modellerin kendileri için önemli katkılar sağladığını inanmaları sonucunda, faaliyetlerde gösterdikleri davranış ve tutumlarını içselleştirme olasılıkları artmaktadır (Blanchard ve Henle, 2008: 1070).

Sözel İkna

İş yerlerinde aniden uygulanan teknolojik değişimler düşük öz yeterliliğe sahip bireylerde tepkiye neden olabilir ve bu bireyler değişimin kendileri için ne kadar zor olduğunu düşünebilir. Bu tür durumlarda yenilikler uygulanmaya başlamadan önce eğitimler ve oryantasyon çalışmalarının yapılması yararlı olmaktadır. Bu kapsamda yeniliklerin bireylere kazandıracağı; kişisel gelişim, kariyer gelişimi ve ücret artışlarına dair avantajlarla ilgili bilgiler verilmelidir. Bu bilgiler verilirken, sözel ikna, ustalık deneyimleri, benzer değişimleri yaşayan

çalışanların önerileri ve danışmanların vereceği bilgiler çalışanların öz yeterliliklerinin artmasında önemli rol oynayabilir (Warner ve French, 2020: 471).

Bandura ve Wessels'e (1997: 5) göre, sözlü veya sosyal ikna, diğer kişilerin bir danışanın başarılı olma kapasitesine inandıklarına dair güvence vermelerini veya ilerleme konusunda teşvik edici geri bildirimleri kapsamaktadır. Eğer bir çalışan zaten başarılı olamayacağına dair güçlü bir inanca sahipse, bu düşüncesinden vazgeçmesinde çalışma arkadaşlarının ve yöneticilerin ikna gücü ve desteğinin önemli rolü bulunmaktadır. Wise ve Trunnell'e (2001: 269) göre sözlü iknayı hedefleyen müdahaleler tipik olarak “Yapabilirsin” veya “Ben bir değişiklik yapabildiysem sen de yaparsın” gibi cümlelerle yüz yüze veya yazılı olarak iletilebilir. Sözlü ikna, öz yeterliliği artırmak için diğer tekniklerle birleştirilmelidir, çünkü başarısız olacağına inanan bir bireyin bir yerden öz yeterliliğini artırabilmesi için çevresinde onu etkileyen maddi ve psikolojik faktörlerin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Feltz vd.'ne (2008: 220) göre sözlü ikna, koç ya da uzmanlar, çalışanların öz yeterliliğini sözlü teşvik ya da caydırma yoluyla etkilemektedir. Sözlü ikna kaynağı genellikle başka bir birey olsa da, bazı durumlarda kişinin kendi tecrübe ve düşünce yapısı da bir bireyin kendi-kendisini ikna etmesinde önemli rol oynamaktadır. Thelwell ve Greenlees, (2003: 335) ise kendi-kendine konuşmayı niteliksel olarak incelemiş, bu tutumun bireylerin özgüvenini olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Hatzigeorgiadis vd.'leri (2008: 463) ise genç tenisçiler üzerinde yaptıkları çalışmada, motivasyonel kendi kendine konuşma müdahalesinin, katılımcıların öz yeterliliğini ve performansını, kontrol grubuna göre daha fazla artırdığını tespit etmişlerdir. Wright vd. (2016: 37) tarafından yapılan bir çalışmada ise öz yeterliliği artırmak için çeşitli öğretici teknikler deneyimlemiş ve öğretici öz ifadelerin katılımcıların öz yeterliliklerinde büyük artış sağladığını tespit etmişlerdir.

Fizyolojik ve Duygusal Durumlar

Fizyolojik durumlar ve duyguların, bireylerin öz yeterlilikleri üzerinde önemli etkileri vardır (Feltz vd., 2008). Fizyolojik durumlar, ağrı, yorgunluk ve zindelik ya da güç derecesi algılarını içermektedir. Örneğin, Rudolph ve Butki, (1998: 269) üniversite öğrencileriyle aerobik egzersiz üzerine yaptıkları bir çalışmada öz-yeterliliğin yorgunlukla yüksek oranda ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca, Huack vd. (2008: 676) tarafından yapılan bir başka çalışmada, olumsuz fizyolojik durumların daha düşük öz yeterlilikle ilişkili olduğu belirtilmiştir.

Öz yeterlilik bireylerin, yönetme ve eylem yollarını ve uygulama yeteneklerine olan inançlarını kapsamaktadır. Valiante ve Morris'in (2013: 130) yaptıkları araştırma sonuçlarına göre yenilgi veya diğer olumsuz sonuçlar hakkında endişelenen öz yeterliliği düşük bireylerin aksine, öz yeterliliği yüksek bireylerin hedeflerine odaklandığını tespit etmişlerdir. Ayrıca, öz yeterliliği yüksek olan kişiler, duygusal uyarılmayı sıklıkla kolaylaştırıcı olarak bulmuş ve performans sırasında daha faydalı duygusal durumlar yaşadıklarını bildirmişlerdir. Muraven ve Baumeister (2000: 247) ise bireylerin öz-yeterliliğe olan inanışları, yaşam seçimlerini, işleyiş kalitesini, motivasyon seviyesini, strese dayanıklılığını ve tutumlarını etkilediğini belirtmişlerdir (Bandura 1994: 72). Çiçek ve Almalı'nın (2020: 254) ise duygusal öz-yeterlilik, pozitif ruh halini artırmış negatif ruh halini azalttığını ve bireylerin olumsuz durumlarla başa çıkabilmesi diğerlerine göre daha rahat olduğunu belirtilmiştir.

İNOVASYON PERFORMANSINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

İnovasyon performansı, değer oluşturan, taklit edilemeyen ve organizasyona özgü bir yetkinlik tarzıdır. Organizasyonel inovasyonun gerçekleştirilmesi için uzman insan kaynağı, yenilikçi kültürlerin oluşturulması ve uygun olan organizasyonel yapının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu süreç, uzun vadede rekabet üstünlüğü sağlamak açısından kritik öneme sahiptir. Ayrıca, inovatif faaliyetlerin oluşturulmasında öğrenen organizasyon felsefesinin

yaygınlaştırılması sonucunda, organizasyonların varlıklarını sürdürmeleri ve rekabette başarı sağlamaları mümkün hale gelmektedir (Jones ve Baylin, 2007: 683). Risk almayı göze alan işletmeler, yeni ürün geliştirme ve yönetim uygulamaları gibi süreçlerle endüstriyel yetkinliklerini artırmaktadırlar. Ayrıca işletmelerin inovasyon performansı, sürekli yeni ürün ve hizmet geliştirme gerekliliği nedeniyle, örgütsel etkinliğin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Pinho, 2008: 256).

İnovasyon örgütsel öğrenme ile geliştirilerek ve yeni bir bilgiye dönüşmektedir. Diğer bir ifadeyle inovasyonun bir örgütsel öğrenme süreci olup, bilginin oluşturulması ve paylaşılmasını sağlamaktadır (Brockman ve Morgan, 2003: 404-405). Ülkelerin ekonomilerindeki büyüme, istihdam edilen iş gücünün öz yeterliliğine, yetenlerine, tecrübesine ve inovasyon performansına göre farklılıklar göstermektedir. Bu bağlamda bir ülkedeki refah ve yaşam standartlarının artması, rekabet gücünün yükselmesine bağlı olup, rekabet gücünü artırmak için de üretkenliğin artırılması gerekmektedir (Ayçin ve Çakın, 2019: 327-328). Örgütsel öğrenme ile elde edilen yeni bilgiler, mevcut bilgilerle birleştirilerek yüksek katma değerli inovatif ürünlere dönüştürülmekte ve bu sayede ülkelerin inovasyon performansı artmaktadır. Dolayısıyla örgütsel öğrenme bireylerin bilgi birikimini oluşturarak; işletmelerin ürün kalitesi, performans artışı, üretkenlik ve rekabet avantajı elde etmelerinde önemli rol oynamaktadır. Rekabette üstünlük sağlanması ise inovasyon performansını artırmakta, bu durum yeni iş ortamları yaratmakta, işsizliği ve dışa bağımlılığı azaltmakta ve refah seviyesini artırmaktadır. (Elçi, 2007: 32).

Bireysel Faktörler

Bireysel faktörler, çalışanların yeteneklerini, eğitimlerini ve yaratıcı zekalarını kapsamaktadır. Bireysel faktörler, tüketici taleplerinin karşılanmasında insan yaratıcılığını ön plana çıkarmakta ve bu doğrultuda tüketicilerin ürün ve hizmetlere yönelik ihtiyaçlarının karşılanmasında başarılı olunmakta ve bu sayede rekabet üstünlüğü sağlanabilmektedir. Bu

bağlamda, organizasyonel yeniliklerin fikir safhasından somut bir veriye dönüşmesine kadar olan sürecin sonuca ulaştırılmasında bireysel faktörler önemli bir role sahiptir (Trott, 2005: 32). Bireysel performans faktörleri, çalışanların işletme amaçlarının gerçekleşmesine ve işletme performansın artmasına katkı sağlanmasına istekli olma durumunu ifade etmektedir. Yenilikçi işletmeler, sürekli öğrenen ve kendini geliştiren bireylerden oluşmakta, bu bireylerin performansı da inovasyon yeteneklerinin ve ürün çeşitliliğinin artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda işletmeler başarılarında önemli bir paya sahip olan mevcut uzman personelini korurken, yeni personel alımlarında işletmeye değer katacak ve inovasyon faaliyetlerine katkı sağlayacak çalışanları tercih etmektedir. Rekabetin yoğun olduğu ortamlarda işletmelerin, inovasyonu, bir hayat tarzı olarak benimsemeleri önemlidir. Yenilikçi bir işletmelerin başarısı, çalışanlarını motive etmesine, onların yetenek ve tutumlarının etkili bir şekilde yönlendirilmesine bağlıdır. Bu nedenle bireysel performans, bir fikrin ticari bir unsura dönüşmesi için bireyin katkısını artırırken, bu süreç işletmelerin performansını da olumlu yönde etkilemektedir (Pelenk, 2017: 505).

Örgütsel Faktörler

Örgütsel inovasyon bir fikrin oluşturulmasından, bir yeniliğin piyasaya çıkarılmasına kadar olan süreçleri, patentleme, Ar-Ge, tutundurulma, ürün ve hizmetlerin tanıtım uygulamalarını kapsamaktadır (Yavuz, 2010: 148). Bu bağlamda örgütsel inovasyon performansı ise işletmeler için önem taşıyan yenilik uygulamalarının başarı seviyesini ifade etmektedir. Bir işletmenin inovasyon performansında; ürün yenilik endeksi, yeni ürün gelişimi başarı oranı, geliştirilmiş ürün endeksi, satışların artışı, pazar payının büyümesi, iyileştirilmiş dağıtım olanakları, yeni ürün çeşitliliği, üretkenliğin artışı, tüm süreçlerde yaşanan iyileştirmelerin süresinde kısalma olması ve maliyetlerde azalış gibi kıstaslar belirleyici olmaktadır (Mazur ve Inkow, 2017: 19). İnovasyon performansının artırılabilmesi için işletmelerin, karlılıklarını artırmaları, kaliteyi yükseltmeleri, maliyetleri düşürülmeleri ve katma değer yaratma gibi uygulamaları başarıyla

sürdürmeleri gerekmektedir (Zheng vd., 2013: 1215). Ayrıca örgütsel inovasyon performansının artırılabilmesi için yönetim fonksiyonlarından, planlama, koordinasyon, yönlendirme, örgütlenme, kontrol gibi faaliyetlerin etkin bir şekilde yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda kurumsallaşan işletmelerde örgütsel inovasyon uygulamaları sonrasında; karlılık, verimlilik, motivasyon, güvenilirlik, açıklık, istikrar, iyi iletişim ve inovasyona yönelik örgüt iklimi oluşmakta ve rekabet üstünlüğünün sağlanması daha sistemli bir şekilde sağlanabilmektedir (Ashley Braganza ve Ward, 2001: 104). Ayrıca örgütsel inovasyonun sürekliliği için yetenekli çalışanların inovasyona teşviki, çalışanların katılımlarının artırılması, çalışanlar arası iyi iletişim, performansa artıran örgütsel iklim, müşteri memnuniyeti ve yöneticilerin desteği gerekmektedir (Damanpour, Walker and Claudia, 2009: 651).

Toplumsal Faktörler

İşletmelerin inovasyon performansının artmasında, rekabet üstünlüğü elde etmesinde, yeni yatırımların yapılabilmesinde, çevrenin ve toplumun önemli etkileri vardır. Bu kapsamda işletmeler amaçlarına ulaşabilmek için mal ve hizmet üretimini, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve tüketicilerin memnuniyetini sağlamak üzere faaliyette bulunmaktadır. Bu nedenle işletmelerin çevre ve toplumsal faktörlere büyük önem vermesi gerekmekte ve gerçekleştirdiği tüm faaliyet çıktılarının onlar tarafından onaylanması ve tercih edilmesi gerekmektedir (Birchall vd., 2011: 3). Ayrıca piyasalardaki küresel rekabette, satın alma, ortaklık ve birleşme uygulamaları, işletmelerin inovasyon faaliyetlerinin başarısını olumlu yönde etkilemekte, müşteri memnuniyeti artırmakta, mal ve hizmetlerin kalitesi yükseltmekte, teknolojilere entegrasyonu kolaylaştırmakta, işletmelerin pazar payı artmakta ve karlılıkları artmaktadır (Erdil vd., 2018: 158).

Rekabetçi piyasalarda varlıklarını sürdürmek isteyen ve kar sağlamak isteyen işletmeler, yeni yatırımlar yapmakta ve inovasyonlar gerçekleştirerek, pazar paylarını artırmayı

amaçlamaktadırlar. Dolayısıyla işletmelerin faaliyetlerinde belirleyici rollere sahip olan tüketici talepleri, işletmelerin inovasyona yönelik çalışmalarını hızlandırmalarına neden olmaktadır. (Jones ve Baylin, 2007: 684). Bu bağlamda globalleşen pazarlarda teknolojilerin ve inovasyonların önemi gittikçe artmakta, toplumun beklentilerini dikkate alan mal ve hizmet üretilmesi, kaliteye önem verilmesi, sürekliliği sağlanması, güvenilir olunması, satış sonrası garanti verilmesi ve tüketicilerin memnuniyetini sağlayan yeniliklerin geliştirilerek sürekli hale getirilmesi gerekmektedir (Brian ve Locke, 1976: 34).

İşletmelerin inovasyon faaliyetlerini sistemli bir şekilde geliştirmeleri ve ülkeler arası rekabette üstünlük sağlamaları; ülkelerin ekonomik gelişmesi, kalkınması ve büyümesi açısından büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda inovasyonun temel amacı; yeni olan bir şeyi piyasaya sunmak yerine tüketiciler tarafından tercih edilen ve işletmelerin dolayısıyla ülkelerin bütçesini olumlu yönde etkileyecek yeniliklerin gerçekleştirilmesi şeklinde belirlenmektedir. Geliştirilen inovasyonlar ülkelerin rekabette üstünlük sağlamasına, bütçe gelirlerinin artmasına, yatırımların hızlanmasına, yeni teknolojik yeniliklerle ilgili finansın rahatlıkla elde edilmesine ve ülkelerin gelişmesine önemli destekler sağlamaktadır (Adigüzel, 2012: 1).

ÖRGÜTSEL ÖĞRENME, ÖZ YETERLİLİK VE İNOVASYON PERFORMASI İLİŞKİSİ

İşletmelerde inovasyon kültürünün oluşturulması için tüm çalışanların katılımını kolaylaştıran, başarıları ödüllendiren, takım çalışmasını teşvik eden, performansa önem veren, müşteri memnuniyetini önceleyen, yeni fikirleri destekleyen ve bu uygulamaları hayata geçiren etkin bir sisteme ihtiyaç bulunmaktadır. Ayrıca piyasa koşullarındaki meydana gelen sürekli değişimler, inovasyon kültürünün değişimine yol açmakta bu değişimler ülkelerin inovasyon performansının artmasında önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda örgütsel öğrenmenin inovasyon üzerindeki etkilerini anlayan işletmeler, aksayan inovasyonla yüzleşmek için daha

donanımlı olmaya yönelmekte ve kültürel yapının inovasyondaki etkisine daha çok önem vermektedir (Kostis vd., 2018: 6).

Cabrilo vd.’ne (2018: 2) göre, birçok ampirik çalışmanın da ortaya koyduğu üzere, entelektüel sermaye bileşenleri kavramının farklı ülkelerdeki hizmet sektörlerinde doğru bir şekilde uygulanmasının inovasyon performansına olumlu katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda yapılacak olan inovasyon çalışmalarının ve örgütsel öğrenme uygulamalarının; bölgelerin sürdürülebilirliğini, ekonomik beklentilerini ve üretkenliğini teşvik etmek için yararlı olması beklenmektedir (Ali vd., 2021: 13).

Öz yeterlilik, bir kişinin belirli durumlarla başa çıkma yeteneğine dair inançlarını ifade etmekte ve dört ana faktörden etkilenmektedir. Bunlar; önceki deneyimler, sosyal modelleme, ikna edici sosyal etkileşimler ve fiziksel-duygusal durumlardır. Önceki deneyimler öz yeterliliği artırırken, başkalarının başarılarını gözlemlemek de benzer bir etki yapmaktadır. Ayrıca, etkili kişilerin ikna edici ifadeleri öz yeterliliği artırabilir veya azaltabilir. Fiziksel ve duygusal durumlar ise kaygı ve stresin etkisiyle öz yeterliliği etkileyebilmektedir (Nevid, 2013: 57). Pajares ve Shunk (2001: 239) ise öz yeterliliği, bireyin bilgi, beceri ve yeterliliklerine olan güveni olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda öz yeterlilik, güven, bilgiyi işleme yeteneği, yeni bilgi sağlama, çalışanların becerilerini geliştirme, kurumsallaşma ve örgütsel öğrenmenin çalışanlar arasında yaygınlaşmasına olumlu katkılar sağlamaktadır. Kurt (2016: 1) ise yapmış olduğu analizde çalışan öz yeterlik ile örgütsel öğrenme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Kınır ve Mesci’ye (2007: 64) göre piyasalar artık “bireysel öğrenme” yerine “örgütsel öğrenme” felsefesini benimsemektedir. Bu nedenle rekabet piyasalarında, işletmelerin gelişmesi bireysellikten öte takım çalışmasıyla gerçekleşebileceğinin farkına varılmış, başarılı sağlamada kişisel eğitimin yeterli kalmayacağı ve süreklilik için öğrenen bir örgüt olarak faaliyetlerin sürdürülmesi gerektiği düşüncesi ön plana çıkmıştır.

Demir'e (2008: 59) göre, öğrenen örgütler, bilginin paylaşımının önemini kavrayarak, hedef bilgiyi tüm üyeleriyle paylaşarak en doğru bilgi işleme süreçlerine ulaşmayı önermiştir. Örgütsel öğrenmenin gerçekleşmesi için üyelerin örgüt hakkında bilgi sahibi olmaları ve örgütün bir parçası olduklarını bilmeleri gerektiği anlaşılmıştır. Üyelerin bilgilerini farklı bakış açılarıyla sunmaları, kişisel öğrenmeye değer vermeleri ve takım çalışmasıyla sürekli bilgi üretmeleri önemlidir. Ayrıca örgütsel öğrenme yaklaşımları, çevreleriyle sürekli etkileşimde bulunan, veri toplayan ve kusurlardan ders çıkaran işletmelerin hedeflerine ulaşmalarına önemli destekler sağlamaktadır. Demirkol ve Türkay (2004: 31) göre sürekli öğrenen organizasyonlarda çalışanların, kişisel gelişim, kariyer gelişimi, yeteneklerinin geliştirmesi ve sürekli gelişmeler hedeflenmektedir. Öz yeterlilik, çalışanların kendilerini geliştirmelerine, performanslarını yükseltmelerine, kararlara katılmalarına, inovasyon faaliyetlerinde yer almalarına ve işletmelerin performansının artmasına neden olmaktadır. Mahar vd.'e (2017: 307) göre psikolojik sermaye, işletme çalışanlarının yaratıcı olmalarına, öğrenmelerine, yenilikleri teşvik etmelerine ve örgütlerin öğrenme iklimi yaratmasına destek olmaktadır. Dolayısıyla araştırma sonuçlarına göre olumlu psikolojik sermayenin, örgütsel ve bireysel öğrenmeye önemli katkıları olduğu belirtilmiştir. Ayrıca umut, iyimserlik, öz yeterlilik boyutlarının; iş doyumu, motivasyon, iş birliği, iletişim, öğrenmeyi, değişime açıklığı ve örgütsel bağlılığı etkidiği belirtilmiştir.

Öz yeterlilik teorisi, çalışanların iş görevlerinin karmaşıklığını, kişisel yetenek ve deneyimlerine dayanarak değerlendirdiklerini ve bunun işletmeye bağlılıklarını etkileyebileceğini öne sürmektedir. Bu durum, bir işletmenin rekabet gücünün bilgi avantajı ve çalışanlarla güç paylaşımına dayandığını vurgulamaktadır (Marsick, 2009: 265). Öz yeterlilik, bireyin belirli başarı hedeflerini organize etme ve uygulama becerisine ilişkin inançlarını, yeteneklerini ve çevresel faktörleri değerlendirme yeteneğini ön plana çıkarmaktadır (Wood ve Bandura, 1989, s.364). İşletmeler çalışanlarının kişisel gelişimlerini sağlayan eğitimleri

gerçekleştirerek onların, bilgi, beceri, yetenek, tecrübe ve vizyonlarını geliştirmelerine destek olmaktadır. Bu bağlamda sürekli eğitimler ve oryantasyon çalışmalarıyla, işletme çalışanlarının katılımcılığı, bilgi paylaşımı, sorunları çözme isteği, iş kalitesi, hizmet kalitesi ve iletişim gücü geliştirilebilmektedir (Axtell ve Parker, 2003: 114). Çalışanlar arasındaki iş birliği, ortak projeler, takım çalışması, Ar-Ge, yeni teknolojilerin kullanımı; yeni fikirlerin oluşmasını ve bilgilerin paylaşılması iklimini oluşturarak; işletmelerin rekabet gücünün ve inovasyon uygulamalarının artmasına neden olmaktadır (Carliner, 2012: 75).

Çalışanların kendilerini geliştirmeleri, yeni gelişmeleri avantaja dönüştürmeleri, performanslarını yükseltmeleri ve görevlerini en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için öz yeterliliklerin geliştirilmesi gerekmektedir (Hartog vd., 2015: 194). Ahuja ve Katila (2001: 198) ise örgütsel öğrenmenin, iş performansı ve inovasyon üzerinde etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Wenpin'e (2001: 997) ise benzer biçimde inovasyon odaklı analizlerde, inovasyonun işletme performansı üzerindeki etkisinin kısa zamanda ortaya çıkmadığı belirtilmiştir. Ayrıca inovasyonun, kurumsal öğrenmenin performans üzerindeki olumlu etkisini güçlendiren bir özelliğe sahip olduğunu tespit edilmiştir. Dharmadasa (2009: 56) çalışmasında, örgütsel öğrenme ile inovasyon arasındaki ilişkileri araştırmış ve araştırma sonucunda örgütsel öğrenme boyutlarından, öğrenme isteği, iletişim ve paylaşılan vizyonun; inovasyon performansını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Özdevecioğlu ve Bıçkes (2012: 20) işletmelerin gelişim ve değişimleri süreçlerinde örgütsel öğrenmenin ve inovasyonun hayati öneme sahip olduğunu belirtmişlerdir. Eren vd'nin (2013: 4879) yaptıkları araştırma sonucunda, hizmet sektöründe kurumsal öğrenme ve inovasyon arasında olumlu ilişki olduğu ve örgütsel öğrenmenin inovasyon üzerine pozitif etkisinin olduğu belirtilmiştir. Sünnetçioğlu'nun (2018: 818) araştırma sonuçlarına göre örgütsel öğrenmenin, kurumsal çevrecilik ve inovasyon üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel öğrenme, işletmelerde inovasyon ve kurumsal çevreciliğin oluşumunda ana değişken olarak

belirlenmiş; işletmelerin inovatif ve çevreci olabilmesi için öncelikle örgütsel öğrenmenin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.

Emrah'ın (2013: 4873) gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre işletmeler, globalleşme, artan rekabet ve değişen müşteri talepleri nedeniyle, mal ve hizmet üretimi yöntemlerini değiştirmek zorunda kalmışlar; bilgi üretimi ve yeni teknolojiler daha önemli hale gelmiştir. Jimenez ve Valle (2011: 413) ise yaptıkları çalışmada, örgütsel öğrenmenin gerek inovasyon performansına gerekse işletme performansına olumlu etkileri olduğu sonucuna varmışlardır.

Örgütsel öğrenme yetenekleri işletmelerin sektördeki rekabette üstünlük sağlamalarına neden olmaktadır (Grant, 1996: 109). Öğrenen organizasyon, bir işletmenin sürdürülebilir rekabet avantajını arttırırken, inovasyon becerisini de geliştirmektedir Posch ve Garaus'ın (2019: 8). Dijital teknolojiler inovasyon yeteneklerinin artırılmasına önemli destekler sağlamaktadır, bu kapsamda, büyük veri, artırılmış gerçeklik ve nesnelerin interneti gibi gelişmeler, karar verme süreçlerinde bilgi kullanımını artırmakta; artırılmış gerçeklik, ürünleri tanıyan gerçek görüntüler sunarken venesnelerin interneti fiziksel nesneler arasında elektronik bağlantıyı kudurmaktadır (Bal ve Erkan, 2019: 630).

Örgütsel öğrenme zaman içinde gerçekleşen bir süreçtir; geçmiş, bilgi edinme ve performans geliştirme yoluyla bugünü ve geleceği etkilemektedir (Evener, 2019: 3). Örgütsel öğrenme, işletmelerin, insanların paylaştığı deneyimlerden yeni bilgi ve anlayışlar geliştirebildiği, davranışları düzene sokabildiği ve işletmenin kabiliyetini geliştirebildiği bir süreçtir (Hosseini vd., 2020: 279). Örgütsel öğrenme ve inovasyon, işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerini sağlayan yeni ürün, süreç ve hizmetleri üretmelerinin ana mekanizmasıdır (Garrido ve Camarero, 2010: 215). Bu bağlamda işletmelerin faaliyetlerini sürdürdükleri rekabetçi ve değişken piyasalarda sürekli inovasyon uygulamaları, işletmelerin hayatta kalmasını sağlamak için giderek daha gerekli bir araç haline gelmektedir (Hausman ve Johnston, 2014: 5). Bilgi edinme, öğrenme ve özümseme sistemlerini geliştirmenin bu yolu, günümüz işletmelerinde

daha fazla rekabet gücü yaratan unsurdur. Bu nedenle işletmelerin inovasyon stratejilerini oluşturmaları, çevreye önem vermeleri, tüketici taleplerini önemsemeleri ve yeni teknolojileri geliştirerek uygulamaları gerekmektedir (Kranz vd., 2016: 12).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Örgütsel öğrenmenin çalışanların öz yeterliliklerini olumlu yönde etkilemesi ve inovasyon performansını geliştirmesi konusunda yapılan bu çalışmada, elde edilen sonuç öneriler; araştırmacılar, işletmeler, kurumlar ve ilgili tarafların faydasına sunulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmanın konusuyla ilgili araştırmaların sonuçları dikkate alınarak oluşturulan tartışma, sonuç ve aşağıda sıralanmıştır.

Bal ve Erkan'nın (Bal ve Erkan, 2019: 630)2019: 630) çalışmasında, sürekli değişimlerin yaşandığı piyasalarda işletmelerin yeni teknolojilere ve değişimlere adaptasyonları için örgütsel öğrenmenin sürekli hale getirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Yapılan çalışmada ise aynı doğrultuda örgütsel öğrenmenin gerçekleşebilmesi için küresel piyasalarda sürekli yaşanan değişimlere işletmelerin uyum göstermesi gerektiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle işletmeler örgütsel öğrenme, öz yeterlilik ve inovasyon performanslarını arttırabilmek için; kişisel gelişim, kariyer gelişimi, hizmet içi eğitimler, oryantasyon çalışmaları ve eğitim uygulamalarını geliştirerek sürdürmelidir.

Kranz vd.'ne (2016: 12) göre örgütsel öğrenmeyi sürekli hale getiren işletmeler, çalışanların öz yeterliliklerini geliştirmekte ve çalışanların inovasyon faaliyetlerini olan katkılarını arttırmaktadır. Aynı doğrultuda alanda yapılan araştırmaların sonuçlarının karşılaştırılmasında; örgütsel öğrenme uygulamalarını düzenli olarak sürdüren işletmelerde; çalışanların kararlara katıldıkları, iletişimlerini geliştirdikleri, inovasyon faaliyetlerine katılımları arttığı bulgularına ulaşılmıştır.

.

Hosseini vd.'ne (2020: 279) göre, örgütsel öğrenme çalışanların öğrenme isteğini artırmakta, gelişmelerine katkı sağlamakta ve tüm çalışanların ortak amaç etrafında bütünleşerek rekabet üstünlüğünü sağlamada kilit rol oynayan inovasyon performansını artırmayı amaçlamaktadır. Alanda yapılan araştırmaların sonuçlarının karşılaştırılmasında da, insan kaynaklarına, dolayısıyla örgütsel öğrenmeye önem veren işletmelerin verimliliklerinin, karlılıklarının, çalışan motivasyonunun, performansının ve rekabet gücünün artabileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla öneri olarak işletmeler, insan kaynaklarına olan yatırımları artırmalı, çalışanların motivasyonunu artırmalı, işletmelerin inovasyon performansını ve rekabet gücünü artıracak uygulamaları geliştirerek sürdürmelidir.

Bal ve Erkan'a göre (2019: 630) çalışanlarının deneyim, beceri, bilgi, yetenek, performansını artırmak isteyen işletmelerin öğrenen organizasyon felsefesini benimsemesi gerekmektedir. Alanda yapılan araştırmaların sonuçlarının karşılaştırılmasında ise aynı doğrultuda, işletme çalışanlarının kariyer gelişimlerine destek olunması, sürekli eğitimler düzenlenmesi, yetenek geliştirici uygulamalar yapılmazsa ve becerilerinin geliştirilmesine Ortam hazırlanmasını işletmeler için yararlı olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. bu kapsamda öneri olarak, işletmelerin çalışanların kariyer gelişimlerine, kişisel gelişimlerine, katılımcılıklarına, takım çalışmalarına ve performanslarını yükseltmelerine yönelik çabalarına destek olunmalıdır.

Çalışmanın belirli bir zaman aralığında gerçekleştirilmesi, maddi kısıtlamalar, teknik kısıtlamalar, çalışmanın sadece örgütsel öğrenmenin, çalışanların öz yeterlilik ve inovasyon performansı değişkenleri kapsamında yapılması nedeniyle bir takım kısıtlılıklar söz konusu olmuştur. Dolayısıyla bundan sonra yapılacak olan çalışmalara öneri olarak, kavramsal konu kapsamına: örgüt iklimi, örgüt kültürü, örgütsel bağlılık, işe devamlılık, yeni teknolojiler, teknoloji okul yazarlığı, kurumsal kimlik, kurumsal imaj gibi konuların eklenmesi; ayrıca bu

konuda yapılacak olan araştırmalarda bölgesel, ulusal ve uluslararası seviyelerde ülkeler arası karşılaştırmaların yapılması, alana önemli katkılar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Adigüzel, B. (2012). *İnovasyon ve İnovasyon Yönetimi: Steve Jobs Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ahuja, G., & Katila, R. (2001). Technological acquisitions and the innovation performance of acquiring firms: A longitudinal study. *Strategic Management Journal*, 22(3), 197-220.
- Ali, M. A., Hussin, N., Haddad, H., Al-Araj, R., & Abed, I. A. (2021). Intellectual capital and innovation performance: Systematic literature review. *Risks*, 9(9), 170, 1-19. <https://doi.org/10.3390/risks9090170>
- Artino, A. R. (2012). Academic self-efficacy: from educational theory to instructional practice. *Perspectives on Medical Education*, 1, 76-85. DOI 10.1007/s40037-012-0012-5
- Ashley Braganza & John Ward, (2001), Implementing strategic innovation: Supporting people over the design and implementation boundary, *Strategic Change*, 10(2), 103-113. <https://doi.org/10.1002/jsc.533>
- Axtell, C. M., & Parker, S. K. (2003). Promoting role breadth self-efficacy through involvement, work redesign and training. *Human Relations*, 56(1), 113-131. <https://doi.org/10.1177/0018726703056001452>
- Ayçin, E., & Çakın, E. (2019). Ülkelerin inovasyon performanslarının ölçümünde Entropi ve MABAC çok kriterli karar verme yöntemlerinin bütünleşik olarak kullanılması. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 19(2), 326-351. <https://doi.org/10.25294/auibfd.649275>
- Bakker, A. B., Tims, M., & Derks, D. (2012). Proactive personality and job performance: The role of job crafting and work engagement. *Human Relations*, 65, 1359–1378. <https://doi.org/10.1177/0018726712453471>

- Bal, H. Ç., & Erkan, Ç. (2019). Industry 4.0 and competitiveness. *Procedia Computer Science*, 158, 625-631. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.096>
- Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior*. 4, 71-81. Academic Press.
- Bandura, A. (2004). Swimming against the mainstream: The early years from chilly tributary to transformative mainstream. *Behaviour Research and Therapy*, 42(6), 613-630. <https://doi.org/10.1016/j.brat.2004.02.001>
- Bandura, A., & Wessels, S. (1997). *Self-efficacy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blanchard, A. L., & Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. *Computers in human behavior*, 24(3), 1067-1084. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2007.03.008>
- Brian H. Locke, (1976), Innovation by design, *Long Range Planning*, 9(4), 34- 39. Doi: 10.1049/ep.1976.0312
- Brockman, B. K., & Morgan, R. M. (2003). The role of existing knowledge in new product innovativeness and performance. *Decision Sciences*, 34(2), 385-419. <https://doi.org/10.1111/1540-5915.02326>
- Cabrilo, Sladjana, Aino Kianto, & Bojana Milic. 2018. The Effect of IC Components on Innovation Performance in Serbian Companies. *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems* 48(3), 1-23. Doi:10.1108/VJIKMS-06-2016-0033
- Carliner, S. (2012), *Informal Learning Basics*, ASTD Press, Danvers, MA.
- Carter, W. R., Nesbit, P. L., Badham, R. J., Parker, S. K., & Sung, L. K. (2018). The effects of employee engagement and self-efficacy on job performance: a longitudinal field study. *The international journal of human resource management*, 29(17), 1-31. <https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1244096>

- Çiçek, B., & Almalı, V. (2020). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Kaygı Öz-yeterlilik ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişki: Özel Sektör ve Kamu Çalışanları Karşılaştırması. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 241-260. DOI:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43492>
- David Birchall, Jean-Jacques Chanaron, George Tovstiga, & Carola Hillenbrand, (2011), Innovation performance measurement: Current practices, issues and management challenges, *International Journal of Technology Management*, 56(1), 1-20. <https://doi.org/10.1504/IJTM.2011.042492>
- Demir, C. K. (2008). Öğrenen örgütler ve terör örgütleri bağlamında PKK. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(19), 57-88. <https://dergipark.org.tr/en/pub/uidergisi/issue/39261/462364>. Erişim Tarihi: 16.02.2025.
- Demirkol, Ş. & Türkay, O. (2004). *Kalite kültürünün oluşmasında eğitimin rolü*. II. Kalite Sempozyumu, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, s. 31-43. <https://fen.deu.edu.tr/tr/ulusal-genclik-sempozyumu-2004/>. Erişim Tarihi: 21.02.2025.
- Dharmadasa, P. (2009). *Organisational learning, innovation and performance in family-controlled manufacturing small and medium-sized enterprises (SMEs) in Australia*, (Doktora Tezi), Bond University.
- Elçi, Ş. (2007). İnovasyon-kalkınma ve rekabetin anahtarı (2. Baskı). İstanbul: Nova Yayınları.
- Emrah, S. S. (2013). Küçük ve orta boy işletmelerde (kobi) örgütsel öğrenme ve yenilik performansı ilişkisinin genel performansa etkileri. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8(29), 4872-4895. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179383>. Erişim Tarihi: 11.03.2025.
- Erdil, T. S., Aydoğan, S., Ayar, B., Güvendik, Ö., Diler, S., & Gusinac, K. (2018). İnovasyon Performansinin Rekabet Gücü, Firma Performansı ve İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi:

- Birleşme Ve Satın Alma İşlemleri Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 40(2), 137-166. Doi: 10.14780/muiibd.511025
- Evener, J. (2019). Organizational learning in libraries at for-profit colleges and universities: a mixed-methods analysis. *Journal of Library Administration*, 59(3), 1-35. <https://doi.org/10.1080/01930826.2019.1583016>.
- Fariborz Damanpour, Walker M. Richard & Claudia N. Avellaneda, (2009), Combinative effects of innovation types and organizational performance: a longitudinal study of service organizations, *Journal of Management Studies*, 46(4), 650-675. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2008.00814.x>
- Feltz, D. L., Short, S. E., & Sullivan, P. J. (2008). *Self-efficacy in sport*. Human Kinetics.
- Garrido, M. J., & Camarero, C. (2010). Assessing the impact of organizational learning and innovation on performance in cultural organizations. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 15(3), 215-232. <https://doi.org/10.1002/nvsm.384> n/a-n/a.
- Grant, R. M. (1996). Toward a knowledge-based theory of the firm. *Strategic Management Journal*, 17(S2), 109-122. <https://doi.org/10.1002/smj.4250171110>
- Gruman, J. A., & Saks, A. M. (2011). Performance management and employee engagement. *Human Resource Management Review*, 21(2), 123–136. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2010.09.004>
- Hartog, Deanne N. D., & Belschak, F.D. (2015). When does transformational leadership enhance employee proactive behavior? The role of autonomy and role breadth self-efficacy. *Journal of Applied Psychology*, 97(1), 194–202. <https://doi.org/10.1037/a0024903>
- Hatzigeorgiadis, A., Zourbanos, N., Goltsios, C., & Theodorakis, Y. (2008). Investigating the functions of self-talk: The effects of motivational self- talk on self-efficacy and performance in young tennis players. *The Sport Psychologist*, 22(4), 458–471. <https://doi.org/10.1123/tsp.22.4.458>

- Hausman, A., & Johnston, W. J. (2014). The role of innovation in driving the economy: Lessons from the global financial crisis. *Journal of Business Research*, 67(1), 1-7. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.03.021>
- Hosseini, S. H., Hajipour, E., Kaffashpoor, A., & Darikandeh, A. (2020). The mediating effect of organizational culture in the relationship of leadership style with organizational learning. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 30(3), 279-288. <https://doi.org/10.1080/10911359.2019.1680473>
- Huack, L., Carpenter, M., & Frank, J. (2008). Task-specific measures of balance efficacy, anxiety, and stability and their relationship to clinical balance performance. *Gait and Posture*, 26, 676–682. <https://doi.org/10.1016/j.gaitpost.2007.09.002>
- Işığık, E. (2008). Performans ölçümü, yönetimi ve istatistiksel analizi. *Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal*, (7), 1-23. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuekois/issue/8988/112064>, Erişim Tarihi: 22.03.2025.
- J.S. Nevid, (2013). *An Introduction to Psychology*, 4th Ed., Toronto: Wadsworth Cengage Learning.
- Jiménez-Jiménez, D., & Sanz-Valle, R. (2011). Innovation, organizational learning, and performance. *Journal of business research*, 64(4), 408-417. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2010.09.010>
- Kang, N., Ding, D., Van Riemsdijk, M. B., Morina, N., Neerincx, M. A., & Brinkman, W. P. (2021). Self-identification with a virtual experience and its moderating effect on self-efficacy and presence. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 37(2), 181-196. <https://doi.org/10.1080/10447318.2020.1812909>
- Kıngır, S., & Mesci, M. (2007). Öğrenen organizasyonlar. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19), 63-81. <http://dergipark.org.tr/en/pub/esosder/issue/6133/82256>. Erişim Tarihi: 19.01.2025.

- Kostis, P. C., Kafka, K. I., & Petrakis, P. E. (2018). Cultural change and innovation performance. *Journal of Business Research*, 88, 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.12.010>
- Kostopoulos, K., Papalexandris, A., Papachroni, M., & Ioannou, G. (2011). Absorptive capacity, innovation, and financial performance. *Journal of Business Research*, 64(12), 1-9. doi:10.1016/j.jbusres.2010.12.005
- Kranz, J. J., Hanelt, A., & Kolbe, L. M. (2016). Understanding the influence of absorptive capacity and ambidexterity on the process of business model change—the case of on-premise and cloud-computing software. *Information systems journal*, 26(5), 477-517. <https://doi.org/10.1111/isj.12102>
- Kurt, T. (2016). Öğretmen liderliğini açıklamaya yönelik bir model: Dağıtımci liderlik, örgütsel öğrenme ve öğretmenlerin öz yeterlik algısının öğretmen liderliğine etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 41(183), 1-28. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2016.5081>
- Mahar, S. W., Basheer, S., & Maitlo, A. A. (2017). The influence of psychological capital on organization learning in banking sector of Pakistan. *Review of Integrative Business and Economics Research*, 6(4), 306-316. https://sibresearch.org/uploads/3/4/0/9/34097180/riber_6-4_23b17-124_306-316.pdf. Erişim Tarihi: 16.03.2025.
- Marsick, V. J. (2009). Toward a unifying framework to support informal learning theory, research and practice. *Journal of Workplace Learning*, 21(4), 265-275. Doi: 10.1108/13665620910954184
- Mazur, K. & Inkow, M. (2017). Methodological aspects of innovation performance measurement in the IT sector. *Management*, 21(2), 14-27. Doi: 10.1515/manment-2017-0002

- Muraven, M., & Baumeister, R. F. (2000). Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, 126(2), 247–259. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.2.247>
- Özdemir, E., Altıntaş, M. H., & Kılıç, S. (2017). The effects of the degree of internationalization on export performance: a research on exporters in Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 8(3), 611- 626. Doi: 10.20409/berj.2017.69
- Özdevecioğlu, M. & Biçkes D.M. (2012). Örgütsel öğrenme ve inovasyon ilişkisi: Büyük ölçekli işletmelerde bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39, 19-45. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesuibd /issue/5896/77949>. Erişim Tarihi: 25.02.2025.
- Pajares, F., & Schunk, D. H. (2001). Self-beliefs and school success: Self-efficacy, self-concept, and and school achievement. In R. J. Riding and S. G. Rayner (Eds.), *Self perception*, 239–265. Ablex Publishing.
- Paul Trott, (2005), *Innovation Management and New Product Development*, Third Edition, England: Prentice Hall.
- Pelenk, S. E. (2017). *Bireysel yenilikçilik davranışların bireysel iş performansı üzerindeki etkisi: Teknoloji çalışanları üzerinde bir araştırma*. In international congress of management economy and policy proceeding book, 504-516. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü.
- Peter A. Jones & Stephen B. Baylin, (2007), The epigenomics of cancer, *Cell*, 128(4), 683-692, 683. [https://www.cell.com/fulltext/S0092-8674\(07\)00127-4?large_figure=true](https://www.cell.com/fulltext/S0092-8674(07)00127-4?large_figure=true). Erişim Tarihi: 28.03.2025.
- Peterson, S. J., & Byron, K. (2008). Exploring the role of hope in job performance: Results from four studies. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of*

- Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 29(6), 785-803.
<https://doi.org/10.1002/job.492>
- Pinho, J. C. (2008). TQM and performance in small medium enterprises: The mediating effect of customer orientation and innovation. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 25(3), 256-275. doi: 10.1108/02656710810854278
- Posch, A., & Garaus, C. (2020). Boon or curse? A contingent view on the relationship between strategic planning and organizational ambidexterity. *Long Range Planning*, 53(6), 101878. 1-19. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2019.03.004>
- Qu, C., Ling, Y., Heynderickx, I., & Brinkman, W.-P. (2015). Virtual bystanders in a language lesson: Examining the effect of social evaluation, vicarious experience, cognitive consistency and praising on students' beliefs, self-efficacy and anxiety in a virtual reality environment. *PloS One*, 10(4), e0125279. 1-26.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0125279>
- Real, J. C., Roldán, J. L., & Leal, A. (2014). From entrepreneurial orientation and learning orientation to business performance: Analysing the mediating role of organizational learning and the moderating effects of organizational size. *British Journal of Management*, 25(2), 186-208. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2012.00848.x>
- Rudolph, D. L., & Butki, B. D. (1998). Self-efficacy and affective responses to short bouts of exercise. *Journal of Applied Sport Psychology*, 10(2), 268-280.
<https://doi.org/10.1080/10413209808406393>
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., González-Romá, V., & Bakker, A. B. (2002). The measurement of engagement and burnout: A two sample confirmatory factor analytic approach. *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92. <https://doi.org/10.1023/A:1015630930326>
- Sethumadavan, D. S., Hassan, Z., & Basit, A. (2020). Enhancing innovation through learning organisation among the multinationals in Malaysia: Mediating role of self efficacy.

International Journal of Management, Accounting and Economics, 7(11), 622-647.

<https://doi.org/10.5281/zenado.4335770>. Erişim Tarihi: 08.04.2025.

Sünnetçioğlu, S. (2018). Restoran işletmelerinde örgütsel öğrenme, inovasyon ve kurumsal çevrecilik arasındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3). 801-821. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mjss/issue/43001/520585>. Erişim Tarihi: 02.04.2025.

Tekin, E., ve Hancıoğlu, Y. (2018). İnovasyon belirleyicilerinin ihracat performansına etkisi üzerine bir araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 897-917. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2018445661>

Thelwell, R. C., & Greenlees, I. A. (2003). Developing competitive endurance performance using mental skills training. *The Sport Psychologist*, 17(3), 318–337. <https://doi.org/10.1123/tsp.17.3.318>

Tsai, W. (2001). Knowledge transfer in intraorganizational networks: Effects of network position and absorptive capacity on business unit innovation and performance. *Academy of Management Journal*, 44(5), 996-1004. <https://doi.org/10.5465/3069443>

Valiante, G., & Morris, D. B. (2013). The sources and maintenance of professional golfers' self-efficacy beliefs. *The Sport Psychologist*, 27, 130–142. <https://doi.org/10.1123/tsp.27.2.130>

Warner, L. M., & French, D. P. (2020). Self-efficacy interventions. In M. S. Hagger, L. D. Cameron, K. Hamilton, N. Hankonen, ve T. Lintunen (Eds.), *The handbook of behavior change*, 461–478. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108677318.032>

Wise, J. B., & Trunnell, E. P. (2001). The influence of sources of self-efficacy upon efficacy strength. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 23(4), 268–280. <https://doi.org/10.1123/jsep.23.4.268>

- Wood, R., & Bandura, A. (1989). Social cognitive theory of organizational management. *Academy of Management Review*, 14(3), 361-384. <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>. Erişim Tarihi: 05.02.2025.
- Wright, B. J., O'Halloran, P. D., & Stukas, A. A. (2016). Enhancing self-efficacy and performance: An experimental comparison of psychological techniques. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 87(1), 36–46. <https://doi.org/10.1080/02701367.2015.1093072>
- Yavuz, Ç., (2010). İşletmelerde inovasyon –performans ilişkisinin incelenmesine yönelik bir çalışma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 5(2), 144-173. <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423881655.pdf>. Erişim Tarihi: 16.03.2025.
- Zheng, S., Li, H. & Wu, X. (2013). Network resources and the innovation performance: Evidence from Chinese manufacturing firms. *Management Decision*, 51(6), 1207-1224. Doi: 10.1108/MD-02-2012-0102
- Zimmerman, B.J., 2000. *Attaining self-regulation: A social cognitive perspective*. In *Handbook of self-regulation* (pp. 13-39). Academic press. <https://doi.org/10.1016/B978-01210902-2/50031-7>

R&S - RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

<https://dergipark.org.tr/rs>

Vol:8 Issue:3; pp:340-371

KÜRESEL GÜÇ REKABETİ VE YENİ JEOPOLİTİK DİNAMİKLER

Global Power Competition and New Geopolitical Dynamics

Khaladdin İBRAHİMLİ

Çağ Üniversitesi, i.khaladdin@gmail.com, Mersin / Türkiye <https://orcid.org/0000-0002-0184-3849>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1683909>

İbrahimli, K. (2025). Küresel güç rekabeti ve yeni jeopolitik dinamikler, *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 8(3). 340-371

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 25.04.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.07.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 31.07.2025

ÖZ

Bu çalışma, 21. yüzyılın ikinci çeyreğinde giderek sertleşen küresel güç rekabetini, büyük aktörler arasındaki stratejik etkileşimler ve bölgesel jeopolitik dönüşümler bağlamında incelemektedir. ABD–Çin rekabeti ekseninde somutlaşan Tayvan krizi; yalnızca egemenlik tartışmalarıyla sınırlı kalmayıp, uluslararası hukuk, teknoloji tedarik zincirleri ve bölgesel güvenlik mimarisi üzerinde yapısal etkiler doğurmaktadır. Avrupa Birliği'nin (AB) stratejik özerklik söylemi, NATO ile ilişkilerde yeni denge arayışlarını beraberinde getirirken; Rusya'nın Ukrayna'ya karşı yürüttüğü savaş, Karadeniz ve Avrasya enerji jeopolitiğinde köklü kırılmalara neden olmuştur.

Ortadoğu'da Abraham Anlaşmaları doğrultusunda gelişen yeni güvenlik ittifakları, İran tehdidine karşı şekillenen iş birliklerinin klasik bölgesel dengeleri dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin ve Hindistan gibi yükselen aktörlerin çok yönlü dış politika pratikleri, çok kutupluluğun inşa sürecine etkili biçimde katıldıklarını ortaya koymaktadır.

Çalışma, büyük güçlerin yalnızca askerî değil, ekonomik, teknolojik ve normatif düzeylerde de etki sahasını genişlettiğini; buna karşılık uluslararası sistemin çok taraflı diplomasi, hukuk temelli düzenleme ve kriz önleyici mekanizmalara her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğunu savunmaktadır. Ayrıca, Rusya'nın savaştan galip çıkması durumunda uluslararası düzende oluşabilecek kırılmalar da analiz edilerek, gelecekteki araştırmalar için yönlendirici bir çerçeve sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tayvan Krizi, Enerji Jeopolitiği, Abraham Anlaşmaları, Normatif Güç, Stratejik Özerklik

ABSTRACT

This study examines the intensifying global power competition in the second quarter of the 21st century through the lens of strategic interactions among major actors and regional geopolitical transformations. The Taiwan crisis, which crystallizes the U.S.–China rivalry, generates structural impacts not only through sovereignty disputes but also on international law, technology supply chains, and the regional security architecture. The European Union's discourse on strategic autonomy has brought about a new search for balance in its relations with NATO, while Russia's war against Ukraine has led to significant disruptions in the geopolitics of the Black Sea and Eurasian energy corridors.

In the Middle East, new security alliances emerging under the Abraham Accords reflect shifting regional balances through pragmatic cooperation against the Iranian threat. In this context, the multidimensional foreign policy practices of regional and rising powers such as Türkiye and India demonstrate their active participation in shaping a multipolar world order.

The study argues that major powers are expanding their spheres of influence not only in military but also in economic, technological, and normative domains. In contrast, the international system increasingly requires multilateral diplomacy, legal regulation, and crisis prevention mechanisms. Moreover, the study analyzes the potential systemic disruptions that could occur if Russia emerges victorious from the war, thereby offering a guiding framework for future research.

Keywords: Taiwan Crisis, Energy Geopolitics, Abraham Accords, Normative Power, Strategic Autonomy

GİRİŞ

21. yüzyılın ikinci çeyreğinde uluslararası ilişkiler alanında küresel güç rekabeti yeniden merkezî bir konu hâline gelmiştir. ABD, Çin, Rusya, AB ve Hindistan gibi büyük güçler arasında yaşanan stratejik mücadeleler, yalnızca ikili ilişkiler düzeyinde değil, aynı zamanda küresel yönetim yapıları, bölgesel güvenlik dengeleri ve ekonomik iş birlikleri üzerinde derin etkiler yaratmaktadır. Bu güç rekabeti, klasik askeri üstünlük yarışının ötesine geçerek, teknolojik hegemonya, ekonomik bağımlılık ilişkileri ve ideolojik nüfuz mücadelesi gibi çok boyutlu bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda ortaya çıkan yeni jeopolitik dinamikler, mevcut ittifak sistemlerini sorgulatmakta ve uluslararası sistemin güvenlik mimarisinde yeniden yapılanma ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu çerçevede, Luttwak'ın (1990) geliştirdiği jeoekonomi yaklaşımı, klasik jeopolitik rekabetin yerini alan ekonomik temelli güç mücadelelerini anlamlandırmak açısından önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Keohane ve Nye'nin (1977) ortaya koyduğu karşılıklı bağımlılık modeli ise, büyük güçler arasındaki ekonomik ilişkilerin yalnızca iş birliği değil, aynı zamanda karşılıklı baskı ve nüfuz aracı olarak işlediğini göstermektedir. Son dönem literatürde, ABD–Çin rekabetinin tedarik zincirleri, teknoloji alanındaki liderlik yarışı ve normatif güç söylemleri üzerinden yeni bir küresel düzen inşa etme yöneliminde olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır (Manners, 2002; McDonagh, 2025).

Bu çalışmanın **temel amacı**, büyük güçler arasındaki stratejik rekabetin günümüz jeopolitik düzeni üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir analizle ortaya koymaktır. Özellikle ABD–Çin çatışmasının Tayvan, Hint–Pasifik, Karadeniz ve Orta Doğu gibi stratejik bölgelerde tetiklediği dönüşümler, Avrupa'nın stratejik özerklik arayışları, Rusya–Ukrayna Savaşı sonrası enerji güvenliği ve Orta Doğu'da Abraham Anlaşmaları ekseninde gelişen yeni ittifak yapıları bu incelemenin ana eksenlerini oluşturmaktadır.

Bu kapsamda araştırmanın **temel sorusu** şu şekilde formüle edilmiştir: “Büyük güçler arasındaki küresel rekabet, uluslararası sistemin güvenlik mimarisini ve bölgesel jeopolitik dengeleri nasıl yeniden şekillendirmektedir?”

Bu ana soruya yanıt ararken aşağıdaki **alt sorular** çalışmanın yönünü belirlemiştir:

- ✓ *ABD–Çin arasındaki stratejik rekabet hangi alanlarda (askeri, ekonomik, teknolojik) yoğunlaşmaktadır?*
- ✓ *Tayvan krizi, yeni–soğuk savaş söylemleri bağlamında nasıl bir işlev görmektedir?*
- ✓ *Avrupa Birliği’nin stratejik otonomi söylemi NATO yapısını nasıl etkilemektedir?*
- ✓ *Rusya–Ukrayna Savaşı sonrası Karadeniz ve Avrasya enerji güvenliğinde ne gibi yapısal değişiklikler yaşana bilir?*
- ✓ *Abraham Anlaşmaları sonrası Orta Doğu’da oluşan yeni bölgesel ittifaklar nasıl bir jeopolitik yönelim sergilemektedir?*
- ✓ *Hindistan ve Brezilya gibi yükselen aktörler bu küresel güç mücadelesinde nasıl konumlanmaktadır?*

Çalışmada, günümüz küresel güç rekabetinin yalnızca askerî üstünlük mücadelesinden ibaret olmadığı; bunun ötesinde, jeoekonomik hegemonya kurma arzusu, teknolojik liderlik iddiası ve normatif söylem çatışması üzerinden şekillenen çok katmanlı bir stratejik rekabet alanına dönüştüğü **varsayılmıştır**. Bu dönüşüm, uluslararası sistemde çok taraflılık ilkesinin zayıflamasına, bölgesel kutuplaşmaların derinleşmesine ve uluslararası hukuk normlarının aşınmasına neden olmaktadır.

Araştırmanın **kronolojik çerçevesi**, esas olarak 2017–2025 yılları arasını kapsamaktadır. 2018 yılında Donald Trump’ın başkanlık görevine başlamasıyla birlikte çok taraflılığa karşı geliştirilen egemenlikçi politikalar dönüm noktası teşkil etmiş; 2019–2020 döneminde ABD–Çin ticaret savaşları ve COVID–19 salgınıyla küresel düzende kırılmalar meydana gelmiştir. 2022’de Rusya’nın Ukrayna’ya saldırısıyla Karadeniz güvenliği yeniden tanımlanmış; 2023–

2025 döneminde ise Çin'in "Kuşak ve Yol" stratejisiyle genişleyen jeopolitik etkisi, Avrupa'nın stratejik özerklik söylemlerini pekiştirmiş ve ABD'nin "de-risking" stratejisi şekillenmiştir.

Araştırmada nitel ve keşifsel yöntem esas alınmış; başta ABD, Çin, AB ve Hindistan gibi aktörlerin strateji belgeleri, lider söylemleri ve güvenlik raporları olmak üzere çeşitli birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. *Söylem analizi, olay temelli analiz ve karşılaştırmalı analiz teknikleri* uygulanmış; neorealizm, ofansif realizm (saldırgan realizm), jeoekonomi, normatif güç ve kompleks bağımlılık kuramı gibi teorik yaklaşımlar analitik çerçeve olarak benimsenmiştir.

Bu bağlamda çalışma, uluslararası ilişkiler disiplininde son dönemin en kritik konularından biri olan "küresel güç rekabeti ve yeni jeopolitik dinamikler" üzerine sistematik ve çok katmanlı bir değerlendirme sunmayı hedeflemektedir. Çalışma, geniş bir çerçevede küresel güç rekabetinin günümüz jeopolitik dinamikleri üzerindeki etkilerini incelemekte; farklı coğrafyalardaki kriz alanları, ittifak yapıları ve stratejik yönelimler üzerinden çok boyutlu bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

KÜRESEL GÜÇ REKABETİNİN KURAMSAL TEMELLERİ

Küresel güç rekabeti, uluslararası ilişkiler disiplininde farklı kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde analiz edilmektedir. Bu rekabet, yalnızca askerî alanda değil; aynı zamanda ekonomik, teknolojik ve normatif düzeylerde de şekillenmekte, devletlerin çok boyutlu stratejik yönelimlerini etkilemektedir. Bu bağlamda, "küresel güç rekabeti" kavramı büyük güçlerin askerî, ekonomik, teknolojik ve ideolojik alanlarda üstünlük kurma mücadelesini ifade ederken, "stratejik rekabet" bu güçlerin uzun vadeli jeopolitik üstünlük hedefiyle yürüttükleri çok boyutlu rekabeti tanımlar.

Bu bölümde, günümüz küresel güç rekabetini anlamak için temel referans noktaları sunan beş ana kuramsal yaklaşım ele alınacaktır: neorealizm, ofansif realizm, jeoekonomi kuramı, normatif güç yaklaşımı ve karmaşık bağımlılık kuramı.

Neorealizm: Güvenlik Dilemması ve Anarşi. Neorealizm, Kenneth Waltz tarafından geliştirilen ve uluslararası sistemin anarşik yapısını merkeze alan bir yaklaşımdır. Waltz’a göre devletler, sistemde merkezi bir otorite bulunmadığı için kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla sürekli güç biriktirme eğilimindedir. Bu durum, güvenlik dilemması adı verilen yapısal bir çelişkiye yol açar: bir devletin güvenliğini artırma çabası diğerleri tarafından tehdit olarak algılanır ve bu da karşılıklı silahlanmaya neden olur (Waltz, 1979: 88). Burada “güvenlik dilemması” kavramı, bir devletin aldığı önlemlerin diğer devletlerde güvensizlik yaratmasıyla tetiklenen karşılıklı silahlanma yarışını tanımlar.

Ofansif Realizm: Hegemonya Arayışı. Neorealizmin bir türevi olan ofansif realizm, John J. Mearsheimer tarafından geliştirilmiştir. Bu kurama göre devletler yalnızca güvenliklerini sağlamakla yetinmez, aynı zamanda uluslararası sistemde azami güç elde etmeye çalışırlar. Mearsheimer’a göre devletler, fırsat bulduklarında bölgesel hegemonya kurma eğilimindedir ve bu nedenle saldırgan dış politika stratejilerine başvururlar (Mearsheimer, 2001: 29). “Bölgesel hegemonya” kavramı bu bağlamda bir devletin kendi coğrafi bölgesinde rakipsiz güç hâline gelmesini ifade eder.

Jeoekonomi Kuramı: Ekonomik Araçlarla Jeopolitik Mücadele. Jeoekonomi, Edward N. Luttwak tarafından geliştirilen bir yaklaşım olup, devletlerin askerî araçlar yerine ekonomik enstrümanlarla stratejik hedeflerine ulaşma çabasını analiz eder. Luttwak, “jeoekonomi, çatışmanın mantığını ticaretin grameriyle uygular” diyerek bu yaklaşımın temelini ortaya koymuştur (Luttwak, 1990: 17). “Jeoekonomi” kavramı, ekonomik araçların (ticaret, yatırım, yaptırımlar vb.) jeopolitik amaçlarla kullanılması sürecini ifade eder. ABD–Çin ticaret savaşı,

Kuşak ve Yol Girişimi ve çip yasaları gibi gelişmeler, jeoekonomik araçların küresel güç rekabetinde merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Normatif Güç Yaklaşımı: Değerler Üzerinden Rekabet. Normatif güç kavramı, Ian Manners tarafından AB'nin uluslararası sistemdeki etkisini açıklamak amacıyla geliştirilmiştir. Manners'a göre, bir aktör sadece askerî ve ekonomik araçlarla değil; aynı zamanda demokratik normlar, insan hakları ve çevresel değerler gibi ilkelerle uluslararası düzende etki yaratabilir (Manners, 2002: 242). Bu çerçevede “normatif güç”, bir aktörün uluslararası sistemde değer ve ilkeler aracılığıyla nüfuz kurma kapasitesine işaret eder.

ABD'nin liberal düzeni yayma çabaları ve Çin'in kalkınma odaklı alternatif model sunması, günümüz güç rekabetinde normatif boyutun belirleyiciliğini ortaya koymaktadır.

Karmaşık Bağımlılık Kuramı: Karşılıklı Etkileşim ve Sınırlar. Robert Keohane ve Joseph Nye tarafından geliştirilen karmaşık bağımlılık kuramı, devletlerin artan ekonomik ve teknolojik karşılıklı bağımlılıklarının uluslararası ilişkileri hem iş birliğine hem de kırılganlığa açık hâle getirdiğini savunur. Bu kurama göre, devletlerarasında çok düzlemli bağlantılar vardır ve bu durum tek boyutlu askerî rekabetin sınırlarını ortaya çıkarır (Keohane & Nye, 1977: 10). “Karmaşık bağımlılık” kavramı, devletlerin yalnızca askerî değil aynı zamanda ekonomik, sosyal ve çevresel alanlarda da birbirine bağlı hâle gelmesini ifade eder. Günümüzde bu karşılıklı bağımlılıklar, özellikle teknoloji alanında azaltılmaya çalışılmakta; bu da “de-risking” (risk azaltma) ve “decoupling” (ekonomik ayrışma) gibi yeni stratejik yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Smith, 2025). Bu eğilimi analiz eden McDonagh (2025: 10) şu ifadeyi kullanmaktadır: “ABD–Çin rekabeti yalnızca ticaret bağlarını yeniden şekillendirmekle kalmamakta, aynı zamanda küresel ekonomik yönetişimi ve tedarik zinciri yapılarını köklü biçimde değiştirerek jeoekonomik parçalanmanın yeni bir dönemini yansıtmaktadır” (McDonagh, 2025: 10).

Sonuç olarak, küresel güç rekabeti çok katmanlı bir olgudur ve yalnızca askerî güç değişkeniyle açıklanamaz. Neorealist güvenlik anlayışından jeoekonomik stratejilere, normatif etki arayışından karmaşık bağımlılıklara kadar geniş bir kuramsal ve kavramsal çerçeve, günümüz uluslararası ilişkilerindeki güç mücadelesini anlamada bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

ABD-ÇİN REKABETİNDE TAYVAN KRİZİ: OLASI SENARYOLAR VE ULUSLARARASI HUKUK PERSPEKTİFİ

Tayvan krizi, 21. yüzyılın en kritik jeopolitik çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu mesele yalnızca ABD ile Çin arasındaki ikili rekabetin bir tezahürü değil, aynı zamanda uluslararası hukukun temel normları olan egemenlik, toprak bütünlüğü ve kuvvet kullanma yasağının yeniden yorumlandığı çok boyutlu bir krizdir. Çin Halk Cumhuriyeti, Tayvan'ı kendi ayrılmaz parçası olarak görmekte ve “tek Çin ilkesi” çerçevesinde Tayvan'ın yeniden birleşmesini temel stratejik hedeflerinden biri olarak tanımlamaktadır. Buna karşın Tayvan, fiilen bağımsız bir siyasi varlık olarak işlev görmektedir ve demokratik bir yönetim sistemine, özerk diplomatik ilişkiler ağına ve gelişmiş bir savunma kapasitesine sahiptir.

ABD ise Tayvan ile resmi diplomatik ilişkilere sahip olmamakla birlikte, 1979 tarihli **Tayvan'la İlişkiler Yasası (Taiwan Relations Act)** çerçevesinde Tayvan'ın kendini savunma kabiliyetini desteklemeyi taahhüt etmektedir. Bu durum, taraflar arasında “stratejik muğlaklık” (strategic ambiguity) adı verilen gerilimi artırıcı bir belirsizlik ortamı yaratmıştır. Çin'in Tayvan Boğazı'nda düzenlediği geniş çaplı askeri tatbikatlar ve ABD'nin Tayvan'a gerçekleştirdiği ileri düzey silah satışları, krizin bölgesel ve küresel güvenliğe etkisini daha da derinleştirmiştir (Grossman, 2022: 103).

Tayvan, Çin açısından yalnızca tarihsel bir “ulusal bütünlük” meselesi değil, aynı zamanda stratejik ve ekonomik egemenlik hedeflerinin merkezindedir. Coğrafi konumu itibariyle Tayvan, Çin'in Pasifik'e erişimini sınırlandıran bir doğal bariyer işlevi görmektedir. Bu ada

üzerindeki kontrol, Çin'e “ilk ada zincirini” (first island chain) kırma ve ABD etkisini Asya–Pasifik’te dengeleme imkânı sağlayacaktır. Ayrıca Tayvan, ileri teknoloji üretimi – özellikle yarı iletken sanayii – açısından küresel bir merkezdir. Dünya çip üretiminin yaklaşık %60’ını tek başına gerçekleştiren TSMC gibi şirketler, Çin’in teknolojik yükselişi açısından stratejik hedef hâline gelmiştir (Kaplan, 2023: 147).

ABD açısından Tayvan, Hint–Pasifik’teki güç projeksiyonu ve müttefik savunması açısından vazgeçilmezdir. Washington yönetimi, Tayvan’ın düşmesi durumunda Japonya, Güney Kore ve Filipinler gibi bölgesel ortaklarının güvenliğinin tehdit altına gireceğini ve bu durumun ABD’nin ittifak sistemine duyulan güveni zayıflatacağını öngörmektedir. Jeoekonomik olarak ise Tayvan, sadece teknoloji üretiminde değil, aynı zamanda tedarik zincirlerinin güvenliği açısından da merkezi bir noktadır. ABD’nin Çin ile artan teknoloji rekabetinde Tayvan, hem ekonomik bağımlılığı azaltmak hem de stratejik üstünlük sağlamak açısından hayati bir rol oynamaktadır.

Tayvan krizi, yalnızca ABD–Çin ilişkilerini değil, aynı zamanda Hint–Pasifik bölgesindeki tüm güvenlik mimarisini etkilemektedir. Japonya ve Avustralya gibi QUAD (Quadrilateral Security Dialogue) üyeleri, Tayvan konusunda dolaylı destek açıklamalarıyla Çin’e karşı stratejik dengeleme politikaları geliştirmektedir. Küresel ölçekte ise Tayvan, yüksek teknoloji, deniz ticaret yolları ve enerji transferi açısından kritik bir konuma sahiptir. Tayvan Boğazı’ndan her yıl yaklaşık **700 milyar dolarlık** deniz ticareti geçmekte ve bu durum, kriz anında tüm dünya ekonomisinin kırılganlığını artırma potansiyeli taşımaktadır.

Tayvan krizi, yalnızca jeopolitik bir çatışma alanı değil, aynı zamanda uluslararası hukukun temel normlarının sınındığı bir durumdur. Uluslararası hukuk açısından bu mesele, başta **devletlerin egemen eşitliği, toprak bütünlüğü, kuvvet kullanma yasağı ve self–determinasyon (kendi kaderini tayin)** ilkeleri bağlamında değerlendirilmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti, 1971 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 2758 sayılı kararı ile Çin’in tek meşru temsilcisi olarak tanınmış ve bu tarihten itibaren Tayvan uluslararası toplumun büyük bölümü tarafından ayrı bir devlet olarak kabul edilmemiştir. Çin’in tek taraflı olarak “tek Çin politikası” çerçevesinde Tayvan üzerindeki egemenlik iddiası, uluslararası toplumda çoğunlukla **de jure** olarak kabul görmekle birlikte, **de facto** olarak Tayvan’ın bağımsız siyasi ve ekonomik yapısını sürdürdüğü bir statü yaratmıştır.

Bununla birlikte, Tayvan’ın uluslararası hukuka göre bir devlet olup olmadığı hâlen tartışmalıdır. Montevideo Konvansiyonu’na göre bir varlığın devlet sayılması için dört temel kriter gereklidir: tanımlı bir nüfus, belirli bir toprak, etkili bir hükümet ve diğer devletlerle ilişki kurma kapasitesi. Tayvan bu dört kriteri sağlasa da, yeterli diplomatik tanınırlığa sahip olmadığı için uluslararası sistemde “sınırlı tanınan bir devlet” (de facto state) olarak işlev görmektedir (Crawford, 2006: 36).

Birleşmiş Milletler Şartı’nın 2(4). Maddesi, tüm üye devletlere kuvvet kullanma yasağı getirmektedir. Çin’in Tayvan’ı zorla ilhak etmesi hâlinde bu durum, uluslararası hukukun açık ihlali olarak değerlendirilebilir. Çin, Tayvan’ın kendi toprağı olduğunu iddia ettiği için bu tür bir müdahaleyi “iç mesele” olarak sunma eğilimindedir; ancak Tayvan, ayrı bir siyasi sistem ve güvenlik altyapısına sahip olduğu için bu tür bir müdahale uluslararası nitelikte algılanacaktır (Cassese, 2005: 81).

Öte yandan, ABD’nin Tayvan’a yönelik silah satışları ve askeri iş birliği anlaşmaları, Çin tarafından egemenliğe müdahale olarak görülmektedir. Bu durum, kuvvet kullanma yasağı ile silahlı müdahale tehdidi arasındaki sınırları zorlayan “gri alan stratejileri”nin gelişmesine neden olmuştur.

Tayvan halkının uzun süredir sürdürdüğü demokratik yönetim, bu bölgenin halkına bir tür **self-determinasyon** hakkı tanınıp tanınamayacağı sorusunu da gündeme getirmiştir. Ancak bu

hak genellikle sömürge yönetimi altındaki halklar için geçerli sayıldığından, Tayvan örneği tartışmalı bir alanda yer almaktadır.

Sonuç olarak, Tayvan meselesi uluslararası hukukun açık bir normatif rehber sunmakta zorlandığı bir alan hâline gelmiştir. Egemenlik ilkesi ile self-determinasyon hakkı, kuvvet kullanma yasağı ile savunma ittifakları arasındaki gerilimler, Tayvan krizini “hukuki gri alanlar” üzerinden tanımlanabilen bir yapıya dönüştürmüştür.

Tayvan krizi, yalnızca Çin ile ABD arasında bir egemenlik meselesi olmaktan ziyade, 21. yüzyılın uluslararası düzenine yön verecek nitelikte sistemik sonuçlar doğurma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, krizle ilgili dört temel senaryo üzerinde durulmaktadır: **Statükonun korunması, barışçıl birleşme, silahlı çatışma ve müzakereye dayalı çözüm**. Her senaryonun hem bölgesel hem de küresel düzeyde farklı etkileri olacaktır.

1. Statükonun Korunması (Stratejik Muğlaklık Devamı). Bu senaryo, mevcut belirsizlik ortamının sürmesi anlamına gelmektedir. Tayvan, fiili olarak bağımsız bir varlık şeklinde işlevini sürdürürken, Çin Halk Cumhuriyeti Tayvan’ın kendi topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu ileri sürmekte ve birleşme hedefini kararlılıkla sürdürmektedir. ABD ise Çin’in bu egemenlik iddiasını tanımadan, kendi “tek Çin politikası” (yani Çin’in Tayvan üzerindeki egemenlik iddiasını tanımaksızın, yalnızca bu iddianın varlığını kabul eden ve Tayvan’la gayri resmî ilişkileri sürdüren yaklaşım) çerçevesinde Tayvan ile gayri resmî ilişkilerini devam ettirmekte ve Tayvan’ın savunma kapasitesini desteklemeyi sürdürmektedir. Bu durum, Tayvan Boğazı’nda düşük yoğunluklu gerilimlerin devam etmesine neden olur.

Bu senaryo kısa vadede çatışmanın önüne geçse de uzun vadede belirsizlikler ve askeri riskler taşımaya devam eder. Özellikle Asya-Pasifik’teki tedarik zincirleri ve mikroçip üretimi gibi stratejik sektörler kırılgan kalır (Bergsten & Hufbauer, 2021: 52).

2. Barışçıl Birleşme (Diplomatik Anlaşma). Çin ile Tayvan arasında gerçekleşecek karşılıklı tavizlere dayalı barışçıl bir birleşme, tarihsel olarak düşük olasılıklı görülse de diplomasi

yoluyla istikrar sağlama potansiyeline sahiptir. Ancak Tayvan halkının büyük çoğunluğu kamuoyu araştırmalarına göre Çin ile birleşmeye sıcak bakmamaktadır.

Barışçıl birleşme Çin'in küresel imajına kısa vadeli bir avantaj sağlasa da ABD'nin bölgedeki caydırıcılığına darbe vurabilir. Çin'in bölgesel hegemonya kurma çabası hız kazanabilir ve bu durum Japonya, Hindistan ve Avustralya gibi aktörlerin askeri harcamalarını artırmasına yol açabilir.

3. *Silahlı Çatışma (Çin'in Zorla Müdahalesi)*. Çin'in Tayvan'a karşı kuvvet kullanması, büyük bir bölgesel savaşı ve hatta potansiyel bir küresel çatışmayı tetikleyebilir. ABD'nin doğrudan müdahalesi hâlinde bu kriz, nükleer caydırıcılığın sınındığı bir küresel savaşa dönüşme riski taşır. Tayvan Boğazı'nda silahlı çatışma, aynı zamanda dünyanın en büyük mikroçip üreticilerinden TSMC'nin faaliyetlerini durdurma tehlikesini de beraberinde getirir.

Mikroçip tedarik zincirinde büyük bir çöküş, küresel teknoloji sektöründe şok etkisi yaratabilir. Silahlı müdahale, dünya enerji ve ticaret yollarında büyük dalgalanmalara neden olur, Tayvan Boğazı ve Güney Çin Denizi'nde güvenlik krizleri tetiklenir (Kaplan, 2022: 143).

4. *Müzakereye Dayalı Çözüm (Çok Taraflı Diplomatik Format)*. Tayvan meselesinin ASEAN, QUAD veya BM gibi platformlar çerçevesinde çok taraflı diplomatik görüşmelerle ele alınması, hem Tayvan halkının iradesine saygı gösteren hem de bölgesel istikrarı koruyan bir çözüm potansiyeli sunar. Bu senaryo, tarafların karşılıklı güvenceler ve statü tanımlamaları çerçevesinde uzlaşması hâlinde geçerli olabilir.

Böyle bir çözüm, uluslararası hukukun güçlendiği bir örnek teşkil edebilir. Aynı zamanda Çin'in daha yapıcı bir küresel aktör olarak algılanmasını sağlayabilir ve Hint-Pasifik bölgesindeki askeri rekabeti sınırlandırabilir.

Tayvan krizinin geleceği, yalnızca bölge ülkeleri açısından değil, küresel düzende istikrar, ticaret ve teknoloji dengeleri açısından da kritik önemdedir. Silahlı bir çatışma, yalnızca Tayvan'ı değil, bütün dünyayı etkileyecek sarsıntılara neden olabilir. Bu nedenle, krize ilişkin

stratejiler yalnızca jeopolitik analizlerle değil, **uluslararası hukuk, ekonomik güvenlik ve normatif düzen** boyutlarıyla birlikte ele alınmalıdır.

AVRUPA’NIN STRATEJİK OTONOMİSİ: NATO’DAN BAĞIMSIZ GÜVENLİK ARAYIŞLARI

AB'nin güvenlik ve savunma alanında daha bağımsız hareket etme yönündeki çabaları, son yıllarda stratejik otonomi kavramı etrafında yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle Brexit sonrası oluşan jeopolitik boşluk, Donald Trump döneminde ABD'nin NATO'ya yönelik eleştirel tutumu ve Rusya'nın 2022'de Ukrayna'ya başlattığı işgal girişimi, Avrupa'nın güvenlik paradigmasında köklü dönüşümleri tetiklemiştir. Bu gelişmeler, AB'nin yalnızca ekonomik bir birlik olmanın ötesine geçerek, küresel ölçekte stratejik bir aktör olma arayışını hızlandırmıştır.

Stratejik özerklik (strategic autonomy), AB'nin dış politika, savunma ve güvenlik alanlarında karar alma süreçlerinde dış aktörlere olan bağımlılığını minimize ederek, kendi çıkarlarını önceleyen ve bağımsız bir şekilde hareket edebilme kapasitesini ifade etmektedir.

Bu kavram, sadece askeri yeterliliğin artırılmasına yönelik bir hedef değil, aynı zamanda Avrupa'nın normatif, diplomatik ve ekonomik araçlarını daha etkin kullanarak küresel düzeyde stratejik bir aktör olarak konumlanma çabasının da bir yansımasıdır. Stratejik özerklik, bu yönüyle hem içsel bir kapasite inşası sürecini hem de uluslararası sistemdeki güç asimetrisini dengeleme arayışını temsil eder.

Bu kavramın temelleri 2003 yılında kabul edilen Avrupa Güvenlik Stratejisi (A Secure Europe in a Better World) belgesinde atılmış olsa da (European Union, 2003), kavramsallaşma süreci esas itibarıyla 2013 yılında Avrupa Konseyi'nin savunma alanında daha güçlü bir Avrupa vizyonunu gündeme taşımasıyla görünür hâle gelmiştir. Ancak asıl ivmesini, 2016 yılında Avrupa Dış Eylem Servisi tarafından yayımlanan Avrupa Küresel Stratejisi (Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe) belgesiyle kazanmıştır. Bu belge, Avrupa'nın güvenliğini

sağlamada sadece NATO'ya veya üçüncü ülkelere bağımlı kalamayacağına dikkat çekmiş, kendi güvenlik ve savunma kapasitelerini artırması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Belgede şu ifadeler yer verilmiştir: “Avrupa kendi güvenliği için daha fazla sorumluluk almak zorundadır. Ortak savunma, savunma sanayiinde iş birliği ve askeri kapasite inşası bu hedefin merkezinde yer almaktadır” (European External Action Service, 2016: 18).

Stratejik özerklik, aynı zamanda Avrupa'nın çevresinde artan güvenlik riskleri (Rusya'nın revizyonist politikaları, Ortadoğu'daki istikrarsızlık, Kuzey Afrika'daki terör tehdidi) karşısında kendi kararlarını alabilecek kurumsal esnekliğe ve operasyonel yeterliliğe sahip olması gerekliliği üzerinden gerekçelendirilmiştir. Bu noktada kavram, sadece askeri yeterlilik değil; siyasi birlik, stratejik vizyon ve dış politika kapasitesinin de entegrasyonunu zorunlu kılmaktadır.

Özellikle Brexit sonrası İngiltere'nin AB'den ayrılması, Birliğin savunma alanında kendi başına hareket etme zorunluluğunu daha belirgin hâle getirmiştir. İngiltere, AB'nin savunma politikalarında her zaman temkinli bir aktör olmuş, NATO'nun liderliğinde kalınmasını savunmuştur. Dolayısıyla, İngiltere'nin ayrılığı stratejik özerklik yönündeki adımları kurumsal olarak da hızlandırmıştır.

Sonuç olarak, stratejik özerklik kavramı, Avrupa'nın uluslararası sistemde daha bağımsız, öngörülebilir ve etkili bir aktör hâline gelme iradesinin kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Kavram, salt güvenlik değil, aynı zamanda Avrupa'nın stratejik kimliğinin inşasıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu yönüyle hem bir kapasite inşası sürecini hem de küresel rekabette jeopolitik konumlanmayı içeren çok katmanlı bir dönüşümün merkezindedir.

Stratejik otonomi fikri en güçlü biçimde Fransa tarafından desteklenmiştir. Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron, 2017'deki Sorbonne konuşmasında Avrupa'nın “gerçek bir orduya” ihtiyacı olduğunu vurgulamış ve ABD'ye olan güvenin sınırlı kalabileceğini belirtmiştir. Almanya ise daha temkinli bir çizgi izlemiş, NATO'ya olan bağlılığı korumakla birlikte Avrupa

savunma kabiliyetlerinin güçlendirilmesini desteklemiştir. 2019’da Merkel ve Macron’un öncülüğünde Avrupa Müdahale İnisiyatifi (European Intervention Initiative – EI2) kurulmuş, böylece AB dışında fakat AB ülkeleri merkezli bir savunma işbirliği platformu ortaya çıkmıştır.

Avrupa Savunma Fonunun (European Defence Fund – EDF) kurulması, Daimi Yapılandırılmış İşbirliği (PESCO) çerçevesinde 60’tan fazla savunma projesinin başlatılması ve 2022’de kabul edilen “Stratejik Pusula” belgesi, Avrupa’nın kurumsal savunma kapasitesini artırmaya yönelik somut adımlar olmuştur. Stratejik Pusula belgesi, AB’nin 2030 yılına kadar 5.000 kişilik bir “hızlı konuşlandırma gücü” kurmayı hedeflediğini ortaya koymuştur (European Council, 2022: 5).

AB’nin stratejik otonomi çabaları NATO ile olan ilişkileri tartışmalı hâle getirmiştir. AB yetkilileri çoğunlukla NATO’yu “tamamlayıcı” bir yapı olarak gördüklerini belirtmiş olsalar da, özellikle ABD’nin Avrupa güvenliğinden çekilebileceği yönündeki varsayımlar, bu çabaların alternatif bir güvenlik mimarisi oluşturma niyetini de barındırdığını düşündürmektedir. NATO Genel Sekreterleri, bu tür girişimlerin ittifak ruhunu zayıflatabileceği yönünde zaman zaman eleştirilerde bulunmuştur (Stoltenberg, 2020).

Avrupa’nın savunma alanında daha bağımsız bir çizgi izlemesi, Transatlantik ilişkilerde yeni bir denge ihtiyacını gündeme getirmektedir. Rusya’nın saldırgan dış politikası, Çin’in Avrupa’daki ekonomik ve teknolojik nüfuz çabaları ve ABD’nin iç kapanma eğilimleri göz önüne alındığında, AB’nin kendi çıkarlarını önceleyen bir savunma vizyonuna yönelmesi jeopolitik bir zorunluluk hâline gelmiştir. Aynı zamanda bu süreç, Avrupa’nın küresel krizlerde daha aktif bir diplomatik ve askeri rol üstlenmesini mümkün kılabilir.

Avrupa’nın stratejik özerklik yönündeki arayışları, sadece savunma kapasitesi geliştirmekten ibaret değildir. Bu arayış, aynı zamanda Avrupa’nın küresel ölçekte bağımsız bir aktör olarak varlık gösterebilme iradesinin bir yansımasıdır. Fransa ve Almanya’nın liderliğinde gelişen bu süreç, AB’nin dış politikasında daha bütüncül, öngörülebilir ve kendi

çıkarlarını önceleyen bir çizgiye evrilmesini hedeflemektedir. Bununla birlikte, NATO ile kurumsal uyumun korunması ve Transatlantik bağların zedelenmemesi bu sürecin başarısı açısından kritik önem taşımaktadır.

HİNDİSTAN'IN YÜKSELİŞİ: HİNT-PASİFİK STRATEJİLERİNDE YENİ Dengeleyici Güç Mü?

21. yüzyılın ikinci çeyreğine girerken Hindistan, küresel güç dengelerinde artan etkisi ve çok taraflı diplomatik angajmanlarıyla öne çıkan bir aktör hâline gelmiştir. Nüfusu, ekonomik büyüme potansiyeli, savunma harcamaları ve teknolojik kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda Hindistan, yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel ölçekte stratejik bir oyuncu olarak dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Hindistan'ın yükselişi, hem Batı ittifakı hem de Küresel Güney açısından yeni dengeleyici parametrelerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Jeopolitik konumuyla Hindistan, ABD, Çin ve Rusya arasında önemli bir köprü işlevi görür. Çin ile uzun süredir devam eden sınır anlaşmazlıkları ve derin stratejik güvensizlik, Yeni Delhi'nin Pekin'e karşı dengeleme arayışını güçlendirmiştir. Öte yandan Hindistan, Rusya ile geleneksel savunma iş birliklerini ve silah tedarik ilişkilerini sürdürmektedir. 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna savaşında Batı'nın yaptırım çağrılarına rağmen Moskova ile ilişkilerini koparmaması, çok vektörlü ve özerk dış politika yaklaşımını ortaya koyar (Pant & Joshi, 2022: 241).

ABD açısından Hindistan, Çin'in artan etkisine karşı önemli bir ortak olarak değerlendirilmekte; ikili ilişkiler ve çok taraflı platformlar üzerinden iş birliği her geçen yıl derinleşmektedir. 2023 yılında imzalanan ABD-Hindistan Savunma Teknolojileri Ortaklığı, bu stratejik yaklaşmanın kurumsal bir boyut kazandığını gösterir.

Hindistan ile Çin arasındaki rekabet, sadece sınır çatışmalarıyla sınırlı kalmaz; ekonomik, diplomatik ve teknolojik alanlara da yayılır. Himalayalar'daki Doklam ve Galwan Vadisi krizleri askeri düzeydeki güvensizliği açıkça ortaya koyarken, Çin'in "Bir Kuşak, Bir Yol" girişimi Hindistan tarafından bölgesel çevreleme stratejisi olarak görülür. Çin'in Pakistan'la geliştirdiği stratejik ortaklık ve özellikle Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ile Hint Okyanusu'ndaki liman yatırımları, Yeni Delhi'nin güvenlik algısında artan tehditler arasında yer alır. Bu doğrultuda birçok Hintli uzman, Çin'in çevreleme politikasına karşı Hindistan'ın da kendi denge stratejisini geliştirmesi gerektiğini savunur.

Uluslararası düşünce kuruluşları, Hindistan-Çin rekabetinin gelecekte ABD-Çin arasında süregelen büyük güç mücadelesinin alt cephelerinden birine dönüşebileceğine işaret eder. Carnegie Endowment gibi kuruluşlara göre bu iki Asya gücü arasındaki çekişme, yalnızca ikili ilişkilerle sınırlı kalmaz; aynı zamanda Hint-Pasifik bölgesinin genel güvenlik mimarisini etkileyebilecek bir potansiyel taşır (Raja Mohan, 2021: 103; Tellis, 2022: 55).

Hindistan, Japonya, Avustralya ve ABD ile birlikte yer aldığı Dörtlü Güvenlik Diyalogu (QUAD) yapısında; deniz güvenliği, tedarik zinciri dayanıklılığı, siber savunma ve kritik teknolojiler gibi alanlarda önemli katkılar sunar. Her ne kadar QUAD resmî olarak Çin karşıtı bir askeri ittifak olmadığını vurgulasa da, Hindistan'ın bu yapıya katılımı, Çin'e karşı dolaylı bir dengeleme yaklaşımı izlediğini ortaya koyar. Hint donanmasının Malabar tatbikatlarındaki aktif rolü, Yeni Delhi'nin bölgesel caydırıcılığını artıran temel unsurlar arasında yer alır.

Ayrıca Hindistan, QUAD içindeki konumunu, kendi Hint-Pasifik vizyonunu diplomatik alanda yaygınlaştırmak için bir araç olarak kullanır. "Doğuya Yönelme" (Act East) ve "Bölgede Herkes İçin Güvenlik ve Kalkınma" (SAGAR) politikaları aracılığıyla Hint Okyanusu'nda daha fazla görünürlük ve nüfuz kazanmayı hedeflemektedir.

Hindistan, sadece Batı merkezli yapılarla değil, aynı zamanda BRICS gibi yükselen ekonomilerin oluşturduğu platformlarla da aktif iş birliği yürütür. BRICS bağlamında finansal

çok kutupluluğun teşviki, dolar hegemonyasına alternatif ödeme sistemlerinin geliştirilmesi ve kalkınma odaklı iş birlikleri, Hindistan'ın dış politika öncelikleriyle örtüşür. Bu platformda Hindistan, Çin ile olan stratejik rekabetini dengelemek amacıyla çok taraflılık ve eşit ortaklık ilkelerini öne çıkarır; Pekin'in BRICS üzerindeki yönlendirici etkisini sınırlama çabası içindedir (Stuenkel, 2020: 104).

Hindistan'ın yükselişi, Hint-Pasifik bölgesinde güç dağılımını yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Çin'in bölgesel hâkimiyet arayışına karşı Hindistan'ın dengeleyici bir rol üstlenmesi, ABD ve müttefikleri tarafından stratejik açıdan desteklenir. Ancak Hindistan bu rolü benimserken bağlantısızlık geleneğini tamamen terk etmez; ulusal çıkarlarını merkeze alan çok yönlü ve esnek bir dış politika yürütür.

Aynı zamanda Hindistan, küresel yönetim yapılarının reformunu savunan öncü aktörlerden biridir. BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üyelik talebi ve Dünya Bankası ile IMF gibi kurumlardaki temsil adaleti arayışı, Hindistan'ın uluslararası sistemde yalnızca güç değil, aynı zamanda normatif düzeyde de değişim talep ettiğini açıkça gösterir.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI SONRASI KARADENİZ JEOPOLİTİĞİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

2022 yılında başlayan Rusya-Ukrayna Savaşı, Karadeniz havzasını yalnızca bir cephe hattı olmaktan çıkararak, küresel jeopolitik ve enerji güvenliği denkleminde kritik bir merkez haline getirmiştir. Karadeniz, hem NATO'nun doğu kanadının savunması hem de Avrupa'nın enerji arz güvenliği açısından stratejik bir arterdir. Savaş devam ederken, bu bölgedeki askeri ve enerji altyapısına yönelik tehditlerin artması, mevcut güvenlik mimarilerinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936), Türkiye'ye boğazlar üzerinde önemli yetkiler tanımakta ve savaş zamanlarında Karadeniz dışı donanmalara sınırlamalar getirmektedir.

Savaşın başlamasıyla Türkiye'nin bu sözleşme kapsamında Boğazları savaş gemilerine kapatması, Montrö rejiminin güncelliğini ve önemini yeniden gündeme taşımıştır. Ahmet Davutoğlu'na göre Montrö, Karadeniz'in istikrarında “dengeleyici bir güvenlik tamponu” görevi görmektedir (Davutoğlu, 2022: 74).

Karadeniz, Rusya'nın Avrupa'ya doğal gaz ihracatında kilit role sahiptir. Ancak Avrupa ülkeleri Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak amacıyla alternatif güzergâhlar arayışına girmiştir. Türkiye üzerinden geçen Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Türk Akım gibi projeler bu noktada stratejik bir değer kazanmıştır. Rus enerji uzmanı Tatiana Mitrova'ya göre, “saldırı sonrası Avrupa enerji stratejisi, Rusya'yı baypas eden yeni bir coğrafi mantık üzerinden inşa edilmektedir” (Mitrova, 2023: 51).

Romanya, Bulgaristan ve Türkiye, Karadeniz'deki NATO varlığını güçlendirme yönünde adımlar atmaktadır. Bu ülkeler, Rusya'nın artan deniz faaliyetlerine karşı ortak tatbikatlar ve istihbarat paylaşımı yoluyla bölgesel caydırıcılığı artırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda ABD'nin Karadeniz'e yönelik askeri ve diplomatik ilgisi de artmıştır.

Rusya'nın savaş sonrası küresel konumu ile ilgili iki olası senaryo var.

1. Yenilgi Senaryosu. Ukrayna savaşının Rusya açısından stratejik bir başarısızlıkla sonuçlanması, Moskova'nın yalnızca sahada değil, uluslararası sistemdeki konumunda da ciddi bir erozyona yol açabilir. Askerî, ekonomik ve diplomatik alanlarda üst üste gelen kayıplar, Rusya'nın büyük güç statüsünü sorgulanır hâle getirebilir. Özellikle Batı'nın uyguladığı yaptırımların derinleşmesi, enerji ihracatına bağımlı Rus ekonomisini daha kırılgan hâle getirmiştir (Racz, 2023, p. 14). Bu durum, Rusya'yı Çin'e daha fazla ekonomik ve diplomatik olarak bağımlı kılacak; Çin'in Avrasya'da tek yönlü liderliğini pekiştirmesine zemin hazırlayacaktır.

Aynı zamanda bu senaryo, eski Sovyet coğrafyasındaki Rus etkisinin dramatik biçimde zayıflamasına neden olabilir. Gürcistan, Moldova, Orta Asya Türk cumhuriyetleri gibi

bölgelerde Batı ile entegrasyon yönündeki eğilimler ivme kazanabilir. NATO ise doğruya doğru genişlemeyi stratejik bir fırsat olarak değerlendirebilir. İsveç ve Finlandiya'nın üyeliğiyle güçlenen İttifak, Karadeniz ve Baltık bölgelerinde caydırıcılık kapasitesini artırarak, Rusya'nın çevrelenmesini kurumsallaştırabilir (Smith, 2022: 67).

Bu bağlamda, Rusya'nın yenilgisi çok kutuplu düzenin daralması, Çin merkezli tek yönlü Avrasya yapılanmasının güçlenmesi ve NATO'nun konsolidasyonu gibi sonuçlara yol açabilir.

2. Kazanım Senaryosu. Alternatif bir senaryoya göre, Rusya sahada belirli bir taktiksel üstünlük elde ederek Ukrayna'nın doğusundaki bölgeleri kalıcı şekilde kontrol altında tutmayı başarabilir. Bu kazanım, yalnızca Ukrayna'nın geleceğini değil, aynı zamanda Orta ve Doğu Avrupa'daki güç dengelerini de kökten etkileyebilir. Fiilî işgalin kurumsallaşması, Rusya'nın yakın çevresinde fiili nüfuz alanları inşa etme stratejisini pekiştirebilir. Bu senaryo, Gürcistan'da Abhazya ve Güney Osetya'daki kontrol gibi örneklerle benzerlik arz eder.

Rusya'nın kazanımı, aynı zamanda Kafkasya, Orta Asya ve Kuzey Kutbu gibi jeostratejik bölgelerde de yeniden güç projeksiyonu kapasitesini artırabilir. Özellikle enerji yolları ve ulaşım koridorları üzerindeki hâkimiyet, Moskova'nın jeoekonomik kaldıraçlarını yeniden canlandırabilir. Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri üzerindeki Rus baskısının artması ihtimali bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Batı açısından bu senaryo, ittifakın iç uyumunu test edebilir. Almanya ve Fransa gibi ülkelerin Rusya ile daha temkinli ilişki geliştirme eğilimleri ile Polonya, Baltık ülkeleri ve ABD'nin sert tutumu arasında yeni ayrışmalar ortaya çıkabilir. Avrupa'nın stratejik özerklik tartışmaları da bu bağlamda daha karmaşık bir hâl alabilir (Delcour, 2024: 51).

Bu senaryoda uluslararası hukuk açısından da ciddi bir meşruiyet krizi yaşanabilir. Fiilî işgalin normalleştirilmesi, kuvvet kullanma yasağının aşınmasına ve “gri bölge stratejileri”nin kurumsallaşmasına neden olabilir.

Rusya–Ukrayna Savaşı'nın seyrine bağlı olarak ortaya çıkabilecek farklı jeopolitik senaryolar, sadece Doğu Avrupa'yı değil, Karadeniz havzası ve Avrasya güvenlik mimarisi açısından da belirleyici olacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'nin dış politik konumlanması, enerji koridorlarının geleceği ve NATO–AB ilişkileri çok boyutlu biçimde şekillenmeye açıktır.

Rusya'nın yenilgisi durumunda, Türkiye'nin Karadeniz'deki jeopolitik rolü daha da pekişebilir. Rus nüfuzunun zayıflaması, Türkiye'nin Gürcistan, Ukrayna ve Moldova ile daha yakın ilişkiler geliştirmesine ve Karadeniz İşbirliği Örgütü gibi bölgesel platformların yeniden yapılandırılmasına zemin hazırlayabilir. NATO'nun doğuya doğru güç projeksiyonunda Türkiye, ön cephe devlet olarak daha stratejik bir pozisyona gelebilir. Mitat Çelikpala'ya göre, “Karadeniz'in güvenliği artık yalnızca bölge ülkelerinin değil, NATO ve AB'nin de merkezî güvenlik meselesidir” (Çelikpala, 2023: 112).

Öte yandan, Rusya'nın kazanımı hâlinde Türkiye daha dengeli ve çok boyutlu bir dış politika yürütme baskısı altında kalacaktır. Bu durumda Moskova ile ekonomik ilişkiler (özellikle enerji ve turizm) bir koz olarak kullanılabilirken, Türkiye'nin NATO içerisindeki pozisyonu daha fazla stratejik manevra gerektirecektir. Ayrıca Suriye, Güney Kafkasya ve Libya gibi sahalarda Rusya ile çıkar çatışmaları yeniden yoğunlaşabilir.

Her iki senaryo da Türkiye'nin enerji geçiş ülkesi olarak önemini artırmaktadır. Rusya'nın enerji hatları üzerindeki kontrolünün zayıflaması durumunda, TANAP, Türk Akım, Doğu Akdeniz projeleri ve Zengezur koridoru gibi güzergâhlar daha fazla yatırım ve uluslararası destek alabilir. Türkiye bu süreçte yalnızca enerji taşıyıcısı değil, aynı zamanda enerji diplomasisinin aktörü hâline gelecektir.

Ancak Rusya'nın üstünlük sağladığı bir senaryoda, Moskova'nın Avrupa üzerindeki enerji baskısını artırma potansiyeli Türkiye'nin manevra alanını daraltabilir. Bu durumda Türkiye, Rusya ile enerjideki bağımlılığı azaltma yönünde yenilenebilir enerji, doğalgaz depolama ve enerji kaynak çeşitlendirmesi stratejilerini hızlandırmak zorunda kalabilir.

Rusya'nın yenilgisi, NATO'nun doğu kanadını tahkim etmesi ve AB'nin savunma alanında daha uyumlu davranması yönünde güçlü bir itki yaratabilir. Türkiye açısından bu gelişme, Avrupa güvenlik sisteminde daha merkezî bir rol anlamına gelebilir. Ancak bu durum, Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde yeni gerilim alanları da yaratabilir. Özellikle Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin AB içindeki pozisyonları, Türkiye'nin Avrupa'daki stratejik açılımını zorlaştırabilir.

Rusya'nın kazanımı ise transatlantik ittifakta kırılmalar yaratma potansiyeli taşımaktadır. Bu kırılmalar, AB'nin daha fazla stratejik özerklik arayışına girmesine neden olabilir. Türkiye, bu ortamda hem NATO'nun aktif üyesi olarak hem de AB ile sınırlı ama etkili ilişkiler sürdüren bir aktör olarak çok yönlü diplomasi yürütmek durumundadır.

Rusya–Ukrayna Savaşı'nın sonucu ne olursa olsun, Karadeniz'in ve Türkiye'nin jeopolitik önemi daha da artacaktır. Türkiye, enerji transit kapasitesi, askeri caydırıcılığı ve bölgesel diplomasideki deneyimi ile küresel güç rekabetinde vazgeçilmez bir aktör konumuna ulaşabilir.

Ancak bu fırsatlar, çok kutuplu sistemdeki kırılganlıklar ve ittifak içi çelişkilerle birlikte ele alındığında, dikkatli ve çok katmanlı bir dış politika gerektirmektedir.

ORTADOĞU'DA YENİ İTTİFAKLAR: ABRAHAM ANLAŞMALARI

SONRASI İSRAİL–ARAP YAKINLAŞMASI

Ortadoğu'nun geleneksel çatışma dinamikleri, son yıllarda yerini çıkar odaklı yeni ittifaklara bırakmaya başlamıştır. Bu dönüşümün en belirgin örneği, 2020 yılında imzalanan Abraham Anlaşmaları ile İsrail'in Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Bahreyn, Sudan ve Fas ile diplomatik ilişkiler kurmasıdır. Prof. Dr. Kemal İnat'a göre, bu sürecin temelinde “İran tehdidine karşı oluşan ortak kaygıların, ideolojik engellerin önüne geçmeye başlaması” yatmaktadır (İnat, 2021: 57).

Anlaşmalar yalnızca diplomatik bir tanıma adımı değil, aynı zamanda savunma sanayi, enerji, teknoloji, tarım, finans ve turizm gibi birçok alanda yapılandırılmış iş birliklerini içeren stratejik bir açılamdır. Bu durum, klasik düşmanlıkların yerine, karşılıklı çıkarlara dayanan yeni bir bölgesel entegrasyon modelinin gelişebileceğini ortaya koyar.

Prof. Efraim Inbar, bu yaklaşmanın yalnızca İran'a karşı değil, aynı zamanda ABD'nin bölgeden çekilme eğilimine karşı bir güvenlik sigortası işlevi gördüğünü belirtir. Bölge ülkeleri, dış aktörlere olan bağımlılığı azaltarak aralarındaki stratejik koordinasyonu artırma eğilimindedir (Inbar, 2021: 83). Ayrıca bu iş birlikleri, Körfez ülkelerinin ekonomik çeşitlenme hedefleriyle örtüşürken, İsrail'in yüksek teknoloji alanındaki kapasitesiyle de bütünleşmektedir.

İran'ın vekil gruplar aracılığıyla yürüttüğü yayılmacı stratejiler, İsrail ve bazı Arap ülkeleri arasında güvenlik merkezli bir yaklaşmayı teşvik etmiştir. Dr. Abdulkhaleq Abdulla, İran'ın mezhepsel ve devrimci kimliğiyle Körfez monarşileri açısından varoluşsal bir tehdit algısı oluşturduğunu, bu nedenle İsrail'le iş birliğinin makul bir seçenek olarak değerlendirildiğini ifade eder (Abdulla, 2022: 119).

Bu kapsamda İsrail–BAE–Bahreyn üçgeni, Doğu Akdeniz'den Hint Okyanusu'na uzanan bir güvenlik eksenini kurma potansiyeline sahiptir. Ortak tehdit algısı yalnızca İran'la sınırlı kalmaz; aynı zamanda Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi gibi küresel stratejilere karşı da şekillenmektedir.

İdeolojik kutuplaşmalar yerini pragmatik ilişkilere bırakırken, Prof. Dr. Mustafa Kibaroglu bu durumu “post–ideolojik bir güvenlik mimarisinin oluşması” olarak tanımlar. Bu mimarinin, Ortadoğu'da Soğuk Savaş'tan bu yana görülmeyen bir istikrar fırsatı sunduğunu ileri sürer (Kibaroglu, 2022: 203).

Ancak bu dönüşüm, Filistin meselesi göz ardı edildiğinde halk nezdinde meşruiyet sorunu doğurur. Prof. Shibley Telhami, Filistin konusunun kamuoyunda hâlâ güçlü bir hassasiyet

yarattığını ve bu gerçeğin yok sayılması durumunda ittifakların sadece elit düzeyinde kalacağını vurgular (Telhami, 2021: 141). Kamuoyu araştırmaları da İsrail’le kurulan ilişkilerin toplumlarda belirli ölçüde güvensizlik yarattığını ortaya koyar. Öte yandan anlaşmaların derinleşmesi, Filistin yönetimi ile Körfez ülkeleri arasındaki diplomatik mesafeyi artırmış ve Arap Birliği içindeki ortak duruşu zayıflatmıştır.

İsrail'deki siyasi eğilimler de Filistin meselesine ilişkin mevcut statükoyu koruma yönündedir. Bu durum, barış girişimlerinin geniş bir uzlaşya evrilmesini güçleştirir. Dolayısıyla Abraham Anlaşmalarının başarısı, yalnızca ekonomik ve güvenlik alanındaki gelişmelere değil, aynı zamanda Filistin konusunda adil ve sürdürülebilir bir çözümün gündeme taşınmasına bağlıdır. Aksi takdirde bu ittifaklar, halk desteğinden yoksun ve sınırlı etkisi olan yapılar hâlinde kalabilir.

Türkiye, 2022 sonrası İsrail ve Körfez ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirme yönünde önemli adımlar atmıştır. Büyükelçiliklerin yeniden açılması, ekonomik ilişkilerin canlanması ve savunma sanayi gibi alanlarda teknik iş birlikleri, Ankara’nın bölgesel dış politikasındaki değişimi yansıtır. Ancak bu sürecin yürütülmesinde Türkiye, ulusal çıkarlarını önceler ve bölgesel dengeleri gözetken çok katmanlı bir yaklaşımı tercih eder.

Ankara’nın Filistin’e verdiği güçlü siyasi ve diplomatik destek, bu normalleşme sürecine sınır çizen temel unsurlardan biridir. Türkiye, İslam dünyasındaki konumu ve kamuoyu hassasiyetleri nedeniyle Filistin meselesini dış politikasında merkezi bir öncelik olarak görür. Bu da İsrail’le ilişkilerin belirli düzeyde tutulmasına neden olur.

Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, bu denge siyasetine ilişkin “Türkiye, Ortadoğu’da köprü değil, merkez aktör olarak davranmak zorundadır” ifadesini kullanır (Bağcı, 2020: 91). Bu yaklaşım, Türkiye’nin yalnızca arabulucu değil, aynı zamanda kendi normatif vizyonunu inşa eden bağımsız bir güç olma iddiasını yansıtır.

Ancak Türkiye–İsrail ilişkilerinde etkili olan bir diğer faktör, Suriye sahasındaki örtük rekabettir. İsrail, İran destekli milis grupları ulusal güvenliğine tehdit olarak görerek zaman zaman Suriye’ye hava saldırıları düzenler. Türkiye ise PKK/YPG unsurlarına karşı operasyonlar yürütmekte ve kuzey Suriye’de etkinlik kurma çabasıdadır. İki ülkenin çıkarları doğrudan çatışmasa da aynı coğrafyada farklı önceliklerle hareket etmeleri, zaman zaman örtük gerilimlere yol açar.

Bu nedenle Türkiye–İsrail ilişkilerini sadece diplomatik ve ekonomik düzeyde değil, sahadaki stratejik karşıtlıklar üzerinden de değerlendirmek gerekir.

Genel çerçevede Türkiye’nin Ortadoğu’daki rolü, bölgesel dengeyi dönüştürebilecek kapasiteye sahip bağımsız bir aktör olarak şekillenir. Ancak Filistin’e yönelik duyarlılığı ve Suriye’deki jeopolitik mücadeleler, İsrail ve Körfez ülkeleriyle kurulan yeni iş birliklerinin sınırlarını belirlemektedir. Türkiye’nin çok yönlü diplomasi anlayışı, klasik eksenlerden ziyade esnek ve fırsat odaklı bir stratejiye dayanmaktadır.

İsrail ve Körfez ülkeleriyle gelişen ilişkiler, Türkiye’nin ekonomik çıkarlarını güvence altına alma, enerji projelerini çeşitlendirme ve bölgesel izolasyondan çıkma hedefleriyle doğrudan bağlantılıdır. Ancak bu sürecin uzun vadeli başarıya ulaşması, Türkiye’nin Filistin’e verdiği desteği sürdürürken dengeyi koruyabilmesine bağlıdır.

Suriye sahasındaki gelişmeler de, Türkiye’nin yalnızca diplomatik değil, aynı zamanda sahada da belirleyici bir aktör olduğunu göstermektedir. Bu çok boyutlu konum, Ankara’yı sadece arabulucu değil, aynı zamanda yeni güvenlik düzeninin inşa sürecine katılan başlıca aktörlerden biri hâline getirmektedir.

Ortadoğu’nun geleceği; İran–İsrail gerilimi, ABD’nin bölgeden kademeli çekilişi, Çin’in ekonomik etkisi ve Körfez ülkelerinin dönüşen dış politikaları ekseninde yeniden şekillenmektedir. Türkiye ise bu denklem içinde, hem mevcut güvenlik sistemleriyle iş birliği kuran hem de ulusal ve normatif önceliklerinden taviz vermeyen özgün bir çizgide

ilerlemektedir. Bu pozisyon, uzun vadede Türkiye'yi sadece bölgesel değil, aynı zamanda küresel sistem içinde öne çıkan orta güçlerden biri hâline getirebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, küresel güç rekabetinin günümüzde yalnızca büyük aktörlerin çıkar çatışmalarını değil, aynı zamanda uluslararası düzenin normatif temellerini, bölgesel güvenlik mimarilerini ve diplomatik denge arayışlarını da derinden etkileyen çok boyutlu bir dönüşüm süreci olduğunu ortaya koymuştur. ABD-Çin rekabeti, Tayvan krizi gibi kırılğan alanlarda somutlaşarak yalnızca askeri değil, aynı zamanda ekonomik ve teknolojik düzlemlerde de sistemik belirsizlikler üretmektedir. Uluslararası hukuk normları, egemenlik ve self-determinasyon gibi ilkeler, bu süreçte yeniden tartışmaya açılmakta; büyük güçlerin normatif üstünlük kurma girişimleri, jeopolitik istikrarı tehdit eden yeni dinamikler doğurmaktadır.

AB'nin stratejik özerklik söylemi, NATO'nun geleceği ve transatlantik ilişkiler bağlamında yeni bir güvenlik mimarisi arayışını gündeme taşıırken; Karadeniz ve Avrasya enerji coğrafyasında Rusya'nın savaşıla şekillendirdiği yeni gerçeklikler, enerji bağımlılığı, geçiş yolları ve bölgesel güç dengelerini köklü biçimde değiştirmektedir. Bu bağlamda Türkiye gibi bölgesel aktörlerin pozisyonu daha stratejik şekil almaktadır. Ortadoğu'da ise Abraham Anlaşmaları ile şekillenen yeni güvenlik ittifakları, İran tehdidine karşı geliştirilen pragmatik uyumlar çerçevesinde ilerlemekte; ancak bu yapıların kalıcılığı, Filistin meselesi bağlamında ciddi meşruiyet testlerine tabi tutulmaktadır. Yükselen güçler olan Hindistan ve Brezilya ise hem Batı ile hem de alternatif küresel yapı taşlarıyla (örneğin BRICS) kurdukları çok yönlü ilişkilerle, çok kutupluluğun inşasında dengeleyici bir rol üstlenmektedir.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, Rusya'nın Ukrayna savaşından siyasi ya da askeri anlamda galip çıkması durumunda, hem bölgede hem de küresel düzeyde ciddi sonuçlar doğurması kaçınılmaz görünmektedir. Böyle bir senaryo, Batı ittifak sisteminin caydırıcılığını zedeleyerek

özellikle Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinde yeni güvenlik endişeleri yaratabilir. Aynı zamanda Çin'e Tayvan konusunda daha cüretkâr adımlar atma cesareti verebilir. Rusya'nın zaferi, yalnızca Avrupa'da değil, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu'daki nüfuz alanlarını genişletme yönünde yeni dış politika açılımlarıyla sonuçlanabilir. Bu da otoriter devlet modellerinin uluslararası sistemde daha meşru bir seçenek hâline gelmesine neden olarak, normatif liberal düzenin daha da zayıflamasına yol açabilir.

Bu çalışma aynı zamanda bu sürecin gelecekte hangi yönlerden araştırılması gerektiğine dair bazı temel sorulara da ışık tutmaktadır. Çin-ABD rekabetinin bölgedeki küçük ve orta ölçekli güçler üzerindeki stratejik etkisi, Carlson tarafından şu şekilde değerlendirilir: “Çin'in ekonomik cazibesi ile ABD'nin güvenlik taahhütleri arasında sıkışan orta ölçekli devletler, stratejik belirsizlik ortamında çok yönlü ittifaklar geliştirerek hayatta kalma stratejileri üretmektedir” (Carlson, 2025: 37).

Tayvan krizi bağlamında stratejik belirsizlik politikalarının uzun vadeli riskleri, teknoloji tedarik güvenliğinin jeopolitik karşılıkları ve ABD-Çin arasındaki normatif rekabetin uluslararası hukuk üzerindeki etkileri daha derinlemesine analiz edilmelidir. Avrupa'nın güvenlik özerkliği arayışlarının NATO ile kurumsal uyumu, enerji güvenliği ve yeşil dönüşüm politikalarının Karadeniz üzerinden şekillenen jeopolitik dengelerle nasıl örtüştüğü gibi konular disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Ayrıca, Ortadoğu'daki yeni güvenlik mimarilerinin toplumsal meşruiyeti, İran sonrası dönemdeki bölgesel denge arayışları ve Türkiye'nin bu yapılar içerisindeki pozisyonu geleceğin kritik araştırma alanları arasında yer almaktadır. Hindistan gibi yükselen aktörlerin dış politikaları ile uluslararası yönetim reformlarına etkisi de uluslararası sistemin yeniden yapılanma sürecine ilişkin daha kapsamlı değerlendirmeler için önemli zemin sunmaktadır.

Bu çalışmada doğrudan ele alınmamış olsa da Yemen'deki insani kriz ve Afrika-Hindistan-Suriye hattında yoğunlaşan düzensiz göç baskısı, küresel güç rekabetini etkileyen önemli

jeopolitik ve insani dinamikler arasında yer almaktadır. Bu başlıklar, gelecekteki araştırmalarda ayrı bir analitik odağa dönüştürülmelidir.

Sonuç olarak, küresel güç mücadelesi yalnızca stratejik çıkarların çatışması değil, aynı zamanda değer sistemlerinin, normatif düzenlerin ve bölgesel güvenlik mimarilerinin yeniden şekillendiği bir kırılma dönemidir. Bu sürecin yönetilebilmesi, sadece büyük güçlerin değil, aynı zamanda orta ve yükselen aktörlerin de dâhil olduğu kapsayıcı, çoğulcu ve hukuka dayalı bir uluslararası düzen arayışıyla mümkündür. Bu bağlamda, uluslararası toplumun kriz önleyici diplomasiye, hukukun üstünlüğüne ve çok taraflı işbirliği mekanizmalarına öncelik vermesi, istikrarlı ve adil bir küresel düzenin inşası açısından hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulla, A. (2022). *The Gulf's new realism*. Abu Dhabi Policy Series.
- Aydın, M. (2022). Türkiye'nin Ortadoğu politikası: Yeni dönemde dönüşen ittifaklar ve güç dengeleri. *Ortadoğu Etütleri*, 14(1), 55–72.
- Bağcı, H. (2020). *Türk dış politikası ve yeni bölgesel dengeler*. Bilge Strateji Yayınları.
- Bağcı, H. (2020). *Türk dış politikasında yeni açılımlar*. Siyasal Kitabevi.
- Bergsten, C. F., & Hufbauer, G. C. (2021). *US–China economic conflict: Causes and consequences*. Peterson Institute for International Economics.
- Carlson, B. G. (2025). China–US competition impact on small and middle powers' strategic behaviour. *Defence Studies Quarterly*, 8(1), 1–28. <https://doi.org/10.1007/s00141-025-0931-9>
- Cassese, A. (2005). *International Law*. Oxford University Press.
- Crawford, J. (2006). *The Creation of States in International Law*. Oxford University Press.
- Çelikpala, M. (2023). Karadeniz güvenliği ve Türkiye'nin rolü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 22(1), 110–125.

- Davutoğlu, A. (2022). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- European Council. (2022). *Strategic compass for security and defence*. Brussels: European Union.
- European External Action Service. (2016). *Shared vision, common action: A stronger Europe – A global strategy for the European Union's foreign and security policy*. Brussels: European Union.
- Gause, F. G. (2020). *The new Middle East cold war: Saudi Arabia and Iran* (Brookings Doha Center Analysis Paper No. 11, pp. 4–11). Brookings Institution.
- Inbar, E. (2021). Israel's regional strategy after the Abraham Accords. *Middle East Review of International Affairs*, 25(1), 77–85.
- Inbar, E. (2021). *The Middle East after the Abraham Accords*. Begin–Sadat Center for Strategic Studies.
- İnat, K. (2021). Ortadoğu'da değişen güvenlik algıları ve Türkiye'nin konumu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 18(72), 57–76.
- Kaplan, R. D. (2022). *The loom of time: Between empire and anarchy, from the Mediterranean to China*. Random House.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Little, Brown.
- Kıbaroğlu, M. (2022). *Yeni Ortadoğu güvenlik mimarisi ve Türkiye*. SETA Yayınları.
- Luttwak, E. N. (1990). From geopolitics to geo-economics: Logic of conflict, grammar of commerce. *The National Interest*, (20), 17–23.
- Manners, I. (2002). Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, 40(2), 235–258. <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00353>

- McDonagh, N. (2025). U.S.–China competition, world order and economic decoupling: Insights from cultural realism. *Australian Journal of International Affairs*, 79(4), 1–21. <https://doi.org/10.1080/10357718.2025.2471353>
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Mitrova, T. (2023). Post–Ukraine energy geopolitics in Europe. *Energy Policy Review*, 45(2), 48–60.
- Özkan, B. (2021). *Yeni Ortadoğu: Savaş, Barış ve Diplomasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pant, H. V., & Joshi, Y. (2022). India's foreign policy and strategic autonomy in a multipolar world. *International Affairs*, 98(2), 239–255.
- Raja Mohan, C. (2021). *India's Response to China's Rise: Strategic Hedging or Balancing?* Observer Research Foundation.
- Rej, A. (2021). The Quad and India's strategic balancing. *The Washington Quarterly*, 44(2), 7–20.
- Smith, J. A. (2025). U.S.–China competition, world order and economic decoupling. *Journal of Contemporary Geopolitics*, 12(2), 45–67. <https://doi.org/10.1080/10357718.2025.2471353>
- Stoltenberg, J. (2020). *NATO annual report*. NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_173820.htm
- Stuenkel, O. (2020). *The BRICS and the future of global order*. Lexington Books.
- Telhami, S. (2021). *Public opinion and peace in the Middle East* (p. 141). Brookings Institution.
- Telhami, S. (2021). *Public opinion and the Abraham Accords: Between normalization and legitimacy* (pp. 137–143). Brookings Institution.
- Tellis, A. J. (2022). *Striking asymmetries: India–China strategic competition*. Carnegie Endowment for International Peace.

- Trenin, D. (2022). *Russia and the Post-Ukraine Order*. Moscow: Carnegie Moscow Center.
- Ulutaş, G. (2021). Post-Arab Spring Turkish foreign policy: Regional power with a normative agenda. *Insight Turkey*, 23(2), 19–34.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison-Wesley.

COVID-19'UN ENFLASYONİST ETKİLERİ: KÜRESEL BİR DEĞERLENDİRME

The Inflationary Impact of COVID-19: A Global Perspective

Çağla İZGİ

İnönü Üniversitesi, caglakrmz1@gmail.com, Malatya / Türkiye
<https://orcid.org/0000-0001-7291-1602>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1707875>

İzgi, Ç. (2025). COVID-19'un enflasyonist etkileri: Küresel bir değerlendirme, *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 8(3). 372-398.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 28.05.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.06.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 31.07.2025

ÖZ

Covid-19 pandemisi, dünya genelinde ekonomik dengeleri kökten sarsarak küresel enflasyon oranlarında belirgin artışlara neden olmuştur. Bu çalışma, pandeminin neden olduğu arz ve talep yönlü şokların enflasyon üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir yaklaşımla incelemektedir. Pandemi öncesi küresel enflasyon eğilimleri tarihsel krizlerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir; ardından pandemi sürecinde yaşanan tedarik zinciri kırılmaları, tüketici davranışlarındaki değişimler ve genişleyici ekonomi politikalarının enflasyonist etkileri analiz edilmiştir. Ayrıca, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki farklı enflasyon seyirleri karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve merkez bankalarının faiz politikalarının etkileri değerlendirilmiştir. Son olarak, geleceğe yönelik riskler ve fırsatlar bağlamında yapısal reformlar, bölgesel farklılıklar ve merkez bankası bağımsızlığının önemi tartışılmıştır. Çalışma, pandemi kaynaklı enflasyonun yalnızca geçici bir fiyat artışı olmadığını, aynı zamanda küresel ekonomi politikalarında uzun vadeli dönüşümlere yol açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Enflasyon, Arz Şoku, Talep Şoku, Küresel Ekonomi

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic has severely disrupted global economic balances, leading to significant increases in inflation rates worldwide. This study examines the inflationary effects of supply and demand shocks caused by the pandemic through a multidimensional lens. Global inflation trends prior to the pandemic are assessed in comparison with historical crises; then, the inflationary consequences of supply chain disruptions, shifts in consumer behavior, and expansionary fiscal and monetary policies are analyzed. Moreover, the divergence in inflation trends between advanced and developing economies is evaluated alongside the impact of central banks' interest rate policies. Lastly, the study discusses future risks and opportunities in the

context of structural reforms, regional disparities, and the importance of central bank independence. The findings suggest that pandemic-induced inflation is not merely a temporary price surge, but a catalyst for long-term changes in global economic governance.

Keywords: Covid-19, Inflation, Supply Shock, Demand Shock, Global Economy

GİRİŞ

Covid-19 pandemisi, 2020 yılında ortaya çıkarak yalnızca küresel sağlık sistemlerini değil, aynı zamanda ekonomik yapıların temel dinamiklerini de derinden etkilemiştir. Özellikle küresel arz ve talep zincirlerinde yarattığı ani ve beklenmedik şoklar, dünya ekonomisinde uzun süredir görülmeyen bir enflasyonist sürecin tetiklenmesine yol açmıştır. Tedarik zinciri kesintileri, emtia fiyatlarındaki artış, genişlemeci mali ve parasal politikalar ile değişen tüketim davranışları bu süreçte enflasyon oranlarını küresel ölçekte yukarı çekmiştir. Bu bağlamda, Covid-19 sadece bir sağlık krizi olmanın ötesine geçerek, makroekonomik istikrarı tehdit eden ve ekonomi politikalarını yeniden şekillendiren bir yapıya bürünmüştür. Bu çalışmada, pandeminin küresel enflasyon üzerindeki etkileri çok boyutlu olarak incelenmekte; arz ve talep yönlü şokların etkileri, ülke örnekleriyle desteklenerek analiz edilmekte ve geleceğe yönelik enflasyon projeksiyonlarına yer verilmektedir. Ayrıca, Covid-19'un yol açtığı ekonomik koşulların, önceki küresel krizlerle karşılaştırılması yapılarak tarihsel bir çerçeve sunulması amaçlanmaktadır.

Bu çalışma, mevcut literatürde sıklıkla pandemi sürecinin ekonomik etkileri ele alınmasına rağmen, enflasyonist etkilerin arz ve talep yönlü şoklar bağlamında bütüncül ve tarihsel karşılaştırmalı bir çerçevede değerlendirilmesine yönelik eksikliğe cevap vermeyi amaçlamaktadır. Özellikle pandeminin yalnızca geçici fiyat dalgalanmaları değil, aynı zamanda yapısal enflasyon dinamikleri üzerindeki etkilerini ortaya koymak, bu alandaki teorik ve ampirik tartışmaları derinleştirecek bir katkı sunmaktadır. Çalışma, gelişmiş ve gelişmekte olan

ekonomilerdeki farklı enflasyon seyrini kıyaslayarak, karar alıcılara politika önerileri sunmakta ve pandemi sonrası dönem için yol gösterici bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir.

ENFLASYONUN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Enflasyon, genel fiyat seviyesinde sürekli bir artışı ifade eder ve farklı iktisat ekolleri bu olguyu farklı şekillerde açıklamaktadır. Klasik ve neoklasik teoriler, enflasyonun para arzındaki artışla doğrudan ilişkili olduğunu savunurken (Friedman, 1963: 17); Keynesyen yaklaşım, enflasyonu talep fazlası ve maliyet baskılarıyla ilişkilendirir (Keynes, 1936: 102). Monetarist görüşe göre ise enflasyon, uzun vadede parasal bir fenomendir ve kontrol altına alınmasının temel aracı merkez bankası para politikalarıdır (Mishkin, 2007: 501).

Enflasyonun temel türleri arasında talep enflasyonu, maliyet enflasyonu ve yapısal enflasyon yer alır. Talep enflasyonu, toplam talebin arzı aşması durumunda oluşur. Maliyet enflasyonu, özellikle enerji, emek ve hammadde gibi üretim girdilerindeki maliyet artışlarından kaynaklanır. Yapısal enflasyon ise ekonomideki yapısal bozuklukların fiyat artışlarına neden olduğu bir enflasyon türüdür (Blanchard ve Johnson, 2013: 247).

Enflasyonun ölçümünde tüketici fiyat endeksi (TÜFE), üretici fiyat endeksi (ÜFE) ve çekirdek enflasyon gibi göstergeler kullanılır. TÜFE, tüketicilerin belirli bir dönemde satın aldığı mal ve hizmet sepetinin fiyatlarını izleyerek hane halkının karşı karşıya kaldığı yaşam maliyetindeki değişimleri ölçer. ÜFE ise üretim aşamasındaki malların fiyatlarını temel alır ve üretici maliyetlerindeki artışları yansıtarak enflasyonun maliyet kaynaklı bileşenini ortaya koyar. Çekirdek enflasyon ise mevsimsel oynaklığa neden olan enerji ve gıda gibi değişken fiyatları dışarda bırakarak fiyat artışlarının temel eğilimini yansıtmaya çalışır. Bu göstergeler, farklı mal ve hizmet gruplarındaki fiyat değişimlerinin izlenmesine ve politika yapıcıların enflasyonla mücadelede etkili kararlar almasına olanak sağlar (Krugman ve Wells, 2018: 388).

Bu bağlamda, Covid-19 pandemisinin küresel enflasyon üzerindeki etkilerini daha iyi anlayabilmek için, öncelikle salgın öncesindeki küresel enflasyon eğilimlerinin incelenmesi önem arz etmektedir.

COVID-19 ÖNCESİ KÜRESEL ENFLASYON EĞİLİMLERİ

Küresel enflasyon dinamiklerini anlamak adına tarihsel kriz dönemleri de dikkate alınmalıdır. 20. yüzyıl boyunca yaşanan çeşitli ekonomik şoklar, enflasyon üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Örneğin, 1929 Büyük Buhranı, deflasyonist bir süreç yaratmış ancak ardından gelen toparlanma dönemlerinde fiyat seviyelerinde dalgalanmalara neden olmuştur. 1970'lerde yaşanan Petrol Krizleri ise arz yönlü şoklar nedeniyle stagflasyon olgusunu gündeme getirmiştir. Stagflasyon, aynı anda yüksek enflasyon ve yüksek işsizlik oranlarının yaşandığı, ekonomik durgunlukla birlikte görülen bir makroekonomik olgudur. Normalde enflasyon ve durgunluk birbirini dışlayan durumlar olarak görülürken, stagflasyon bu ilişkinin bozulduğu bir durumu ifade eder. 1970'lerdeki petrol şokları sonrası gelişmiş ülkelerde gözlenen bu durum, klasik talep enflasyonu ve işsizlik arasındaki ters ilişkiyi tanımlayan Phillips Eğrisi'ni sorgulatmıştır (Samuelson ve Solow, 1960: 192). Bu dönemde özellikle enerji fiyatlarındaki dramatik artışlar, gelişmiş ekonomilerde yüksek enflasyon ve düşük büyüme ile karakterize edilen bir yapıyı beraberinde getirmiştir (Blinder, 1979: 43).

1980'li yıllarda ise ABD Merkez Bankası'nın (Fed) uyguladığı sıkı para politikaları, yüksek enflasyonun düşürülmesinde etkili olmuş ancak kısa vadede resesyona yol açmıştır. 1990'ların sonunda ve 2000'lerin başında ise küresel enflasyon genel olarak kontrol altında tutulabilmiş, merkez bankalarının bağımsızlığı ve enflasyon hedeflemesi gibi politikalar bu süreçte etkili olmuştur (Bernanke vd., 1999: 88).

2000'li yılların başından itibaren gelişmiş ekonomilerde enflasyon oranları genellikle düşük ve istikrarlı seyretmiştir. Örneğin, ABD'de 2010-2019 yılları arasında yıllık enflasyon oranı

ortalama %1.8 civarında gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ekonomilerde ise enflasyon oranları daha yüksek seviyelerde seyretmiştir.

PANDEMİDE ENFLASYON DİNAMİKLERİ

Covid-19 pandemisi, sadece bir sağlık krizi olmakla kalmamış, aynı zamanda küresel ekonomi üzerinde derin ve çok boyutlu etkiler yaratmıştır. En belirgin etkilerden biri, arz ve talep yönlü şoklar yoluyla fiyat seviyelerinde yaşanan hızlı artıştır. Pandeminin başlangıcında uygulanan karantina önlemleri ve uluslararası ticaretteki kesintiler, üretim zincirlerini sekteye uğratarken; aynı dönemde hükümetlerin devreye soktuğu teşvik paketleri ve tüketici davranışlarındaki değişiklikler talep cephesinde ani dalgalanmalara yol açmıştır.

Bu bölümde, Covid-19 sürecinde enflasyon dinamiklerini belirleyen iki temel faktör olan arz ve talep yönlü şoklar ayrı başlıklar altında incelenecektir. Özellikle üretim ve tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar ile tüketici talebindeki kaymaların enflasyon üzerindeki etkileri veri ve örneklerle analiz edilecektir.

Arz Yönlü Şoklar

Covid-19 pandemisi, küresel arz zincirlerinde çok katmanlı kırılmalara neden olmuştur. Salgının başlangıcında Çin’de başlayan üretim duruşları, kısa sürede dünya genelinde otomotivden elektroniğe, gıda sektöründen tekstile kadar birçok endüstriyi doğrudan etkilemiştir. Karantina önlemleri, iş gücü kısıtları ve ulaşım sektöründeki aksaklıklar üretim hacminde ciddi azalışlara sebep olmuştur. Özellikle mikroçip üretimindeki yavaşlama, otomotiv ve elektronik ürünlerde küresel ölçekte arz kıtlığına neden olmuş ve fiyatların hızla yükselmesini tetiklemiştir (Baldwin ve Tomiura, 2020: 302).

Lojistik alanında yaşanan konteyner kıtlığı ve navlun fiyatlarındaki artış da, üretim maliyetlerini küresel ölçekte yukarı çekmiştir. Örneğin, 2020 sonlarında Şanghay’dan Avrupa’ya gönderilen bir konteynerin navlun ücreti %300’ün üzerinde artmıştır. Ayrıca, birçok

ülkenin kritik hammaddelere yönelik ihracat kısıtlamaları uygulaması, girdi maliyetlerini artırarak maliyet enflasyonunu tetiklemiştir (Miroudot, 2020: 11).

Enerji fiyatları da pandemi sürecinde dalgalanmış; ilk etapta talep düşüşüne bağlı olarak gerilese de, sonrasında arz kısıtları ve toparlanan talep nedeniyle tekrar yükselmiştir. Bu durum, özellikle enerjiye bağımlı sektörlerde maliyet enflasyonunu artırıcı yönde etkide bulunmuştur.

Ayrıca, pandeminin ilk dalgasında birçok ülke, kritik önemdeki tıbbi malzemeler, gıda ürünleri ve temel hammaddelere yönelik ihracat kısıtlamaları uygulamıştır. Örneğin, Hindistan, 2020 yılında parasetamol ve hidroklorokin gibi ilaçların ihracatını durdururken; Rusya, aynı yıl içinde bazı tahıl ürünlerinin ihracatını geçici olarak sınırlamıştır. Bu tür önlemler, küresel arz zincirlerini daha da kırılgan hale getirmiştir (Evenett, 2020: 18). Dünya Ticaret Örgütü (WTO) verilerine göre, Mart-Haziran 2020 döneminde toplamda 80'den fazla ülke, pandemi gerekçesiyle çeşitli mallara yönelik ticaret kısıtlamaları getirmiştir (WTO, 2020: 5). Bu korumacı eğilimler, arz yönlü şokların derinleşmesine ve uluslararası fiyat seviyelerinin artmasına katkı sağlamıştır.

Brookings Institution tarafından yayımlanan bir çalışmada, COVID-19 pandemisinin başlangıcında yaşanan tedarik zinciri bozulmaları, üretim kesintileri ve lojistik darboğazlarının kısa vadeli arz kısıtlarına ve bu doğrultuda fiyat artışlarına neden olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada, özellikle enerji, otomotiv, elektronik ve gıda gibi sektörlerdeki maliyet artışlarının nihai tüketici fiyatlarına doğrudan yansıdığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca, bu arz şoklarının merkez bankaları tarafından geleneksel talep yönlü araçlarla kontrol altına alınmasının güç olduğu ve politika yapıcılarının bu dönemde daha geniş bir politika setine ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir (Ball, Leigh ve Mishra, 2022: 4).

Talep Yönlü Şoklar

Covid-19 sürecinde küresel çapta uygulanan genişleyici maliye ve para politikaları, hane halkı gelirlerinin desteklenmesi yoluyla tüketici talebinde ani artışlara neden olmuştur.

Özellikle gelişmiş ülkelerde hükümetler, ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasıyla birlikte bireylerin harcanabilir gelirlerini korumak amacıyla doğrudan nakit transferleri, işsizlik ödeneği artırımları ve çeşitli kredi kolaylıkları gibi politikaları devreye sokmuştur. Bu durum, özellikle konut, otomotiv ve elektronik gibi dayanıklı tüketim mallarına yönelik talebi kısa sürede yükseltmiş ve enflasyonist baskıları artırmıştır (Coibion vd., 2020: 21).

ABD’de 2020 yılı Mart ayında yürürlüğe giren CARES Act kapsamında, kişi başı 1200 USD’ye kadar doğrudan yardım yapılmış, bu durum perakende satışlarda ani bir sıçramaya yol açmıştır. Benzer şekilde Almanya, Fransa ve Japonya gibi ülkelerde de benzer teşvik paketleri uygulanmış ve pandeminin ilk dalgasından itibaren tüketici harcamalarında hızlı toparlanmalar gözlenmiştir (OECD, 2021: 9).

Talep tarafında yaşanan bu genişleme, özellikle arzın pandemi nedeniyle daraldığı sektörlerde fiyatların hızla yükselmesine neden olmuş, bu da enflasyonun temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir. Ayrıca pandeminin neden olduğu belirsizlik ortamı, birçok tüketiciyi stoklama davranışına yönlendirmiş ve bu da talep-temelli fiyat artışlarını pekiştirmiştir. Bu durum özellikle temel gıda ürünleri, temizlik malzemeleri ve hijyen ürünlerinde rafların hızla boşalmasına yol açmış, bazı ülkelerde geçici arz kısıtları yaratmıştır. Akademik literatürde, bu dönemde tüketici davranışlarında gözlenen 'ihtiyat amaçlı talep artışı' ve 'panik satın alma' eğilimleri, enflasyonun geçici dalgalanmalarını açıklayan faktörler arasında sayılmaktadır (Sim vd., 2020: 6). Özellikle Avustralya, Kanada ve Birleşik Krallık’ta yapılan tüketici anketleri, hane halklarının bu süreçte gıda ve hijyen ürünleri stoklama davranışı gösterdiğini ortaya koymuştur (Keane ve Neal, 2021: 214). Talep yönlü şokların etkisi, sadece tüketici tarafında değil; kamu harcamaları ve genişleyen merkez bankası bilançoları aracılığıyla toplam talep düzeyinde de belirgin şekilde hissedilmiştir (Gagnon, 2021: 5). Ayrıca, merkez bankalarının pandemi sürecinde uyguladığı düşük faiz politikaları ve geniş çaplı varlık alım programları da piyasadaki likiditeyi önemli ölçüde artırmıştır. ABD Merkez Bankası (Fed) ve Avrupa Merkez

Bankası (ECB) gibi kurumlar, para arzını artırarak borçlanma maliyetlerini azaltmış ve kredi hacmini genişletmiştir (BIS, 2021: 12). Bu parasal genişleme, özellikle konut ve borsa gibi varlık piyasalarında fiyat artışlarını tetiklemiş, tüketicilerin harcama eğilimlerini etkileyerek talep yönlü enflasyonu desteklemiştir. Ayrıca, pandemide hizmet sektörünün kısıtlanması nedeniyle hane halkı harcamaları büyük ölçüde mal sektörüne kaymış, bu da dayanıklı tüketim mallarında enflasyonu artıran bir başka dinamik olarak öne çıkmıştır (ECB, 2022: 19).

Son olarak, pandemi sürecinde enflasyon beklentilerinin artması da tüketici davranışlarını şekillendirmiştir. Hane halkları, ileride daha yüksek fiyatlarla karşılaşacaklarını öngörerek tüketimlerini öne çekmiş ve bu da talebin yükselmesine neden olmuştur. Bu davranış biçimi, beklentilerin enflasyon yaratmadaki rolünü ortaya koymakta ve merkez bankalarının iletişim stratejilerinin önemini bir kez daha göstermektedir (Coibion vd., 2021: 7).

COVID-19 SONRASI KÜRESEL ENFLASYON EĞİLİMLERİ

Pandeminin akut etkilerinin hafiflemesiyle birlikte, birçok ekonomide üretim yeniden canlanmaya başlamış; ancak bu toparlanma süreci yeni enflasyonist baskılarla eşzamanlı olarak gelişmiştir. Özellikle gelişmiş ekonomilerde 2021 yılı itibarıyla talep yönlü canlanma, pandemi süresince daralan arzla karşılaştığında fiyat seviyelerinde hızlı yükselişler gözlenmiştir.

Enerji fiyatlarında yaşanan artış, bu dönemin en dikkat çeken gelişmelerinden biridir. 2021 yılı sonu itibarıyla Brent petrol fiyatı 85 dolar seviyelerine ulaşmış, doğal gaz ve elektrik fiyatlarında da benzeri artışlar yaşanmıştır. Bu durum hem üretim maliyetlerini hem de tüketici fiyatlarını doğrudan etkilemiştir (IEA, 2022: 10). Aynı şekilde, tarımsal emtia ve gıda fiyatlarında da küresel çapta artış gözlenmiş; bu durum özellikle düşük gelirli hane halklarını orantısız biçimde etkilemiştir (FAO, 2022: 7).

2022 yılı başında başlayan Rusya-Ukrayna savaşı, bu enflasyonist süreci daha da derinleştirmiştir. İki ülke dünya tahıl ve enerji piyasalarında önemli aktörler olduğu için, savaş

nedeniyle tedarik zincirlerinin daha da sekteye uğraması, enerji ve gıda fiyatlarında ek baskılar yaratmıştır (IMF, 2022: 3). Avrupa ülkeleri, başta doğalgaz olmak üzere enerji kaynaklarında yaşanan arz şoklarına karşı çeşitli sübvansiyon politikaları ve fiyat tavanları uygulamak zorunda kalmıştır.

Buna karşılık merkez bankaları, enflasyonla mücadele amacıyla 2022 itibarıyla faiz artırımlarına yönelmişlerdir. ABD Merkez Bankası (Fed) ve Avrupa Merkez Bankası (ECB), faiz oranlarını agresif şekilde artırarak para arzını daraltmayı ve enflasyonist baskıları azaltmayı hedeflemiştir. Ancak bu politika değişikliği, bazı ülkelerde ekonomik yavaşlamaya yol açmış ve stagflasyon riski yeniden gündeme gelmiştir (BIS, 2023: 14).

Gelişmekte olan ülkeler ise bu süreçte dışa bağımlı yapıları nedeniyle daha kırılgan bir seyir izlemiş; kur baskıları ve sermaye çıkışları nedeniyle enflasyon oranları gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir. 2023 yılında Türkiye, Arjantin ve Nijerya gibi ülkelerde çift haneli enflasyon oranları gözlemlenmiş, merkez bankaları döviz rezervlerini korumak adına çeşitli müdahalelerde bulunmuşlardır.

Genel olarak pandemi sonrası dönemde enflasyonun karakteri, arz yönlü şokların sürmesi, enerji ve gıda fiyatlarındaki yüksek seyir, jeopolitik belirsizlikler ve merkez bankası politikalarının zamanlaması gibi çoklu faktörlerin birleşiminden oluşmuştur.

ÖNCEKİ KÜRESEL KRİZLERLE KARŞILAŞTIRMA

Covid-19 pandemisi, tarihsel açıdan incelendiğinde 2008 Küresel Finansal Krizi ve 1970'lerdeki Petrol Krizleri gibi büyük ekonomik dalgalanmalarla karşılaştırılabilecek ölçekte bir etkiye sahiptir. Ancak bu krizlerden ayrılan özgün yapısal özelliklere de sahiptir.

2008 Küresel Finansal Krizi ile Karşılaştırma

2008 Küresel Finansal Krizi, ABD konut piyasasında başlayan ve küresel finansal sistemin çöküşüne yol açan bir krizdi. Bu süreçte yaşanan banka iflasları, likidite krizleri ve kredi

daralmaları, finansal sektörde başlayan şokların reel sektöre yayılmasına neden olmuştur. Talep yönlü bir daralma ile karakterize edilen bu kriz döneminde, enflasyon oranları görece düşük kalmıştır. Öte yandan, Covid-19 pandemisi doğrudan reel sektörde başlamış ve hizmet sektörleri başta olmak üzere arz zincirlerinde ani duruşlar meydana getirmiştir (Reinhart ve Rogoff, 2009: 226).

2008 krizine yanıt olarak merkez bankaları, özellikle Fed ve ECB, geniş çaplı likidite sağlama politikalarına yönelmiş ve faiz oranlarını hızla düşürmüştür. Ancak bu müdahaleler birkaç ay içinde ve kademeli biçimde uygulanmıştır. Covid-19 sürecinde ise bu tür müdahaleler hem çok daha hızlı hem de çok daha kapsamlı olarak hayata geçirilmiş; aynı anda maliye politikalarıyla da desteklenmiştir. Bu durum, Covid-19'un küresel enflasyon üzerindeki etkilerinin daha keskin ve yaygın olmasına yol açmıştır (BIS, 2021: 9).

1970'ler Petrol Krizleri ile Karşılaştırma

1973 ve 1979'daki Petrol Krizleri, OPEC ülkelerinin arzı kısıtlaması sonucu enerji fiyatlarında ani artışlar yaşanmasına ve buna bağlı olarak enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Bu dönemlerde yüksek enflasyon düşük büyüme ile birlikte görülmüş, ekonomiler stagflasyonla karşı karşıya kalmıştır. Covid-19 pandemisi sonrasında da benzer bir yapı gözlemlenmiş, özellikle enerji ve gıda fiyatlarının yükselmesi stagflasyon riskini yeniden gündeme getirmiştir (Hamilton, 1983: 35).

Ancak Covid-19'un yol açtığı arz şokları yalnızca enerji sektörüyle sınırlı kalmamış; gıda, teknoloji, ilaç, sağlık ekipmanları gibi çok daha geniş sektörleri etkilemiştir. Pandemi dönemindeki arz kısıtlarının etkisi daha yaygın ve çok boyutlu olmuş; küresel tedarik zincirlerinin kırılması ve lojistik sektöründeki darboğazlar bu süreci derinleştirmiştir.

Covid-19'un Benzersizliği

Covid-19, aynı anda hem arz hem de talep yönlü şokları barındıran nadir ve karmaşık krizlerden biridir. Önceki küresel krizler incelendiğinde, genellikle ya talep daralması ya da arz

yönlü bir çok ön plana çıkmıştır. Örneğin 2008 Küresel Finansal Krizi'nde esas sorun, finansal sistemin çöküşüyle birlikte talebin sert biçimde daralmasıyken; 1970'lerdeki Petrol Krizleri, OPEC'in üretimi sınırlaması sonucu enerji arzında yaşanan ani daralmayla birlikte fiyatların artması ve stagflasyon olgusunu tetiklemiştir. Oysa Covid-19 pandemisi, arz ve talep cephelerinde aynı anda ve karşılıklı etkileşim içinde ortaya çıkan çok boyutlu şokları içermektedir. Salgınla birlikte üretim tesislerinin kapanması, iş gücü arzında yaşanan aksaklıklar, tedarik zincirlerinin kopması gibi arz yönlü faktörler, enerji, gıda, teknoloji ve sağlık ürünlerinde ciddi fiyat artışlarını tetiklemiştir. Aynı dönemde hükümetlerin uyguladığı doğrudan gelir transferleri, düşük faiz oranları, genişlemeci maliye politikaları ve tüketicilerin değişen öncelikleri talep yönünde ani ve büyük bir artış yaratmış; özellikle dayanıklı tüketim malları, konut ve dijital hizmetlerde talep patlaması yaşanmıştır. Bu eşzamanlı ve etkileşimli şoklar, enflasyonun hem kaynağını hem de yayılma biçimini klasik kriz şemalarının dışına çıkarmış, çok katmanlı ve dirençli bir enflasyonist baskı doğurmuştur.

Bununla birlikte, Covid-19'un ekonomi üzerindeki etkileri sadece makroekonomik göstergelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal ve kurumsal düzeyde derin dönüşümlere neden olmuştur. Pandeminin yol açtığı sağlık tehditleri, birçok ülkede katı kapanma önlemlerinin uygulanmasını zorunlu kılmış; bu durum hem arzı hem de talebi baskılayarak benzersiz bir çift yönlü kriz dinamiği yaratmıştır. Okulların kapanması, uzaktan eğitimin yaygınlaşması, evden çalışmanın norm haline gelmesi ve dijital altyapıların kullanımının hızla artması gibi gelişmeler, tüketici davranışlarını köklü şekilde dönüştürmüştür. Harcama kalemlerinde gıda, temizlik, hijyen ürünleri ve dijital hizmetler öne çıkarken; seyahat, eğlence ve hizmet sektörleri büyük darbe almıştır. Bu davranış değişiklikleri, enflasyonun bileşimini de farklılaştırmış; çekirdek enflasyon ile manşet enflasyon arasındaki makas zamanla açılmıştır. Ayrıca, pandeminin başında gözlenen panik alımları, stok yapma eğilimleri ve fiyat

beklentilerinin hızla bozulması, tüketici güveni ile enflasyon beklentileri arasında yeni bir ilişki dinamiği doğurmuştur.

Bu süreçte hükümetler ve merkez bankaları, alışılmışın dışında politika araçlarına yönelmişlerdir. 2008 krizinde olduğu gibi yalnızca finansal sistemin kurtarılmasına odaklanmak yerine, pandemi döneminde daha kapsamlı ve doğrudan müdahaleler gerçekleştirilmiş; temel gelir desteği programları, kısa çalışma ödenekleri, vergi indirimleri, faizsiz krediler ve varlık alım programları gibi çok sayıda politika aracı aynı anda devreye sokulmuştur. Merkez bankalarının bilanço genişlemeleri rekor seviyelere ulaşmış, faiz oranları tarihi düşük seviyelere çekilmiştir. Bu eşzamanlı ve geniş kapsamlı müdahaleler, kısa vadede ekonomik çöküşü önlemiş olsa da uzun vadede enflasyonist baskıların temelini oluşturmuştur. Parasal genişleme ve düşük faiz politikalarının sürdürülebilirliği sorgulanırken, birçok ekonomide enflasyon hedeflemesi rejimi ciddi bir sınavla karşı karşıya kalmıştır.

Covid-19'un benzersizliği aynı zamanda küresel ölçekte senkronize bir kriz yapısı göstermesinden de kaynaklanmaktadır. Önceki krizlerde farklı bölgeler farklı zamanlarda etkilenmişken, bu pandemi neredeyse tüm ülkelerde aynı zaman diliminde ekonomik faaliyetleri durdurmuş, ticaret akışlarını kesintiye uğratmış ve küresel tedarik sistemlerini ciddi biçimde zedelemiştir. Bu durum, ülkelerin kendi iç dinamikleriyle sınırlı kalmayıp karşılıklı bağımlılık ilişkileri üzerinden daha geniş ölçekli etkiler yaratmasına neden olmuştur. Örneğin Çin'deki bir üretim kesintisi, kısa süre içinde Avrupa ve ABD'deki perakende piyasalarında arz eksikliği ve fiyat artışları olarak yansımıştır. Bu tür çok katmanlı bağlantılar, küresel arz zincirlerinin yeniden yapılandırılması gereğini gündeme getirmiştir.

Sonuç olarak, Covid-19'un enflasyon üzerindeki etkileri tarihsel krizlerle belirli açılardan benzerlikler taşısa da; kapsamı, eşzamanlılığı, politika tepkilerinin ölçeği ve hızının yüksekliği ile benzersiz bir yapıya sahiptir. Bu kriz yalnızca fiyat seviyelerinde geçici sapmalar yaratmamış, aynı zamanda küresel ekonomi politikalarının yönünü ve araçlarını da

dönüştürmüştür. Dolayısıyla pandemi, makroekonomik kırılganlıkların ötesinde, yapısal reform ihtiyacını da görünür kılarak kalıcı değişimlerin kapısını aralamıştır. Bu yönüyle, Covid-19 krizi klasik kriz tipolojilerinin yeniden değerlendirilmesi ve enflasyon dinamiklerinin çok boyutlu analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

GELECEĞE YÖNELİK PROJEKSİYONLAR

Küresel enflasyonun geleceğine dair projeksiyonlar, pandemi sonrası değişen ekonomik dinamikler ve merkez bankalarının uyguladığı politikalar çerçevesinde şekillenmektedir. Pandemi süresince yaşanan arz ve talep şoklarının ardından dünya genelinde uygulanan genişlemeci para ve maliye politikalarının etkileri, 2023 yılına kadar yüksek enflasyon oranlarıyla kendini göstermiştir. 2024 itibarıyla ise birçok gelişmiş ülkede enflasyon oranlarında düşüş gözlenmekle birlikte, gelişmekte olan ülkelere fiyat artışları dalgalı bir seyir izlemeye devam etmektedir. Küresel ölçekte enerji geçişi, tedarik zinciri yeniden yapılanmaları ve dijital dönüşüm gibi yapısal faktörlerin de uzun vadede enflasyon dinamiklerini etkileyebileceği öngörülmektedir.

Küresel Enflasyon Tahminleri

IMF'nin 2024 Ekim Raporu'na göre, küresel enflasyonun 2025 yılında gelişmiş ekonomilerde ortalama %2,6 seviyesinde, gelişmekte olan ekonomilerde ise %6,4 seviyesinde gerçekleşmesi beklenmektedir (IMF, 2024: 7). ABD Merkez Bankası (Fed) ve Avrupa Merkez Bankası (ECB) gibi büyük merkez bankalarının para politikalarındaki normalleşme süreci, gelişmiş ülkelere fiyat istikrarına katkı sağlamaktadır. Ancak enerji fiyatlarındaki volatilité, jeopolitik riskler ve iklim değişikliğine bağlı arz şokları, tahminlerde belirsizlik yaratmaktadır.

Bölgesel bazda bakıldığında, Avrupa bölgesinde enflasyonun 2025 yılında %2 civarına gerilemesi öngörülmürken, Latin Amerika ve Sahra Altı Afrika gibi bölgelerde yüksek enflasyon oranlarının sürmesi beklenmektedir. Türkiye gibi yüksek enflasyon geçmişine sahip gelişmekte

olan ülkelerde ise enflasyonun %30'lar düzeyinde seyretmesi öngörülmektedir (OECD, 2024: 11).

Uzun vadede, yapay zekâ destekli üretim modellerinin verimliliği artırarak maliyetleri düşürmesi ve yeşil dönüşüm politikalarının enerji maliyetlerinde yapısal değişiklikler yaratması, küresel enflasyonun genel seyrini belirleyecek önemli etkenler arasında yer almaktadır. Ancak bu dönüşümlerin etkisi kısa vadede sınırlı kalmakta, orta ve uzun vadede belirleyici rol oynamaktadır (BIS, 2023: 14).

Merkez Bankası Politikaları ve Faiz Dinamikleri

Merkez bankalarının faiz artırımlarına devam edip etmeyeceği, enflasyonun orta vadeli görünümünü doğrudan etkileyecektir. 2022–2023 yıllarında ABD Merkez Bankası (Fed) ve Avrupa Merkez Bankası (ECB), enflasyonla mücadele amacıyla politika faizlerini agresif biçimde artırarak para arzını daraltmayı hedeflemiştir. Örneğin, Fed politika faizini Mart 2022'den itibaren art arda artırarak bir yıl içinde %0.25 seviyesinden %5'in üzerine çıkarmıştır. ECB ise Temmuz 2022'de faiz artış döngüsüne başlayarak 2023 ortasında mevduat faizini %4 seviyesine yükseltmiştir (ECB, 2023: 4; Fed, 2023: 6).

Bu sıkı para politikaları, başta konut ve otomobil kredileri olmak üzere kredi faiz oranlarını belirgin şekilde artırmış; tüketim ve yatırım harcamalarında yavaşlamaya yol açmıştır. Örneğin, ABD'de 30 yıllık konut kredisi faiz oranları 2021 ortasında %3 civarındayken, 2023 yılı sonlarına doğru %7 seviyesine kadar yükselmiştir. Bu durum, mortgage piyasasında yavaşlamaya ve konut talebinde düşüşe neden olmuştur (FRED, 2023: 9). Benzer şekilde, Euro Bölgesi'nde tüketici kredilerine olan talep azalmış ve özel sektör yatırımlarında daralma yaşanmıştır.

Bu yüksek faiz ortamı, kısa vadede talep daraltıcı etkiler göstererek enflasyonu sınırlamayı amaçlasa da aynı zamanda ekonomik büyümeyi baskılayıcı etkiler doğurmuştur. 2023 yılının ikinci çeyreğinde Almanya'da GSYİH üst üste iki dönem daralarak teknik resesyon sinyali

vermiştir (Destatis, 2023: 2). Bu gelişmeler, merkez bankalarının kararlarını daha temkinli hale getirmiştir. Bazı iktisatçılar, mevcut sıkılaştırma döngüsünün uzun vadede stagflasyon riskini artırabileceği yönünde uyarılarda bulunmaktadır. Stagflasyon, aynı anda yüksek enflasyon ile düşük büyüme veya işsizlik oranlarının birlikte görülmesiyle tanımlanır ve bu tür bir ikilem, para politikası açısından ciddi zorluklar doğurur (BIS, 2023: 14).

Ayrıca, yüksek faiz ortamının gelişmekte olan ekonomiler üzerindeki etkileri de kayda değerdir. ABD ve Avrupa’da artan faizler, bu ülkelere sermaye akışını hızlandırarak gelişmekte olan piyasalardan çıkışlara neden olmuş; bu durum yerel para birimleri üzerinde baskı yaratmış ve ithal ürünlerin fiyatlarını artırarak enflasyonu körüklemiştir. Örneğin, Türkiye’de 2023 yılı boyunca yaşanan döviz kuru dalgalanmaları, ithalat maliyetlerinin artmasına ve enflasyonun çift hanelerde kalmasına neden olmuştur (CBRT, 2023: 8).

2025 yılı itibarıyla birçok merkez bankası, enflasyonla mücadelede sıkı para politikalarını sürdürmektedir. Ancak, bazı gelişmiş ekonomilerde enflasyonun hedef seviyelere yaklaşmasıyla birlikte faiz oranlarında sınırlı indirimler gündeme gelmiştir. Örneğin, Avrupa Merkez Bankası (ECB), 2025’in ilk çeyreğinde politika faizini 25 baz puan düşürerek %3,75 seviyesine çekmiştir. Benzer şekilde, ABD Merkez Bankası (Fed) de faiz oranlarını %4,5 seviyesinde sabit tutarak enflasyon ve büyüme arasındaki dengeyi gözetmektedir.

Sonuç olarak, merkez bankalarının sıkı para politikaları aracılığıyla enflasyonla mücadele stratejileri kısa vadede talep üzerinde baskı yaratırken; uzun vadede büyüme performansı, iş gücü piyasası ve finansal istikrar açısından dikkatle izlenmesi gereken riskleri de beraberinde getirmektedir.

Yapısal Reformlar ve Dijital Dönüşüm

Pandemi süreci, birçok ülkeyi ekonomik kırılganlıklarını gözden geçirmeye ve yapısal reformları hızlandırmaya yöneltmiştir. Dünya Bankası’nın 2023 raporuna göre, Covid-19 sonrası birçok gelişmekte olan ülke, kamu maliyesi yönetimini güçlendirmek ve sosyal koruma

sistemlerini daha kapsayıcı hâle getirmek amacıyla reform paketleri uygulamaya koymuştur. Örneğin, Endonezya'da vergi tabanının genişletilmesi ve dolaylı vergilerin sadeleştirilmesiyle gelir idaresi güçlendirilmiştir. Aynı şekilde, Brezilya'da sosyal yardım programlarının dijitalleştirilmesi ve hedefleme mekanizmalarının geliştirilmesi yoluyla yoksul hane halklarına yönelik destek artırılmıştır.

Yapısal reformlar, enflasyon üzerinde doğrudan olmasa da orta ve uzun vadede dolaylı etkiler yaratmaktadır. Vergi sisteminin basitleştirilmesi, kayıt dışı ekonominin azaltılması ve kamu harcamalarının etkinliğinin artırılması gibi adımlar, mali disiplini güçlendirerek fiyat istikrarına katkı sağlayabilir. Örneğin, Romanya'da kamu maliyesinin şeffaflaştırılması ve performans esaslı bütçeleme uygulamaları ile kamu harcamalarında rasyonelleşme sağlanmıştır. Bu tür reformlar, kamu açıklarının kontrol altında tutulmasına ve enflasyon beklentilerinin çıpalanmasına yardımcı olmaktadır (World Bank, 2023: 21).

Dijital dönüşüm ise pandemiyle birlikte hız kazanmış, uzaktan çalışma, dijital ödeme sistemleri ve e-ticaret gibi alanlar ekonomik yapıların kalıcı bir parçası hâline gelmiştir. Dijitalleşmenin üretkenliği artırma potansiyeli, maliyetlerin düşmesine ve fiyat istikrarının sağlanmasına katkı sunabilir. Örneğin, dijital tedarik zinciri yönetimi ve yapay zekâ destekli stok kontrol sistemleri, arz-talep dengesini daha verimli biçimde yönetmeye olanak sağlar (McKinsey Global Institute, 2022: 33).

Ancak dijital dönüşüm aynı zamanda dijital uçurum, veri güvenliği ve iş gücü dönüşümü gibi yeni sorunları da gündeme getirmiştir. Bu nedenle, dijital politikaların enflasyon üzerindeki etkisinin olumlu yönde sürdürülebilmesi için kapsayıcı ve regüle edilmiş bir çerçeveye ihtiyaç duyulmaktadır.

Enerji Dönüşümü ve Sürdürülebilirlik Politikaları

Enerji dönüşümü, Covid-19 sonrasında ivme kazanan önemli yapısal değişim alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Karbon emisyonlarını azaltma hedefiyle başlatılan yeşil enerji

politikaları, uzun vadede küresel enflasyon üzerinde çift yönlü etkiler yaratmaktadır. Bir yandan, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş maliyetleri kısa vadede enerji fiyatlarını artırarak enflasyonist baskı oluşturabilirken, diğer yandan uzun vadede arz güvenliğini artırarak maliyetleri düşürme potansiyeline sahiptir (IEA, 2023: 19).

Avrupa Birliği'nin Yeşil Mutabakat kapsamında uygulamaya koyduğu karbon vergileri ve emisyon ticaret sistemleri, enerji yoğun sektörlerde maliyet artışlarına yol açmış, bu durum da üretim maliyetlerinin genel fiyat seviyelerine yansımaya neden olmuştur. Aynı şekilde, ABD'de uygulanan "Inflation Reduction Act" yasası ile yenilenebilir enerji yatırımlarına teşvikler sağlanarak orta vadede enerji üretim maliyetlerinin düşürülmesi amaçlanmıştır (U.S. Department of the Treasury, 2023: 12).

Gelişmekte olan ülkelerde ise bu dönüşüm daha kırılgan seyretmekte, fosil yakıtlara bağımlılığın sürmesi fiyat dalgalanmalarına açık bir yapı yaratmaktadır. Özellikle 2022'de yaşanan Rusya-Ukrayna savaşı sonrası doğal gaz ve petrol fiyatlarındaki artışlar, enerji ithalatçısı ülkelerde enflasyonu tetiklemiş ve sürdürülebilir enerji politikalarının önemini yeniden gündeme getirmiştir (IMF, 2023: 28).

Sürdürülebilirlik politikaları kapsamında karbon ayak izinin azaltılması, döngüsel ekonomi uygulamaları ve yeşil finansman mekanizmaları da fiyat istikrarına dolaylı katkılar sunabilecek alanlardır. Ancak bu politikaların enflasyon üzerindeki etkisinin pozitif mi negatif mi olacağı, büyük ölçüde uygulama kapsamı ve zamana bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Küresel Ticaret ve Tedarik Zincirleri

Pandemiyle birlikte ülkeler, tedarik zincirlerini çeşitlendirme ve coğrafi olarak yakınlaştırma (nearshoring) stratejilerine yönelmiştir. Bu yaklaşım, küresel arz şoklarının etkisini azaltabilir. Ancak aynı zamanda üretim maliyetlerini artıran korumacı eğilimlerin güçlenmesi, küresel ticaretin yeniden şekillenmesine ve fiyat oluşumlarının değişmesine neden olabilir (World Bank, 2023: 9).

Sonuç olarak, Covid-19 sonrası döneme ilişkin enflasyon projeksiyonları çok boyutlu ve belirsizlik içeren senaryolara dayanmaktadır. Enflasyonun kalıcı mı yoksa geçici mi olacağı; para politikası koordinasyonu, yapısal reformlar ve küresel iş birliği düzeyine bağlı olarak şekillenecektir. Uluslararası Para Fonu (IMF), 2024 yılında küresel enflasyonun ortalama %5.8 seviyesinde gerçekleşeceğini öngörmektedir. Ancak bu projeksiyon, özellikle jeopolitik belirsizliklerin, arz zinciri kırılganlıklarının ve enerji maliyetlerinin yeniden artışa geçmeyeceği varsayımına dayanmaktadır (IMF, 2023: 6).

OECD'nin 2023 yılı raporuna göre, gelişmiş ülkelerde sıkı para politikalarının etkisiyle enflasyonun 2025'e kadar kademeli olarak %2–3 seviyelerine gerilemesi beklenmektedir. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde, döviz kuru oynaklıkları ve gıda fiyatlarındaki istikrarsızlık nedeniyle enflasyonun yüksek kalmaya devam edeceği tahmin edilmektedir (OECD, 2023: 11).

Merkez bankalarının faiz artırımı döngülerine devam edip etmeyeceği, bu projeksiyonlarda belirleyici olacaktır. 2022–2023 yıllarında Fed ve ECB gibi büyük merkez bankaları, politika faizlerini agresif biçimde artırarak talep daraltıcı önlemler almıştır. Ancak bu politikaların süresi, etkisi ve yan etkileri konusunda akademik tartışmalar devam etmektedir. Uzun süreli yüksek faiz ortamının büyümeyi baskılayarak stagflasyon riskini artırabileceği yönünde uyarılar da yapılmaktadır (BIS, 2023: 14).

Bunun yanında, yeşil dönüşüm, dijitalleşme ve üretim teknolojilerinde yaşanacak yapısal değişimlerin, orta vadede arz yönlü maliyetleri azaltarak dezenflasyonist etkiler yaratması beklenmektedir. Örneğin, yenilenebilir enerji yatırımlarının artması, enerji maliyetlerini düşürerek enflasyonun enerji bileşeninde istikrar sağlayabilir. Ayrıca, tedarik zinciri coğrafyalarının çeşitlendirilmesi ve yakın coğrafi tedarik (nearshoring) stratejileri, küresel arz kırılganlıklarını azaltabilir (World Bank, 2023: 9).

Sonuç olarak, Covid-19 sonrası döneme ilişkin enflasyon projeksiyonları belirsizlikler taşımaktadır. Enflasyonun kalıcı mı yoksa geçici mi olacağı; jeopolitik istikrar, para politikası uyumu ve yapısal reformların başarısına bağlı olarak şekillenecektir.

SONUÇ

Covid-19 pandemisi, küresel ekonomide hem arz hem de talep yönlü büyük şoklara neden olarak enflasyonist baskıları derinleştirmiştir. Pandemi öncesi dönemde göreceli olarak istikrarlı seyreden fiyat seviyeleri, özellikle 2020 sonrası dönemde küresel çapta belirgin artışlar göstermiştir. Tedarik zincirlerinde yaşanan kırılmalar, enerji ve gıda fiyatlarındaki oynaklık, genişlemeci maliye ve para politikaları ile tüketici davranışlarında gözlemlenen radikal değişiklikler bu sürecin temel belirleyicileri olmuştur. Pandemi, yalnızca geçici fiyat artışlarına yol açan bir kriz olmanın ötesine geçerek, küresel ekonomik yönetişimde uzun vadeli ve çok boyutlu dönüşümleri tetiklemiştir.

Bu çalışmada, Covid-19'un enflasyon üzerindeki etkileri tarihsel krizlerle karşılaştırmalı olarak ele alınmış ve sürecin benzersiz doğası çok yönlü şekilde analiz edilmiştir. Özellikle stagflasyon riski, pandemi sonrası dönemde yeniden gündeme gelmiş; merkez bankalarının politika setlerinde fiyat istikrarı ile büyüme arasındaki hassas denge yeniden tartışılmaya başlanmıştır. Ayrıca, yeşil dönüşüm politikaları, dijitalleşme, yapısal reform girişimleri ve bölgesel tedarik zinciri stratejileri gibi uzun vadeli faktörlerin, küresel enflasyonun seyrini doğrudan etkileyen değişkenler olduğu ortaya konmuştur. Bu çerçevede pandemi, sadece ekonomik dengeleri değil, aynı zamanda politika yapıcılarının bakış açılarını ve önceliklerini de dönüştürmüştür.

Pandemi sonrası dönemde merkez bankalarının faiz politikaları ile maliye politikalarının koordinasyonu, küresel düzeyde fiyat istikrarını sağlama çabalarında belirleyici bir rol oynamaya devam etmektedir. Ancak bu süreçte gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler

arasında ciddi bir asimetri gözlemlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde parasal sıkılaştırma politikaları enflasyonu kontrol altına alırken, gelişmekte olan ekonomilerde kur oynaklığı, sermaye çıkışları ve yüksek dışa bağımlılık nedeniyle enflasyonist baskılar sürmektedir. Bu durum, sadece ulusal düzeyde değil, aynı zamanda küresel politika senkronizasyonunun ne kadar hayati olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Bu bağlamda çalışmanın temel bulguları, politika yapıcılara üç düzlemde önemli öneriler ortaya konabilir. Öncelikle kısa vadeli politika önerileri şu şekilde sıralanabilir:

- Arz şoklarının etkisini azaltmaya yönelik olarak stratejik ürünlerde (gıda, enerji, ilaç vb.) ulusal stok yönetim sistemlerinin güçlendirilmesi,
- Tedarik zincirlerinde coğrafi çeşitlilik ve nearshoring stratejilerinin hayata geçirilmesi,
- Hane halkı üzerindeki yükü azaltmak için hedeflenmiş mali desteklerin yüksek enflasyon dönemlerinde kısa vadeli bir politika aracı olarak yeniden tasarlanması.

Orta vadeli politika önerileri ise şu şekilde özetlenebilir:

- Merkez bankalarının enflasyon beklentilerini yönetme kabiliyeti artırılmalı, iletişim stratejileri güçlendirilmelidir.
- Enerji geçişi kapsamında uygulanan yeşil politikaların, kısa vadeli maliyet etkilerine karşı uyum fonları ve sübvansiyonlar ile desteklenmesi gerekmektedir.
- Dijital altyapıların, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, daha hızlı ve kapsayıcı bir şekilde yaygınlaştırılması, maliyet verimliliğini artırarak enflasyonla mücadeleye katkı sağlayabilir.

Son olarak uzun vadeli ve stratejik öneriler şunlardır:

- Küresel ekonomik kırılganlıklara karşı daha dirençli yapılar için uluslararası koordinasyon mekanizmaları güçlendirilmelidir. IMF, OECD ve Dünya Bankası gibi

kurumların, gelişmekte olan ülkelere yönelik finansal destek programları daha esnek ve hızlı hale getirilmelidir.

- Pandemi benzeri çok boyutlu krizlerin etkilerini önceden tespit etmek için erken uyarı sistemleri geliştirilmeli; ekonomik, sağlık ve lojistik göstergeleri bütüncül biçimde değerlendiren modeller oluşturulmalıdır.

Gelecek çalışmalara yönelik olarak ise bu araştırma çeşitli açılardan geliştirilebilir. Öncelikle, bu çalışma büyük ölçüde küresel düzeyde ve makroekonomik çerçevede şekillenmiştir. Ancak ülke bazlı mikro düzey analizlerle, enflasyonun toplumsal dağılım etkisi, gelir grupları üzerindeki farklılaşan etkileri ve sektörel kırılganlıklar gibi daha spesifik boyutlar detaylandırılabilir. Ayrıca, pandeminin fiyatlar üzerindeki etkisi yalnızca enflasyon oranı üzerinden değil; fiyat dalgalanması (volatilite) ve gıda güvenliği, enerji arz güvenliği, sosyal eşitsizlikler gibi çok boyutlu etkiler açısından da analiz edilebilir.

Çalışmada, ağırlıklı olarak iktisadi göstergelere odaklanılmıştır. Pandemi sürecinde siyasal karar alma mekanizmalarının, kamuoyunun beklentilerinin ve medya etkisinin de enflasyon beklentilerini şekillendirmede önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu bakımdan gelecek çalışmalarda bu tür davranışsal iktisat perspektifleri, kamuoyu psikolojisi ve kriz iletişimi gibi alanlar da çalışmalar yapılarak, farklı bir analiz yapılabilir.

Sonuç olarak, Covid-19 kaynaklı küresel enflasyon dalgası, sadece kısa vadeli makroekonomik dengesizlikleri değil, aynı zamanda uzun vadeli yapısal kırılganlıkları da görünür kılmıştır. Bu nedenle etkili politika tepkileri, sürdürülebilir yapısal dönüşüm stratejileri ve güçlü uluslararası iş birliği mekanizmaları, yalnızca bu krizin değil, gelecekte ortaya çıkabilecek benzeri çok boyutlu krizlerin de yönetilmesinde kritik bir rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Baldwin, R., & Tomiura, E. (2020). Thinking ahead about the trade impact of Covid-19. In R. Baldwin & B. W. di Mauro (Eds.), *Economics in the time of Covid-19* (pp. 59–71). Centre for Economic Policy Research.
- Ball, L., Leigh, D., & Mishra, P. (2022). Understanding U.S. inflation during the COVID era. *Brookings Papers on Economic Activity*. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2022/09/Ball-et-al-Conference-Draft-BPEA-FA22.pdf>, Erişim Tarihi: 17.05.2025.
- Bank for International Settlements. (2021). *Annual economic report*. <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2021e.htm>, Erişim Tarihi: 13.05.2025.
- Bank for International Settlements. (2023). *Annual economic report*. <https://www.bis.org/publ/arpdf/ar2023e.htm>, Erişim Tarihi: 14.05.2025.
- Bernanke, B. S., Gertler, M., & Watson, M. (1997). Systematic monetary policy and the effects of oil price shocks. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1997(1), 91–157.
- Blanchard, O., & Johnson, D. R. (2013). *Macroeconomics* (6th ed.). Pearson Education.
- Blinder, A. S. (1979). *Economic policy and the great stagflation*. Academic Press.
- Brookings Institution. (2022). *Covid-19 inflation was a supply shock*.
- Central Bank of the Republic of Turkey. (2023). *Inflation report 2023 – III*. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/en/tcmb+en/main+menu/publications/reports/inflation+report/2023/inflation+report+2023+-+iii>, Erişim Tarihi: 18.05.2025.
- Coibion, O., Gorodnichenko, Y., & Weber, M. (2020). The cost of the Covid-19 crisis: Lockdowns, macroeconomic expectations, and consumer spending (NBER Working Paper No. 27141). National Bureau of Economic Research.

- Coibion, O., Gorodnichenko, Y., & Weber, M. (2021). Fiscal policy and households' inflation expectations: Evidence from a randomized control trial (NBER Working Paper No. 28485). National Bureau of Economic Research.
- Destatis (Federal Statistical Office of Germany). (2023). *Consumer price index*. https://www.destatis.de/EN/Themes/Economy/Prices/Consumer-Price-Index/_node.html, Erişim Tarihi: 19.05.2025.
- European Central Bank. (2022). *Inflation and consumer prices*. https://www.ecb.europa.eu/stats/macroeconomic_and_sectoral/hicp/html/index.en.html, Erişim Tarihi: 16.05.2025.
- European Central Bank. (2023). *Macroeconomic projections*. <https://www.ecb.europa.eu/press/projections/html/index.en.html>, Erişim Tarihi: 22.05.2025.
- Evenett, S. J. (2020). Sicken thy neighbour: The initial trade policy response to COVID-19. *The World Economy*, 43(4), 828–839.
- Federal Reserve Board. (2023). *FOMC projection materials, September 20, 2023*. <https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/fomcprojtabl20230920.htm>, Erişim Tarihi: 10.05.2025.
- Federal Reserve Economic Data (FRED). (2023). *Consumer price index*. <https://fred.stlouisfed.org/series/CPIAUCNS>, Erişim Tarihi: 08.05.2025.
- Food and Agriculture Organization. (2022). *FAO food price index*. <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>, Erişim Tarihi: 05.05.2025.
- Friedman, M. (1963). *Inflation: Causes and consequences*. Asia Publishing House.
- Gagnon, J. (2021). The 2021–2022 inflation surges and the monetary policy response. *Brookings Institution*. <https://www.brookings.edu/articles/the-2021-2022-inflation-surges-and-the-monetary-policy-response/>, Erişim Tarihi: 18.05.2025.

- Hamilton, J. D. (1983). Oil and the macroeconomy since World War II. *Journal of Political Economy*, 91(2), 228–248.
- International Energy Agency. (2022). *World energy outlook 2022*. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2022>, Erişim Tarihi: 03.05.2025.
- International Energy Agency. (2023). *World energy outlook 2023*. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>, Erişim Tarihi: 08.05.2025.
- International Monetary Fund. (2022). *World economic outlook: October 2022 – Countering the cost-of-living crisis*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2022/10/11/world-economic-outlook-october-2022>, Erişim Tarihi: 18.05.2025.
- International Monetary Fund. (2023). *World economic outlook: April 2023 – A rocky recovery*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/04/11/world-economic-outlook-april-2023>, Erişim Tarihi: 18.05.2025.
- International Monetary Fund. (2023). *World economic outlook: October 2023 – Navigating global divergences*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2023/10/10/world-economic-outlook-october-2023>, Erişim Tarihi: 18.05.2025.
- International Monetary Fund. (2024). *World economic outlook: October 2024 – Policy pivot, rising threats*. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2024/10/22/world-economic-outlook-october-2024>, Erişim Tarihi: 02.05.2025.
- Keane, M., & Neal, T. (2021). Consumer panic in the Covid-19 pandemic. *Journal of Econometrics*, 220(1), 86–105. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2020.07.045>
- Keynes, J. M. (1936). *The general theory of employment, interest and money*. Macmillan.
- Krugman, P., & Wells, R. (2018). *Macroeconomics* (5th ed.). Worth Publishers.
- McKinsey Global Institute. (2022). *Inflation: The \$773 billion question*. McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/inflation>, Erişim Tarihi: 11.05.2025.

- Miroudot, S. (2020). Reshaping the policy debate on the implications of Covid-19 for global supply chains. *Journal of International Business Policy*, 3(4), 430–442. <https://doi.org/10.1057/s42214-020-00074-6>
- Mishkin, F. S. (2007). *Monetary policy strategy*. MIT Press.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). *Inflation (CPI)*. <https://www.oecd.org/en/data/indicators/inflation-cpi.html>, Erişim Tarihi: 13.05.2025.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). *Consumer prices, updated: 7 February 2024*. <https://www.oecd.org/en/data/insights/statistical-releases/2024/02/consumer-prices-oecd-updated-7-february-2024.html>, Erişim Tarihi: 14.05.2025.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). *Consumer prices, updated: 4 December 2024*. <https://www.oecd.org/en/data/insights/statistical-releases/2024/12/consumer-prices-oecd-updated-4-december-2024.html>, Erişim Tarihi: 14.05.2025.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). *This time is different: Eight centuries of financial folly*. Princeton University Press.
- Samuelson, P. A., & Solow, R. M. (1960). Analytical aspects of anti-inflation policy. *American Economic Review*, 50(2), 177–194.
- Sim, J., et al. (2020). *Decomposing supply and demand driven inflation* (Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper 2022-10). <https://www.frbsf.org/research-and-insights/publications/working-papers/2022/10/decomposing-supply-and-demand-driven-inflation>, Erişim Tarihi: 19.05.2025.
- U.S. Department of the Treasury. (2023). *Monthly treasury statement*. <https://home.treasury.gov/data/treasury-statistics/monthly-treasury-statement>

World Bank. (2023). *Inflation, consumer prices (annual %)*.

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>, Erişim Tarihi: 18.05.2025.

World Bank. (2023). *What explains global inflation*.

<https://www.worldbank.org/en/research/brief/global-inflation>, Erişim Tarihi: 18.05.2025.

World Trade Organization. (2020). *Trade set to plunge as Covid-19 pandemic upends global economy*. https://www.wto.org/english/news_e/pres20_e/pr855_e.htm, Erişim Tarihi: 13.05.2025.

**THE EFFECT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ANXIETY AND LITERACY ON THE
INTENTION TO USE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE
BUSINESS-TO-BUSINESS (B2B) MARKET**

*İşletmeler Arası (B2B) Pazarda Yapay Zekâ Kaygısı ve Okuryazarlığının Yapay Zeka
Teknolojilerinin Kullanılma Niyeti Üzerindeki Etkisi*

Behlül Can ŞENGÜL

Marmara Üniversitesi, behlulcansengul@gmail.com, İstanbul / Türkiye
<https://orcid.org/0009-0002-2035-1732>

Ceyda AYSUNA TÜRKYILMAZ

Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, caysuna@marmara.edu.tr,
İstanbul / Türkiye <https://orcid.org/0000-0002-9015-4980>

Yusuf Ozan YILDIRIM

Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, yoyildirim@gmail.com,
Diyarbakır / Türkiye <https://orcid.org/0000-0002-0346-2660>

Serdar PİRTİNİ

Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, serdarpirtini@marmara.edu.tr,
İstanbul / Türkiye <https://orcid.org/0000-0002-7838-4863>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1708096>

Şengül, B. C., Aysuna Türkyılmaz, C., Yıldırım, Y. O. & Pirtini, S. (2025). The effect of artificial intelligence anxiety and literacy on the intention to use artificial intelligence technologies in the business-to-business (B2B) market, *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 8(3). 399-425.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 28.05.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.07.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 31.07.2025

ABSTRACT

This research aims to examine the levels of AI literacy and anxiety towards AI that affect the adoption of AI technologies in business-to-business markets within the framework of the technology acceptance model. The data obtained through an online questionnaire administered to 407 decision-makers operating in various sectors in Turkey revealed AI literacy, efficient knowledge, reduced anxiety, and increased intention to use. In addition, it was determined that anxiety toward artificial intelligence negatively affected the intention to use it. The findings suggest that artificial intelligence literacy should not be limited to technical knowledge but should include ethical awareness and critical evaluation competencies. In this context, the study contributes to the literature and suggests a guiding framework for future research.

Keywords: Artificial Intelligence, Artificial Intelligence Literacy, Artificial Intelligence Anxiety, Business to Business Market (b2b), Artificial Intelligence Technologies.

ÖZ

Bu çalışma, teknoloji kabul modeli çerçevesinde, işletmeler arası pazarlarda yapay zekâ teknolojilerinin benimsenmesine etki eden yapay zekâ okuryazarlığı ve yapay zekâyâ yönelik kaygı düzeylerini incelemeyi amaçlamaktadır. Türkiye’de çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren 407 karar vericiye uygulanan çevrim içi anket aracılığıyla elde edilen veriler, yapay zekâ okuryazarlığının özellikle uygulamaya yönelik bilgi düzeyinin kaygıyı azaltıcı ve kullanım niyetini artırıcı etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Ayrıca, yapay zekâyâ yönelik kaygının kullanım niyetini olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Bulgular, yapay zekâ okuryazarlığının yalnızca teknik bilgi ile sınırlı kalmayıp etik farkındalık ve eleştirel değerlendirme yetkinliklerini de içerecek şekilde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Çalışma, bu bağlamda literatüre katkı sunmakta ve gelecekteki araştırmalar için yönlendirici bir çerçeve önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Yapay Zekâ Okuryazarlığı, Yapay Zekâ Kaygısı, İşletmeler Arası Pazar (B2B), Yapay Zekâ Teknolojileri

INTRODUCTION

Artificial intelligence technologies have a wide range of impacts, from business decision-making processes to customer relationships, and offer strategic advantages in business-to-business (B2B) markets. In particular, AI-based solutions have great potential to provide businesses with a competitive advantage, increase efficiency, and reduce costs (Davenport & Ronanki, 2018; Haenlein & Kaplan, 2019). In other words, adopting these technologies in B2B purchasing processes is closely related to data security, ethical responsibility, and risk management. In addition, AI literacy stands out as a competency that determines the capacity of businesses to evaluate AI solutions accurately and manage the potential risks associated with these solutions (Long & Magerko, 2020).

Cost increases in the labor force and difficulties in controlling humans have begun to be replaced by robots and artificial intelligence-supported applications. To illustrate with an example, in 2011, around 400,000 robots were working in Japanese factories, and today, the number of robots is increasing daily. In addition, serious investments have been made in Japan to replace 15% of the workforce with robots by 2025. As a result, in long-term planning, it is predicted that by 2050, there will be more robots than the number of computers in use in the world, and the share of the workforce in the sectors will decrease (Passig, 2011). However, it is forecasted that by 2050, a class of "dysfunctional" will emerge who will have no job and cannot contribute to any process (Harari, 2018). In this process, it will be a necessity for all working classes to receive the necessary equipment to make them more compatible with the developments related to artificial intelligence technologies (Wang & Wang, 2022). In this context, it is known that using artificial intelligence may have adverse effects on humans and the advantages it brings. At the heart of these effects are the effects of artificial intelligence literacy and anxiety. There are various concerns that artificial intelligence may create

adaptation problems, get out of control, replace humans, and affect the structure of society (Akkaya et al., 2021).

When the literature on the use of artificial intelligence applications among businesses is examined, it is noteworthy that there is a limited number of studies. This study aims to contribute to the literature by examining the effects of artificial intelligence literacy and artificial intelligence anxiety on businesses' evaluation of artificial intelligence-based solutions. Within the scope of the study, current findings in the literature are evaluated within the scope of the preference for using artificial intelligence technologies in business-to-business (B2B) markets, the impact of artificial intelligence literacy on adopting these technologies, and the anxiety caused by artificial intelligence. In the general flow of the study, the concepts of artificial intelligence, artificial intelligence anxiety, and artificial intelligence literacy are first explained. Then the effects of artificial intelligence anxiety and literacy on B2B purchasing processes are examined. Finally, the study's findings are discussed, and implications for literature and the business world are presented.

LITERATURE

Artificial Intelligence Anxiety

Artificial intelligence is a rapidly developing field of technology that has been studied in the scientific world since the 1950s. The foundations of artificial intelligence theory were first laid with the question "Can machines think?" in the article "Computing Machinery and Intelligence" by Alan Turing, who is considered one of the pioneers of computer science (Turing, 1950). Within this understanding of whether machines can think, artificial intelligence applications, called advanced systems, began to be used commercially in the early 1980s. Considering these developments, the increase in the amount of data, big data, and advanced computing capacities have accelerated the adoption of artificial intelligence in the commercial field since the 1990s (Cox & Ellsworth, 1997). In the post-2010 period, technologies such as deep learning and neural networks have made the

potential of artificial intelligence visible. More broadly, artificial intelligence is the ability of machines or software to think, learn, and solve problems in a human-like manner. When we look at the class differences of artificial intelligence, narrow artificial intelligence, which is widely used today, focuses on a single task. In contrast, general artificial intelligence refers to systems that can perform a wide range of tasks like humans. Another class, super artificial intelligence, is at the theoretical level and can potentially exceed human intelligence (Russell & Norvig, 2016). However, the development of artificial intelligence has both positive and negative impacts on human life. This technological progress also creates certain uncertainties and risks for individuals' social and economic lives. As a result, it moves people away from a happy and secure environment (Brundage, 2018). Moreover, one of the most fundamental fears of human beings is the fear of uncertainty against the unknown. This situation was first addressed in the literary works of Lovecraft (1927) (Carleton, Gosselin, & Asmundson, 2010), and it has found a place in various works in the following processes.

Artificial intelligence, which had a limited usage area in its early years, has been integrated into all areas of life with the increase in data processing capacities and the development of algorithms in the 21st century. As a result of these developments, artificial intelligence is used to optimize business processes, personalize customer experiences, and make strategic decisions more efficient (Civelek, 2009). Especially in business-to-business (B2B) markets, purchasing AI-integrated products allows companies to gain long-term competitive advantage. However, in addition to the positive aspects of technology, it is seen that it also contains elements of anxiety and fear for businesses as well as individuals (Ha et al., 2011). These concerns stem from factors such as changes in the labor market, ethical issues, data privacy, and lack of transparency. In particular, the increase in AI-driven automation has led to transferring many jobs to machines, raising concerns about unemployment (Brynjolfsson & McAfee, 2019). According to a study conducted at Oxford University, it is estimated that artificial intelligence could lead to job losses of up to 47% in many sectors over the next decade (Frey & Osborne, 2017). In addition to AI's economic impacts, AI technologies' ethical limits are also

debated. The starting points of these debates are the lack of transparency of algorithms, not knowing exactly how decisions are made, and data privacy. Due to these risks, many businesses are cautious when adopting AI technologies. According to a report by the European Commission in 2022, algorithms' transparency and accountability are barriers to the broad adoption of AI systems (European Commission, 2022). The implications of this situation are that trust problems in artificial intelligence persist both in the business world and among individual users. Concerns about AI are influencing business-to-business (B2B) purchasing decisions. Many businesses consider long-term risk factors such as data security before adopting AI-based solutions. In particular, AI solutions that process customer data are considered within the scope of regulatory frameworks such as the General Data Protection Regulation (GDPR), and cautious steps are taken in integration processes due to possible data leakage risks (Accenture, 2020).

Companies are increasing their investments in AI due to the need for innovation and the desire to gain a competitive advantage. According to McKinsey's 2023 study, 63% of businesses prefer these technologies because they increase productivity despite concerns about AI (Cooper, 2024). As mentioned above, while concerns about AI are an important factor affecting business-to-business purchasing decisions, AI's competitive advantage and productivity gains stand out as a counterbalancing factor. Therefore, increasing regulations on ethics, transparency, and data security play a role in addressing these concerns (Jobin et al., 2019). More specifically, concerns about artificial intelligence have increased as technology has developed and has been extensively studied by academics and social scientists. Research findings show a growing concern about the risk of losing jobs, especially among low-skilled workers. At the same time, it has been emphasized that with the rapid development of technology, new talents and skills will be required in the labor market (Frey & Osborne, 2017). Companies adopting artificial intelligence technologies must invest in retraining processes to adapt their employees to these new technologies (Acemoğlu et al., 2022). The lack of transparency in the decision-making processes of artificial intelligence systems and uncertainties

about how algorithms work has created ethical concerns. Especially in artificial intelligence-based decision support systems, the fact that algorithms make biased decisions has led to ethical questioning of these systems. A Harvard University researcher, Cathy O'Neil emphasizes that the lack of transparency in artificial intelligence algorithms can deepen social inequalities (O'Neil, 2017). For this reason, companies tend to prefer more transparent and reliable artificial intelligence systems that align with their ethical responsibilities. The main reason for this trend is that since AI is a technology based on large data sets, privacy and security concerns have become dangerous for companies. Academic studies in line with these concerns have revealed different results regarding the purchase intention of businesses and consumers. Studies on consumer behavior show that concerns about innovative technologies can negatively affect purchase intentions (Venkatesh et al., 2012). Another study has shown that technological innovations can reduce purchase intention by increasing consumers' perceived risk. Accordingly, although consumers recognize the benefits of AI-based solutions, they may hesitate to invest in these technologies due to concerns about security, privacy, and ethics (Kim & Forsythe, 2008).

Research in business-to-business (B2B) markets shows that concerns about artificial intelligence can directly affect purchase intentions. In particular, data security, labor impacts, and ethical issues are among the factors that companies should carefully consider when investing in these technologies. Research on this topic shows that consumers' and businesses' purchase intentions towards AI solutions primarily relate to their trust in these technologies. Distrust in big data and AI technologies, especially data privacy and cybersecurity concern, negatively affects purchase intentions (Choi, 2017). One of the important studies on lack of trust is Eastin's (2002) study. This study examined how a lack of trust in digital technologies negatively affects purchase intention at both consumer and business levels. As a result of the research, Eastin stated that lack of trust postpones the purchase decision and encourages the use of alternative technologies (Eastin, 2002). Similarly, Li and Yi (2020), in their research on artificial intelligence technologies, found that trust in technology

positively affects purchase intention. The study's results emphasized the importance of transparency and accountability while integrating artificial intelligence solutions into business processes. In this framework, it is seen that companies operating in business-to-business markets especially attach great importance to the trust factor when making long-term technology investments (Gefen & Straub, 2000). Businesses have developed strategies to address concerns and increase trust in artificial intelligence (Balçioğlu & Artar, 2024). One example of these strategies is piloting AI solutions before purchasing them. Such practices reduce concerns and strengthen purchase intentions toward the technology (Bhattacharjee, 2001).

Artificial Intelligence Literacy

Artificial intelligence literacy refers to the ability of individuals and organizations to understand and use artificial intelligence technologies efficiently and safely. In addition, AI literacy is not only limited to the ability to use technology but also includes understanding how artificial intelligence works, how it is involved in decision-making processes, and the ethical and social implications of these processes (Long & Magerko, 2020). When literature is examined, it is seen that artificial intelligence literacy is addressed in three main dimensions. These dimensions are technical, ethical, and strategic dimensions, respectively. While the technical dimension requires understanding the working principles of algorithms and data analytics techniques, the ethical dimension includes evaluating the transparency of artificial intelligence systems and their impact on social justice (Jobin et al., 2019). The strategic dimension is related to the long-term competitive advantage of AI in businesses and its integration into business models (Haenlein & Kaplan, 2019). These findings show that in today's world, where artificial intelligence technologies are rapidly spreading, the importance of artificial intelligence literacy is increasing. In addition, with the rapid spread of artificial intelligence technologies, academic research on how technologies are understood, used, and evaluated is increasing daily. AI literacy has gained importance for individuals and businesses, and studies have focused on literacy's dimensions, levels, and impacts. This information has been

productive in understanding the working logic of artificial intelligence applications and using them more reliably and effectively (Yılmaz & Yılmaz, 2023). In this context, businesses with high AI literacy will enable users to evaluate how different AI solutions can be integrated into business processes more consciously and which technologies are more suitable for business needs. This provides a significant advantage in selecting AI-based tools in marketing, supply chain management, and customer relationship management (Huang & Rust, 2021). Another positive feature is that AI literacy improves businesses' risk management on data security and ethics issues. Accordingly, AI systems working on large data sets are important regarding data privacy and security.

On the other hand, businesses that are not AI literate may overlook the risks of data leakage. However, businesses with high AI literacy evaluate security protocols more consciously (Martin & Shilton, 2016). Studies have emphasized that data privacy and ethical considerations should be considered in artificial intelligence applications, and the importance of ensuring the safe use of algorithms has been highlighted. On the other hand, understanding the potential of artificial intelligence technologies offers businesses the opportunity to develop innovative solutions, optimize costs, and integrate these solutions into business processes (Jarek & Mazurek, 2019). Artificial intelligence literacy contributes to businesses' innovation and competitive advantage and helps them gain a stronger position in the market by making strategic decisions based on technology (Haenlein & Kaplan, 2019). Moreover, when the literature on the subject is examined, scale development studies to measure AI literacy have also attracted considerable attention (Long & Magerko, 2020).

RESEARCH DESIGN AND FINDINGS

Research Design

This research examines the factors of AI literacy and AI anxiety that affect the adoption of AI technologies in business-to-business markets within the framework of the technology acceptance model. The main problem of the research is to determine how AI literacy and AI anxiety affect the

adoption process of AI technologies in business-to-business markets. In the research conducted with the participation of decision-makers from different sectors in Turkey, the effects of AI literacy and AI anxiety on the intention to use AI applications were analyzed. In this context, the research assumes that increasing AI literacy can reduce AI anxiety. As anxiety decreases, the intention to use AI will be strengthened thanks to the increased level of knowledge. The study differs from studies on individual consumers by focusing on business-to-business markets. This is because decision-making processes in business-to-business markets are more complex. This research, conducted with participants from business life, aims to contribute to the literature to understand attitudes towards artificial intelligence and adoption processes in business-to-business markets. Since the subject is a current and new one, there are few studies on this subject in literature, which shows that this study can also benefit literature in this respect. In addition, the fact that the study differs from similar studies by focusing on B2B markets instead of consumers draws attention as another factor that emphasizes the importance of the study. One of the scales used in the study is the Artificial Intelligence Anxiety Scale (AIAS). It was developed to assess the anxiety levels of individuals towards artificial intelligence technologies. The scale was created by Wang and Wang (2019) and adapted into Turkish by Akkaya, Özkan, and Özkan (2021). This scale contributes to the understanding of the psychological barriers encountered in the adoption and integration processes of artificial intelligence technologies by determining the concerns of individuals towards artificial intelligence.

The information presented above is summarized in the table below together with important academic studies in relevant international literature.

Table 1: Artificial Intelligence Anxiety Scale (AIAS) Studies

Year	Author(s)	Article
2019	Wang & Wang	Development and validation of an artificial intelligence anxiety scale: an initial application in predicting motivated learning behavior.
2020	Dai, Chai, Lin, Jong, Guo & Qin,	Promoting students' well-being by developing their readiness for the artificial intelligence age
2020	Moreno-Guerrero, López-Belmonte, Marín-Marín & Soler-Costa,	Scientific Development of Educational Artificial Intelligence in the Web of Science
2020	Chiu & Chai,	Sustainable Curriculum Planning for Artificial Intelligence Education: A Self-Determination Theory Perspective

2021	Akkaya, Özkan & Özkan	Akkaya, B., Özkan, A., & Özkan, H. (2021). Yapay zekâ kaygı (YZK) ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması.
------	-----------------------	--

Another scale, the Artificial Intelligence Literacy Scale (AILS), was developed to measure individuals' understanding, use, and skills in artificial intelligence technologies. The scale developed by Laupichler et al. (2023) was adapted into Turkish by Fatma Gizem Karaoğlu Yılmaz and Ramazan Yılmaz in the same year. The Artificial Intelligence Literacy Scale aims to contribute to increasing the education and awareness of individuals by evaluating their level of knowledge about artificial intelligence and their attitudes towards these technologies.

The information presented above is summarized in the table below together with important academic studies in relevant international literature.

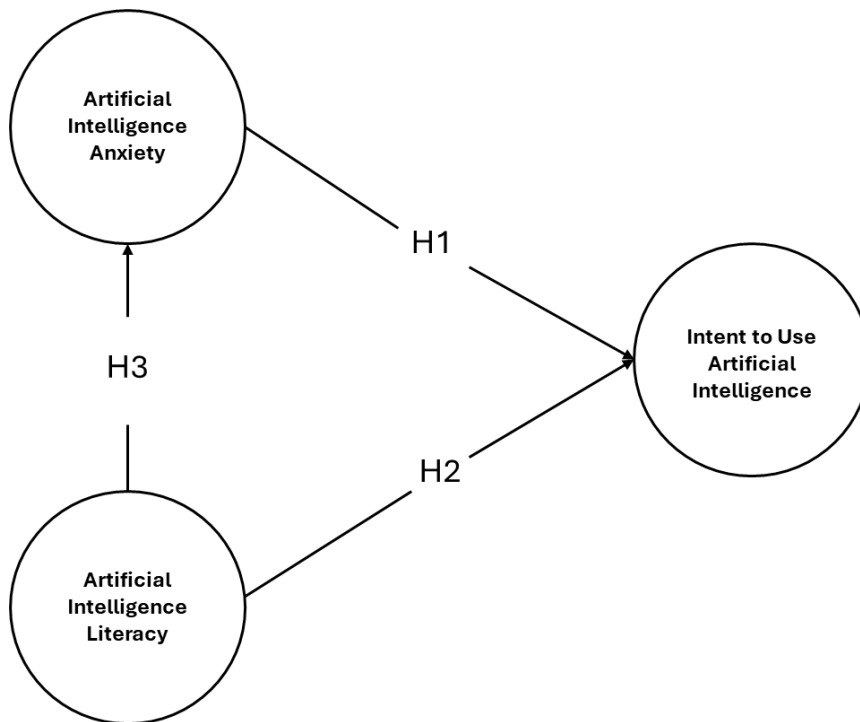
Table 2: Artificial Intelligence Literacy Studies

Year	Author(s)	Article
2023	Laupichler, M. C., Aster, A., Haverkamp, N., & Raupach, T.	Development of the “scale for the assessment of non-experts’ AI literacy”–An exploratory factor analysis.
2025	H Wu, Z Dong	What Motivates Second Language Majors to Use Generative AI for Informal Learning
2025	M Zhou, Q Hu, X Hong, X Song, Y Zhou	Evaluating ChatGPT-4o's Web-Enhanced Responses in Patient Education
2025	C Bohn, C Hand, S Tannir, M Ulrich, S Saniei	American Academy of Orthopedic Surgery OrthoInfo provides more readable information regarding meniscus injury than ChatGPT-4
2023	Yılmaz, F. G. K., & Yılmaz, R.	Yapay zekâ okuryazarlığı ölçeğinin Türkçeye uyarlanması.

In this study, which is based on the Technology Acceptance Model, the effects of knowledge level and anxiety level on adopting artificial intelligence technologies were tried to be determined. The Technology Acceptance Model, first developed by Davis in 1989, is a model created to understand and predict the behavior of computer users (Davis, 1989). Today, this model is widely used to predict individuals' intentions to adopt and use information systems. According to the Technology Acceptance Model, perceived ease of use and usefulness directly affect users' attitudes toward an information system. These attitudes contribute to technology adoption by shaping individuals' intentions to use the system. The theoretical basis of the model is based on the Theory of Reasoned

Action developed by Fishbein and Ajzen in 1975 (Fishbein & Ajzen, 1975). Over time, the Technology Acceptance Model has become one of the most popular models in the literature on adopting information technologies and predicting user intentions and is recognized as a proven framework in various studies (Lu et al., 2003).

Figure 1: Research Model

The hypotheses developed for the research model indicated in Figure 1 above are given below respectively. According to this;

H1: Artificial intelligence anxiety has a statistically significant and negative effect on the intention to use artificial intelligence.

H2: Artificial intelligence literacy has a statistically significant and positive effect on the intention to use artificial intelligence.

H3: Artificial intelligence literacy has a statistically significant and negative effect on artificial intelligence anxiety.

FINDINGS

In this study, the effects of artificial intelligence literacy and anxiety towards artificial intelligence on the adoption of artificial intelligence technologies by businesses are analyzed in detail. The research was conducted using quantitative methods, and data was collected through a questionnaire. Within the data collection process, a survey was conducted with 407 participants working in decision-making positions of companies to evaluate AI literacy, AI anxiety, and attitudes and intentions toward AI applications. In the online survey, participants were asked to answer questions about their level of knowledge about artificial intelligence, their concerns about these technologies, their attitudes towards artificial intelligence applications, and their intention to use them (1 = Strongly disagree - 7 = Strongly agree). The data collection process of the research aimed to reflect the views of influential individuals in the decision-making process and lasted four weeks starting in December 2024. In the research findings, the demographic characteristics of the participants were first assessed, and the results were reported by gender, age group, education level, and sector. Then, factor and reliability analyses of the variables used in the designed research model were conducted, and the research hypotheses were evaluated.

Table-3 below presents the demographic characteristics of the participants. This table shows the demographic distribution of 407 respondents.

Table 3: Demographic Distribution of Participants

Variable	Groups	Frequency	Percentage
Gender	Male	280	68,8
	Female	127	31,2
	Total	407	100
Age	18-24	8	2,0
	25-34	158	38,8
	35-44	195	47,9
	45+	46	11,3
	Total	407	100
Graduation	High school and below	7	1,7
	Bachelor's degree	332	81,6
	Master's Degree	54	13,3
	PhD	14	3,4
	Total	407	100

According to Table 3 above, 68.8% of the participants were male (280 people), and 31.2% were female (127 people). This shows that the majority of the respondents were male. This distribution can be explained by the nature of the target group of the research or the impact of gender ratios in specific sectors. For example, it is known that men are more likely to be employed in sectors such as technology and agriculture (Powell et al., 2009). 47.9% of the participants (195 people) were between the ages of 35-44, the largest age group. The second largest group is the 25-34 age group, with 38.8% (158 people). Regarding other age groups, the 18-24 age range was represented by 2.0% (8 respondents), and the 45 and over age group was represented at lower rates with 11.3% (46 respondents). This distribution shows that most participants are middle-aged individuals active in business life. When the educational level findings are analyzed, it is seen that 81.6% of the participants (332 people) have a bachelor's degree. Master's degree graduates, 13.3% (54 people), and doctorate graduates, 3.4% (14 people), are individuals with postgraduate education. Participants with a high school education or less have an exceptionally low rate of 1.7% (7 people). These results show that the individuals who participated in the research have a high level of education.

Table 4 below presents the characteristics of the participants' work profiles. The table shows the sector, department and position distribution of 407 respondents.

Table 4: Participants' Work Profiles

Variable	Groups	Frequency	Percentage
Sector	IT	33	8,1
	Education	13	3,2
	Finance	29	7,1
	Food	54	13,3
	Service	52	12,8
	Construction	32	7,9
	Logistics	38	9,3
	Retail	27	6,6
	Health	7	1,7
	Agriculture	73	17,9
	Textile	19	4,7
	Tourism	17	4,2
	Production	13	3,2
	Total	407	100
Department	R&D Department	52	12,8
	Finance Department	46	11,3
	Legal Department	6	1,5

	Human Resources Department	20	4,9
	Marketing and Sales Department	62	15,2
	Production Department	136	33,4
	Administration Department	85	20,9
	Total	407	100
Position	Support Personnel	10	2,5
	Entry Level Positions	9	2,2
	Mid-Level Management	55	13,5
	Experts and Technical Staff	318	78,1
	Top Management (C-Level)	15	3,7
	Total	407	100

According to Table 4 above, the most significant % of respondents come from the agricultural sector, 17.9% (73 people). This suggests that the agricultural sector is highly interested in artificial intelligence applications. When other sectors are analyzed, the food sector is represented by 13.3% (54 respondents) and the service sector by 12.8% (52 respondents). On the other hand, participation from the health (1.7% (7 people) and education (3.2% (13 people) sectors was more limited. Looking at the departments where the participants work, it is seen that the largest group is in the production department, with 33.4% (136 people). This result shows that integrating production processes with artificial intelligence is an important focus. Other prominent departments include the administration department, with 20.9% (85 people), and the marketing and sales department, with 15.2% (62 people). Participation from the legal department was low at 1.5% (6 people). When the respondents' positions are analyzed, it is seen that the vast majority are experts and technical staff, 78.1% (318 people). This shows that the research collects data from individuals with technical knowledge. Middle management represents a smaller group with 13.5% (55 people), while senior management (C-level) accounts for 3.7% (15 people). Entry-level positions accounted for 2.2% (9 people) and support staff for 2.5% (10 people). In general, the survey targets experienced and knowledgeable individuals.

Table 5 below presents the factor, reliability and normality findings of the scales used in the study.

Table 5: Factor, Reliability, Normality Findings

Variable	Factor	Kmo / Bartlett	TAV	#	Factor Loadings	α	Mean	Skewness	Kurtosis
Anxiety	Learning	,968/0	87,603	7	,720-,834	0,975	4,29	-0,745	-1,001
	Job Loss			6	,645-,768	0,964	4,57	-0,911	-0,731
	Controlled by AI			3	,676-,754	0,958	4,52	-0,764	0,765
Literacy	Technical Knowledge	,973/0	81,007	11	,698-,827	0,974	4,68	-0,872	-0,407
	Practical Knowledge			10	,680-,836	0,976	4,87	-1,079	0,039
Intention to Use		,862/0	95,604	4	,973-,984	0,985	5,21	-0,727	0,854

According to Table 5, the AI Anxiety Scale consists of three factors: "Learning," 'Job Loss' and 'Being Controlled.' The loadings of these factors range between 0.720-0.834, 0.645-0.768, and 0.676-0.754, respectively. Cronbach Alpha values of the factors are 0.975, 0.964 and 0.958, respectively, indicating that the internal consistency of the scale is high. According to normality, skewness and kurtosis values were calculated as -0.745 and -1.001 for "Learning," -0.911 and -0.731 for "Job Loss," and -0.764 and 0.765 for "Being Controlled."

The Artificial Intelligence Literacy Scale consists of two factors: "Technical Knowledge" and 'Practical Knowledge.' Factor loadings are in the range of 0.698-0.827 and 0.680-0.836, respectively. Cronbach's Alpha values were calculated as 0.974 and 0.976, indicating the scale has high reliability. In normality, skewness and kurtosis values were calculated as -0.872 and -0.407 for "Technical Knowledge" and -1.079 and 0.039 for "Practical Knowledge". These findings indicate that normality assumptions are met. The Intention to Use Artificial Intelligence Scale has factor loadings ranging between 0.973-0.984, and Cronbach's Alpha value was calculated as 0.985. This value confirms that the scale has a high level of reliability. In the normality analysis, the skewness value was -0.727, and the kurtosis value was 0.854, indicating that the normality assumptions were met.

Table 6 below presents the test results of the research hypotheses. While evaluating the regression findings related to the hypotheses tested in Table 6, the model, ANOVA and coefficients table will be interpreted, respectively.

Table 6: Hypothesis Testing (Regression Results)

Hypothesis	Independent	Dependent	Model	Anova	Coefficients Table		
	x	Y	R ²	F	Constant	Beta	p
H ₁	Learning	Intention to Use	0,123	18,842	6,173	-0,439	0,001
	Job Loss					0,243	0,044
	Controlled by AI					-0,131	0,225
H ₂	Technical Knowledge	Intention to Use	0,585	284,889	1,935	0,003	0,968
	Practical Knowledge					0,763	0,001
H ₃	Technical Knowledge	Learning	0,152	36,07	6,083	0,352	0,001
	Practical Knowledge					-0,65	0,001
	Technical Knowledge	Job Loss	0,082	18,16	6,144	0,068	0,474
	Practical Knowledge					-0,344	0,001
	Technical Knowledge	Controlled By	0,077	16,924	5,988	0,155	0,102
	Practical Knowledge					-0,401	0,001

According to Table 6, the hypothesis tests used in the research revealed the relationships between AI anxiety, literacy and intention to use in detail.

Within the scope of hypothesis H1, the effect of artificial intelligence anxiety on intention to use was examined. The beta value for the Learning factor was calculated as -0.439 ($p=0.001$), indicating that anxiety has a significant and negative effect on intention to use. In contrast, the Job Loss factor was found to have a significant and positive effect on intention to use ($Beta=0.243$, $p=0.044$). However, no significant effect was found for the Controlled by AI factor ($Beta=-0.131$, $p=0.225$). According to the research findings, hypothesis 1 is partially accepted.

In line with hypothesis H2, the effect of AI literacy on intention to use was evaluated. The effect of Practical Knowledge factor on usage intention is quite strong ($Beta=0.763$, $p=0.001$). This finding indicates that increasing knowledge about artificial intelligence applications positively affects the intention to use. On the other hand, the effect of the Technical Knowledge factor on intention to use was insignificant ($Beta=0.003$, $p=0.968$). The overall explanatory rate of the model ($R^2=0.585$) is high and supports the determinant role of AI literacy on intention to use. According to the research findings, hypothesis 2 is partially accepted.

Within the framework of hypothesis H3, the effect of AI literacy on anxiety was examined. The effect of the Technical Knowledge factor on the Learning factor is positive and significant ($\text{Beta}=0.352$, $p=0.001$), indicating that an increase in the comprehension dimension may increase anxiety. On the other hand, the effect of the Practical Knowledge factor on Learning is negative and significant ($\text{Beta}=-0.65$, $p=0.001$), which means that an increase in the level of knowledge about artificial intelligence applications decreases anxiety. The effects of the Practical Knowledge factor on Job Loss and Being Controlled by AI factors are also negative and significant ($\text{Beta}=-0.344$, $p=0.001$; $\text{Beta}=-0.401$, $p=0.001$), indicating that practical knowledge about artificial intelligence reduces anxiety about job loss and being controlled by ai. However, the Technical Knowledge factor's effects on these variables were insignificant ($p>0.05$). According to the research findings, hypothesis 3 is partially accepted.

CONCLUSION

Based on the technology acceptance model, this research examines the factors of AI literacy and AI anxiety that affect AI adoption in business-to-business (B2B) markets. Accordingly, a study was conducted with decision-makers in Turkey to determine the impact of AI anxiety and AI literacy on the intention to use AI applications. When the demographic characteristics of the participants are examined, it is seen that their education levels are generally high, they consist of individuals active in the business world, and men in the middle age group are predominant. When the research data is analyzed, it is observed that the subjects who participated in the research consisted of employees with professional knowledge and experience. The participation of employees with high levels of education increases the generalizability of the results and contributes to obtaining reliable findings (Bryman, 2012). When the working profiles of the users who participated in the research are analyzed, it is found that employees with technical knowledge who are actively involved in production processes and concentrated in specific sectors such as agriculture stand out.

Research findings show that AI anxiety negatively affects individuals' intention to use AI. It has been observed that individuals with high concerns about artificial intelligence are less willing to use these technologies. This suggests that negative perceptions of artificial intelligence constitute an important obstacle to adoption. On the other hand, it was found that artificial intelligence literacy positively affects individuals' attitudes towards using artificial intelligence. It was observed that individuals with practical knowledge of artificial intelligence were more willing to use these technologies. This finding reveals that it is important for individuals to gain direct experience to encourage using artificial intelligence. However, the effect of AI literacy on anxiety differs. It is observed that anxiety decreases as the level of practical knowledge increases, but an increase in technical knowledge may increase anxiety. This suggests that mastering technical details may increase individuals' awareness of artificial intelligence risks and anxiety. Considering this situation, it was concluded that AI anxiety reduces the intention to use AI, while practical knowledge reduces anxiety by increasing this intention. However, it should be considered that technical knowledge may increase individuals' anxiety towards artificial intelligence. In this direction, it is recommended that practical training should be emphasized to encourage the use of artificial intelligence, and awareness-raising activities should be conducted to prevent technical knowledge from causing anxiety in individuals.

The findings show that increasing AI literacy is important in reducing individuals' anxiety towards these technologies and increasing their intention to use them. Increased knowledge, especially in application dimensions, enables individuals to adopt AI technologies more easily (Venkatesh & Davis, 2000). However, the adverse effect of anxiety on intention to use reveals that psychological factors are determinants in the adoption of AI technologies. Within the technology acceptance model framework, perceptual risks and individual concerns are among the important components (Davis, 1989; Kim & Kankanhalli, 2009). It was determined that the participants' work-related artificial intelligence concerns were more prominent than other factors. The transformation created by artificial

intelligence technologies in business processes may lead to concerns such as uncertainty and job loss. On the other hand, the knowledge and skill levels of the participants regarding artificial intelligence applications are high. It is understood that the respondents' education, experience, and technical competencies enable them to use artificial intelligence technologies in business processes effectively. In this direction, it has been determined that the respondents' intention to use artificial intelligence is high. It is seen that the advantages provided by artificial intelligence technologies, such as efficiency, time saving, and decision support mechanisms, strengthen the respondents' positive attitudes towards technology.

Durmuş's (2024) studies on marketing and consumer behavior strengthen the theoretical background of this research. It is seen that artificial intelligence concerns are shaped not only by technological but also by ethical, data security, and social perception dimensions. Durmuş, especially with his studies on adaptation to innovative technologies and the determinant role of trust perception in this process, has enabled the concept of artificial intelligence literacy to be addressed in a broader context. The findings showing that the adaptation process towards innovative technologies is shaped by individuals' psychological tendencies and perceptual factors align with studies focusing on social media addiction and the concept of "fear of missing out" in the online environment (Durmuş et al., 2024). In this context, research examining the effects of technologies on marketing strategies offers an important contribution to understanding the multidimensional nature of AI anxiety. Especially in light of its contributions to data-driven decision-making processes, it is recommended that awareness-raising programs be developed to increase AI literacy. These programs can effectively reduce AI anxiety by increasing the knowledge level of individuals and supporting businesses in adapting to technologies more consciously. In this way, the barriers to adopting AI technologies will be reduced, and the role of these technologies in the business world will be made more effective.

This research presents detailed findings by examining the impact of AI literacy and anxiety on the acceptance processes of technological innovations in business-to-business (B2B) markets. The results

show that AI literacy increases individuals' knowledge levels, strengthens trust in technology, and reduces anxiety. The study reveals that businesses can increase organizational success and competitive advantage by adopting AI-based solutions more efficiently. Increasing the level of knowledge in the application dimension enables individuals and businesses to integrate innovative technologies faster and more effectively. Accordingly, a roadmap is presented for the broader adoption of AI technologies in business. However, more research is needed to understand the sectoral differences of AI applications. In particular, the motivations and barriers in the adaptation processes of businesses in different fields, such as agriculture, manufacturing, and service sectors, need to be analyzed comparatively. In addition, investigating the impact of cultural factors on perceptions and usage intentions towards artificial intelligence can contribute to global adoption strategies. In future research, the role of cultural values, organizational structures, and local technological infrastructures in AI applications should be examined in more depth. Investigating the effectiveness of educational programs to increase AI literacy also stands out as a critical area for future studies.

This research aims to make theoretical and practical contributions to literature by examining the impact of AI literacy and anxiety on technology adoption in business-to-business markets. The research results reveal that AI anxiety is shaped by technology and multidimensional factors such as ethics, data security, and social perception. According to the research results, considering the role of technology in marketing strategies and data-based decision-making processes, it is recommended that awareness-raising programs be developed to increase artificial intelligence literacy. Such programs will increase individuals' trust in technology and contribute to businesses using artificial intelligence-based applications more consciously and effectively. In addition, evaluating how businesses handle the ethical dimensions of AI solutions and data security standards increases confidence in technology. Such studies not only provide theoretical depth but also offer concrete implementation suggestions that will enable businesses to use artificial intelligence more in their strategic decision-making

processes. Due to the rapidly changing technological innovations in this type of research, the risk of the research findings losing their validity over time should be considered.

In conclusion, although this research primarily focuses on the agricultural sector, it is important to emphasize that the applications of artificial intelligence (AI) technologies are highly significant across various other industries. For example, in the manufacturing sector, AI contributes to process automation and increased productivity, whereas in the service sector, it enhances customer experience and reduces operational costs. In high-risk domains such as finance and cryptocurrency, AI is actively utilized in areas such as fraud detection, risk analysis, and automated transaction systems. While artificial intelligence enables faster and more accurate decision-making by analyzing large data sets, it also supports the development of proactive measures against security threats (Kocabıyık, 2024). In this context, examining inter-sectoral differences is essential to fully uncover the potential of AI technologies.

To ensure the effective and sustainable adoption of AI technologies, sector-specific policies and strategies must be developed. To increase artificial intelligence literacy in organizations, customized training programs should be designed, and these programs should be constantly updated to increase the technical competencies of employees. Government-funded AI integration grants should be provided to SMEs, along with access to professional consultancy services. Furthermore, pilot projects should be promoted through university-industry collaborations, allowing both practical field testing of AI technologies and the professional development of young specialists. Last but not least, the ethical dimensions of AI applications need to be reconsidered for each sector, and regulatory frameworks, particularly regarding data privacy, transparency, and algorithmic fairness, need to be established accordingly. These initiatives will help ensure that AI technologies contribute to an inclusive, socially beneficial, and long-term transformation across industries.

REFERENCES

- Accenture (2020). GDPR and AI Solutions: Cudia, C. P., and Legaspi, J. L. R. (2024). Strategic Management of Technological Frontiers in Banking: Challenges and Strategies for Cloud Adoption, Big Data Analytics, and AI Integration. *Library Progress International*, 44(3), s.10173-10192.
- Acemoglu, D., Autor, D., Hazell, J., & Restrepo, P. (2022). Artificial Intelligence and Jobs: Evidence from Online Vacancies. *Journal of Labor Economics*, 40(S1), s.293-340.
- AI Adoption and Business Impact Study: Cooper, R. G. (2024). Overcoming Roadblocks to AI Adoption in Innovation. *Research-Technology Management*, 67(5), s.23-29.
- Akkaya, B., Özkan, A., & Özkan, H. (2021). Yapay Zekâ Kaygı (YZK) Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), s.1125-1146.
- Balcioğlu, Y. S., and Artar, M. (2024). Artificial Intelligence in Employee Recruitment. *Global Business and Organizational Excellence*, 43(5), s.56-66.
- Bhattacharjee, A. (2001). Understanding Information Systems Continuance: An Expectation-Confirmation Model. *MIS Quarterly*, s.351-370.
- Brundage, M., Avin, S., Clark, J., Toner, H., Eckersley, P., Garfinkel, B., ... and Amodei, D. (2018). The Malicious Use of Artificial Intelligence: Forecasting, Prevention, and Mitigation. arXiv preprint arXiv:1802.07228.
- Bryman, A., and Cramer, D. (2012). Quantitative Data Analysis with IBM SPSS 17, 18 & 19: A Guide for Social Scientists. *Routledge*.
- Brynjolfsson, E., and McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. WW Norton & company.
- Carleton, R. N., Gosselin, P., and Asmundson, G. J. (2010). The Intolerance of Uncertainty Index: Replication and Extension with an English Sample. *Psychological Assessment*, 22(2), s.396.

- Chiu, T. K., and Chai, C. S. (2020). Sustainable Curriculum Planning for Artificial Intelligence Education: a Self-Determination Theory Perspective. *Sustainability*, 12(14), No: 5568.
- Choi, Y. J., Baek, J. H., Park, H. S., Shim, W. H., Kim, T. Y., Shong, Y. K., and Lee, J. H. (2017). A Computer-Aided Diagnosis System Using Artificial Intelligence for the Diagnosis and Characterization of Thyroid Nodules on Ultrasound: Initial Clinical Assessment. *Thyroid*, 27(4), s.546-552.
- Civelek, M. E. (2009). İnternet Çağı Dinamikleri. Mustafa Emre Civelek.
- Cooper, R. G. (2024). The AI Transformation of Product Innovation. *Industrial Marketing Management*, 119, s.62-74.
- Cox, M., and Ellsworth, D. (1997, October). Application-Controlled Demand Paging for Out-of-Core Visualization. In Proceedings. Visualization'97 IEEE. (Cat. No. 97CB36155), s.235-244
- Dai, Y., Chai, C. S., Lin, P. Y., Jong, M. S. Y., Guo, Y., and Qin, J. (2020). Promoting Students' Well-Being by Developing Their Readiness for the Artificial Intelligence Age. *Sustainability*, 12(16), No: 6597.
- Davenport, T. H., and Ronanki, R. (2018). Artificial Intelligence for the Real World. *Harvard Business Review*, 96(1), s.108-116.
- Davis, F. D. (1989). Technology Acceptance Model: TAM. Al-Suqri, MN, Al-Aufi, AS: Information Seeking Behavior and Technology Adoption, 205(219), s.5.
- Durmuş, B., Ekizler, H., and Bolelli, M. (2024). Behind the Youtube Addiction and Online Stickiness. Does Fear of Missing Out Count?. *Istanbul Business Research*, 53(2), s.137-159.
- Eastin, M. S. (2002). Diffusion of E-Commerce: an Analysis of The Adoption of Four E-Commerce Activities. *Telematics and Informatics*, 19(3), s.251-267.
- European Commission (2022). Artificial Intelligence and The Law: Addressing Transparency and Accountability in The EU: Tzimas, T. (2023). Algorithmic Transparency and Explainability Under EU Law. *European Public Law*, 29(4).

- Fishbein, M. and Ajzen, I. (1975). Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research. *Addison-Wesley, Reading*.
- Frey, C. B. and Osborne, M. A. (2017). The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, s.254-280.
- Gefen, D., & Straub, D. W. (2000). The Relative Importance of Perceived Ease of Use in IS Adoption: A Study of E-Commerce Adoption. *Journal of the association for Information Systems*, 1(1), s.8.
- Ha, J. G., Page, T., and Thorsteinsson, G. (2011). A Study on Technophobia and Mobile Device Design. *International Journal of Contents*, 7(2), s.17-25.
- Haenlein, M., and Kaplan, A. (2019). A Brief History of Artificial Intelligence: On The Past, Present, and Future of Artificial Intelligence. *California Management Review*, 61(4), s.5-14.
- Haenlein, M., Kaplan, A., Tan, C. W., and Zhang, P. (2019). Artificial Intelligence (AI) and Management Analytics. *Journal of Management Analytics*, 6(4), s.341-343.
- Hand, C., Bohn, C., Tannir, S., Ulrich, M., Saniei, S., Girod-Hoffman, M., ... & Forsythe, B. (2025). American Academy of Orthopedic Surgery OrthoInfo Provides More Readable Information Regarding Rotator Cuff Injury than ChatGPT. *Journal of ISAKOS*, No: 100841
- Harari, Y. N. (2018). 21 Lessons for The 21st Century: 'Truly Mind-Expanding... Ultra-Topical' Guardian. Random House.
- Huang, M. H., and Rust, R. T. (2021). A Strategic Framework for Artificial Intelligence in Marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49, s.30-50.
- Jarek, K., and Mazurek, G. (2019). Marketing and Artificial Intelligence. *Central European Business Review*, 8(2)
- Jobin, A., Ienca, M., and Vayena, E. (2019). The Global Landscape of AI Ethics Guidelines. *Nature Machine Intelligence*, 1(9), s.389-399.
- Kim, H. W., and Kankanhalli, A. (2009). Investigating User Resistance to Information Systems Implementation: A Status Quo Bias Perspective. *MIS Quarterly*, s.567-582.

- Kim, J., and Forsythe, S. (2008). Adoption of Virtual Try-on Technology for Online Apparel Shopping. *Journal of Interactive Marketing*, 22(2), s.45-59.
- Kocabıyık, T., Karaatlı, M., Özsoy, M., and Özer, M. F. (2024). Cryptocurrency Portfolio Management: A Clustering-Based Association Approach. *Ekonomika*, 103(1), s.25–43.
- Laupichler, M. C., Aster, A., Haverkamp, N., and Raupach, T. (2023). Development of The “Scale for the Assessment of Non-Experts’ AI Literacy”–An Exploratory Factor Analysis. *Computers in Human Behavior Reports*, 12, No: 100338.
- Long, D., and Magerko, B. (2020, April). What is AI literacy? Competencies and Design Considerations. In Proceedings of The 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems, s.1-16).
- Lu, J.; Yu, C.S.; Liu, C. and Yao, J.E. (2003). Technology Acceptance Model for Wireless Internet, Internet Research: Electronic Networking Applications and Policy, 13(3): s.206-222.
- Martin, K., and Shilton, K. (2016). Putting Mobile Application Privacy in Context: An Empirical Study of User Privacy Expectations for Mobile Devices. *The Information Society*, 32(3), s.200-216.
- Moreno-Guerrero, A. J., López-Belmonte, J., Marín-Marín, J. A., & Soler-Costa, R. (2020). Scientific Development of Educational Artificial Intelligence in *Web of Science*. *Future Internet*, 12(8), No: 124.
- O'neil, C. (2017). Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy. Crown.
- Passig, D. (2011). The Impact of Immersive Virtual Reality on Educators’ Awareness of The Cognitive Experiences of Pupils with Dyslexia. *Teachers College Record*, 113(1), s.181-204.
- Powell, A., Bagilhole, B., and Dainty, A. (2009). How Women Engineers Do and Undo Gender: Consequences for Gender Equality. *Gender, Work and Organization*, 16(4), s.411-428.
- Russell, S. J., and Norvig, P. (2016). *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. Pearson.

- Turing, A. M. (1950). *Mind. Mind*, 59(236), s.433-460.
- Venkatesh, V., and Davis, F. D. (2000). A Theoretical Extension of The Technology Acceptance Model: Four Longitudinal Field Studies. *Management Science*, 46(2), s.186-204.
- Venkatesh, V., Thong, J. Y., and Xu, X. (2012). Consumer Acceptance and Use of Information Technology: Extending The Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. *MIS Quarterly*, s.157-178.
- Wang, B., Rau, P. L. P., and Yuan, T. (2023). Measuring User Competence in Using Artificial Intelligence: Validity and Reliability of Artificial Intelligence Literacy Scale. *Behaviour and Information Technology*, 42(9), s.1324-1337.
- Wu, H., and Dong, Z. (2025). What Motivates Second Language Majors to Use Generative AI for Informal Learning? Insights from the Theory of Planned Behavior. *IEEE Access*.
- Yılmaz, F. G. K., and Yılmaz, R. (2023). Yapay Zekâ Okuryazarlığı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 5(2), s.172-190
- Yılmaz, R., and Yılmaz, F. G. K. (2023). Augmented Intelligence in Programming Learning: Examining Student Views on The Use of ChatGPT for Programming Learning. *Computers in Human Behavior: Artificial Humans*, 1(2), No: 100005.
- Zhou, M., Hu, Q., Hong, X., Song, X., and Zhou, Y. (2025). Evaluating ChatGPT-4o's Web-Enhanced Responses in Patient Education: Ankle Stabilization Surgery as a Case Study. *Available at SSRN* 5135847.

**DİJİTAL OTORİTERLİK VE YENİ MEDYA: AZERBAYCAN, ÇİN VE RUSYA
ÖRNEĞİNDE SANSÜR POLİTİKALARI VE İNTERNET ÖZGÜRLÜĞÜ**

*Digital Authoritarianism and New Media: Censorship Policies and Internet Freedom in
the Cases of Azerbaijan, China, and Russia*

Mustafa Orhan YALINIZ

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, m.orhanyaliniz@ibu.edu.tr, Bolu / Türkiye
<https://orcid.org/0000-0003-1508-0974>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1712674>

Yalınız, M. O. (2025). Dijital otoriterlik ve yeni medya: Azerbaycan, Çin ve Rusya örneğinde sansür politikaları ve internet özgürlüğü, *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 8(3). 426-454.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 02.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 01.07.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 31.07.2025

ÖZ

Bu çalışmada amaç, Azerbaycan, Çin ve Rusya örneklerinden yola çıkarak dijital otoriterlik ve yeni medya politikalarını incelemek, devletlerin internet üzerindeki sansür mekanizmalarını ve dijital aktivizmin bu bağlamda nasıl bir direnç alanı sunduğunu analiz etmektir. Otoriter rejimlerde yeni medya araçlarının hem baskı mekanizması hem de direniş alanı olarak işlev görmesi, özellikle Azerbaycan, Çin ve Rusya örneklerinde dijital otoriterlik uygulamaları ile buna karşı gelişen dijital aktivizmin etkisinin sorgulanması, araştırmanın sorunsalını öne çıkarmıştır. Dijital medya, bilgiye erişim ve demokratikleşme açısından önemli bir alan olsa da otoriter rejimler bu alanı kontrol ederek sansürü pekiştirmektedir. Araştırma, Azerbaycan’da sosyal medya üzerindeki baskı araçlarını, Çin’de “Büyük Güvenlik Duvarı” politikasıyla içerik kontrolünü ve Rusya’da “Egemen İnternet Yasası” ile dijital denetimi ele almaktadır. Ayrıca, bu ülkelerde dijital aktivizmin sansüre karşı nasıl bir mücadele aracı olarak konumlandığı tartışılmaktadır. Çalışmada, Azerbaycan, Çin ve Rusya özelinde gerçekleşen sansür mekanizmaları ele aldığından, yöntem olarak nitel araştırma tasarımının temel desenlerinden olan durum incelemesi kullanılmıştır. Bu kapsamda, akademik literatür ve Freedom House verileri tematik çerçevede değerlendirilmiştir. Bulgular, otoriter rejimlerin dijital alanı yalnızca bilgi kontrolü değil, toplumsal denetim ve muhalefeti bastırma amacıyla da kullandığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Dijital Aktivizm, Dijital Otoriterlik, Sansür Politikaları, İnternet Özgürlüğü

ABSTRACT

This study aims to examine digital authoritarianism and new media policies through the cases of Azerbaijan, China, and Russia, analyzing state censorship mechanisms on the internet and the role of digital activism as a form of resistance within this context. The dual function of new media tools in authoritarian regimes as instruments of repression and arenas of resistance particularly through the digital authoritarian practices in Azerbaijan, China, and Russia, and the corresponding impact of digital activism, constitute the core problem of this research. While digital media represents a significant domain for access to information and democratization, authoritarian regimes consolidate censorship by controlling this space. The study specifically addresses social media repression tools in Azerbaijan, content regulation via the “Great Firewall” policy in China, and digital surveillance under Russia’s “Sovereign Internet Law.” Furthermore, it discusses how digital activism operates as a form of resistance against censorship in these countries. Given the focus on censorship mechanisms in Azerbaijan, China, and Russia, the research employs a qualitative case study design. Within this framework, academic literature and Freedom House data are analyzed thematically. The findings reveal that authoritarian regimes utilize the digital realm not only for information control but also as a means of societal surveillance and suppression of dissent.

Keywords: New Media, Digital Activism, Digital Authoritarianism, Censorship Policies, Internet Freedom

GİRİŞ

1990'lı yıllardan itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler, internetin toplumsal yapı ve bireyler üzerindeki etkisini derinleştirmiştir. Başlangıçta askeri amaçlarla geliştirilen internet, zaman içinde farklı kullanım alanlarına evrilmiş ve bireylerin gündelik yaşamını, iletişim biçimlerini ve veriye erişim yollarını köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu dönüşümle beraber, Dünya genelinde kapsamlı bir dijitalleşme süreci başlamıştır.

Geleneksel medya yapısında kişiler, genellikle pasif bir konumda yer almaktadır. İnternetin evrimi bu durumu değiştirmektedir. Nitekim, internetin ilk zamanlarında da bu durum çok köklü bir değişiklik göstermemiştir. Özellikle web 1.0 teknolojisinin olduğu zamanlarda, bireylerin daha çok içerik tüketicisi konumunda bulunduğu bilinmektedir. Fakat, web 2.0 teknolojisinin gelişmesiyle birlikte, kişiler artık içerik üreticisi haline gelmiş, sosyal alanlarda daha aktif roller üstlenmeye başlamıştır. Bu süreç dijitalleşmenin temel yapı taşlarını oluşturmuş ve bireylerin dijital ortamlarda söz sahibi olmasını mümkün kılmıştır.

Dijitalleşme, bireylerin bilgiye erişim biçimlerini, haber alma alışkanlıklarını ve toplumsal etkileşimlerini derinden dönüştürmüştür. İnternetin ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte bilgi üretimi ve paylaşımı, merkeziyetçi yapılar yerine bireyler ve gruplar tarafından da yönlendirilebilir hale gelmiştir. Bu noktada ağ ortamlarında, bireysel anlamda kullanımla beraber, kişiselliğin daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir (Castells, 2012). Bu durum hem toplumsal ilişkilerin yapısında hem de siyasal katılım biçimlerinde önemli dönüşümlere yol açmıştır. Gerçek hayatın sanal ortama bu denli yoğun bir şekilde geçiş yapması her alanda bir etki yaratmıştır. Özellikle, bireylerin ve grupların dijital platformları kullanarak sosyal veya politik değişimi teşvik etmeye yönelik girişimleri ön plana çıkmıştır. Böylece, kişisel ifade biçimleri ön plana çıkmış ve bireyler sosyal ya da politik değişim için dijital ortamlarda aktif roller üstlenmiştir.

Siyasal bağlamda, hükümetlerin bireylerin sosyal medya ya da yeni medya platformlarında oluşturdukları profiller üzerinden içeriklerine ve çevrimiçi faaliyetlerine müdahale etme eğilimi artmıştır. Özellikle toplumsal hareketlerin yükselişe geçtiği dönemlerde, bu tür müdahaleler daha belirgin hâle gelmektedir. Yeni medya ve içeriğindeki birçok uygulama, bireylerin her konuda fikirlerini beyan etmesini ve harekete geçmesini sağlamıştır. Özellikle toplumsal hareketlerin yaşandığı dönemlerde, bu aktivistlerin aktif bir biçimde kendini gösterdiği görülmektedir. Dijital aktivizm bağlamında, ifade özgürlüğü kapsamında yapılan yorumlar ya da toplumsal olaylara yönelik tepkiler her zaman demokratik sonuçlar doğurmamaktadır. Nitekim birçok hükümet, siyasal içerikli dijital aktivizmi sınırlandırmak amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler ve kısıtlayıcı politikalar geliştirmiştir. Pek çok devlette dijital medya, otoriter uygulamaların bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, devletlerin dijital teknolojiler aracılığıyla bireylerin çevrimiçi faaliyetlerini denetleme, sansürleme ve kontrol etme stratejilerine başvurduklarını göstermektedir. Devletlerin dijital egemenlik çabaları, özellikle sosyal medya platformlarındaki içerik denetimi ve sansür politikaları aracılığıyla kendini belli etmektedir. Çin, Rusya ve İran gibi otoriter rejimler, dijital platformlar üzerinde, daha fazla kontrol sağlamak amacıyla, çeşitli yasal ve teknik yöntemler geliştirmiştir. Örneğin, Rusya, "Sovereign Internet Law" adıyla bilinen yasa aracılığıyla interneti kendi denetimi altına almayı hedeflemekte ve bu yolla hem iç hem de dış tehditlere karşı korunmayı amaçlamaktadır (Polyakova ve Meserole, 2020). Bu bağlamda, otoriter rejimler, internet erişimini kısıtlama, sosyal medya platformlarını sansürleme ve muhalif sesleri susturma gibi yöntemler kullanmaktadır. Bu eylemler, dijital otoriterlik kavramı etrafında ele alınmaktadır. Dijital otoriterlik, yalnızca baskıcı devletlerin doğrudan sansür mekanizmalarıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda devlet destekli troller ve propaganda araçlarıyla kamuoyunu yönlendirmeye yönelik girişimleri de içermektedir.

Bu doğrultuda çalışmada, dijital otoriterlik ve yeni medya politikalarının derinlemesine analizini mümkün kılacak nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması benimsenmiştir. Araştırmanın evrenini dijital otoriterlik ve sansür politikalarının uygulandığı ülkeler oluşturmakta olup, örneklem seçiminde ise, amaçlı örneklem kullanılmıştır. Bu kapsamda, Freedom House'un 2024 yılı verilerine göre internet özgürlüğü en düşük düzeyde olan ülkeler arasında yer alan Azerbaycan, Çin ve Rusya örneklem olarak belirlenmiştir. Çalışmada ilk olarak "dijital aktivizm" kavramı kapsamlı ve derinlemesine bir biçimde tanımlanmıştır. Bunu takiben, "dijital otoriterlik ve yeni medya politikaları" başlığı altında, ilgili kuramsal çerçeve ışığında devletlerin yeni medya stratejileri ile dijital otoriterlik uygulamaları ele alınmıştır. Araştırmanın metodoloji bölümünde ise çalışmanın konusu, araştırma problemleri, örneklem seçimi ve kullanılan yöntem ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Devam eden bölümde, elde edilen bulgular sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Son olarak, sonuç ve tartışma bölümü aracılığıyla çalışma, elde edilen bulgular ışığında genel değerlendirmeler ve yorumlarla tamamlanmıştır.

DİJİTAL AKTİVİZM

Geleneksel aktivizm biçimlerinden farklı olarak, kişiler sanal ortamlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu kavram literatüre dijital aktivizm olarak yerleşmiştir. Aktivizm, toplumsal dönüşüme katkı sağlamak ya da bu dönüşüme karşı muhalif bir duruş sergilemek amacı ile takınan tavırlar ya da çabalar olarak tanımlanabilmektedir. Aktivizm tanımının ele alınışından yola çıkarak dijital aktivizm, yeni medya içinde dijital ortamları, ağ ortamlarını ve dijital mecralar üzerinden gerçekleştirilen aktivist faaliyetleri kapsamıştır (Sivitanides 2011: 2). Sosyal medya uygulamalarının sunduğu kolaylık ve özgürlük anlayışı, zamanla aktivizmin dijital ortamlara geçiş yapmasını sağlamıştır. Bireylerin bu ortamlarda kendilerini daha fazla güvende bulmaları ve daha özgür hissetmeleri de bunun başlıca sebeplerinden

sayılabilmektedir. Dijital aktivizm, daha geniş kitlelere ulaşabilme kapasitesine sahip olmuş ve otoriter rejimler altında bile baskı gruplarının sesini duyurmasına olanak tanımıştır (Tüfekci, 2017). Sosyal medya, bloglar ve çevrimiçi forumlar, dijital aktivistlerin örgütlenme, mobilizasyon ve farkındalık yaratma süreçlerinde temel araçlar olarak öne çıkmaktadır. Sosyal hareket çalışmaları, fırsat yapıları, örgütsel altyapılar ve karşı kamuların oluşumu için nitelikli alanlar yaratmada sosyal medyanın rolü vurgulanmıştır (Bennett ve Segerberg, 2013). Bununla birlikte, dijital aktivizmin etkili olabilmesi için, bireylerin çevrimiçi alanda güvenli ve özgür bir biçimde hareket edebilmesi gerekmektedir.

Yeni kavram olması sebebiyle, dijital aktivizm noktasında çok keskin ve net tanımlamalar henüz yapılmamıştır. Fakat alanla ilgilenen birçok düşünür, kavrama ilişkin yeni yaklaşımlar getirmeye çalışmıştır. Dijital aktivizm ile ilgili bazı görüşler öne sürebilmek için birtakım temel gerekliliklerin olduğundan söz edilmiştir. Bunlar, teknolojik altyapı, sosyal ve siyasal etkenler ve ekonomik faktörler olarak ifade edilmiştir (Joyce 2010). Bakıldığında, dijital aktivizmin oluşumu, uygulanması ve başarıya ulaşması, bu faktörlere dayandırılması ile ilişkilendirilmiştir. Aktivizmin yapılabilmesi için öncelikle ekonomik durumun yeterli olması gerekir. Bireyler, yeni medyada aktif olabilmek için mobil cihazlara ve bilgisayarlara ihtiyaç duymuştur. Bir diğer etken ise, dijital aktivizmin yürütüldüğü sosyal medya platformlarında internetin bağımsızlığı ile ilgilidir. Bu bağlamda, internetin hükümetler ya da herhangi bir otorite tarafından kısıtlanmaması önem arz etmektedir. Bazı ülkelerde internet erişiminin sınırlandırılması dijital aktivizmin yaygınlığını azaltmakta, hatta bu tür faaliyetlerin seyrekleşmesine neden olmaktadır. Ayrıca sosyal ve siyasal faktörler de dijital aktivizmin etkinliğini belirleyen unsurlar arasındadır. Bu çerçevede, dijital aktivizmin sürdürülebilmesi için siyasal altyapının uygun olması gerekmektedir. Gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkelerde ise dijital aktivizm, çoğu zaman bir tehdit unsuru olarak algılanmakta ve bu nedenle baskılanmaktadır (Turhan, 2017:28-30). Tabi, demokrasinin daha gelişmiş olduğu ülkelerde

dijital aktivizm daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu ülkeler açısından aktivizmin problem yaratacağı da düşünülmemektedir.

Dijital Otoriterlik ve Yeni Medya Politikaları

Dijital çağın başlamasıyla birlikte, yeni medya platformları bilgi paylaşımını ve iletişimi köklü bir şekilde dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, geleneksel medya yapılarının ötesine geçerek bireylerin ve toplulukların kendi içeriklerini üretmelerine ve dağıtmalarına olanak tanımıştır. Ancak, bu özgürleşme potansiyeli, birçok hükümet tarafından kontrol altına alınmaya çalışılmakta ve sansür uygulamalarıyla sınırlandırılmaktadır. Yeni medya, dijital teknolojiler aracılığıyla etkileşimli ve kullanıcı odaklı içerik üretimi ve paylaşımını ifade etmektedir. Bu medya biçimi, geleneksel tek yönlü iletişim modellerinden farklı olarak, kullanıcıların hem içerik üreticisi hem de tüketicisi olmalarına olanak tanımıştır. Jenkins'in "Convergence Culture" kavramı, eski ve yeni medyanın kesişimini ve bu süreçte kullanıcıların artan katılımını vurgulamıştır. Akıllı telefonlar, yalnızca sesli arama yapmak ve kısa mesaj göndermek için değil, aynı zamanda internette gezinme, video izleme, fatura ödeme ve sosyal medya platformlarına erişim gibi çok çeşitli işlevleri bünyesinde barındıran, yeni medya teknolojilerinin ve dijital yakınsamanın bir örneği olarak değerlendirilebilmektedir (Jenkins, 2006). Bu sayede yeni medya platformlarının kullanıcı sayısı artmış, kişiler telefonlarından aktif faaliyetler yürütmüştür.

Yeni medya politikaları, genellikle iki ana eksenle şekillenir: düzenleme ve sansür. Düzenleme, medya içeriklerinin belirli etik ve yasal standartlara uygun olmasını sağlamayı amaçlarken, sansür, istenmeyen veya tehdit olarak algılanan içeriklerin engellenmesini hedefler. Dijital otorite, devletlerin dijital platformlar ve internet üzerindeki kontrol hakkını ifade eder. Günümüzde internet, uluslararası sınırları aşan bir yapı olarak küresel iletişimi ve bilgi akışını sağlarken, devletler dijital otorite taleplerini hem ulusal güvenlik gerekçeleriyle hem de kültürel ve siyasi kontrol amacıyla kullanmaktadırlar. Bu bağlamda, sansür

uygulamaları, devletlerin politik istikrarı koruma, ulusal güvenliği sağlama veya toplumsal normları muhafaza etme gerekçeleriyle meşrulaştırılabilmektedir (Deibert ve Rohozinski, 2010: akt. Vural, 2024: 34). Devletler, yeni medya üzerindeki kontrolü sağlamak için çeşitli sansür araçları ve yöntemleri kullanmaktadır. Bunlar, yasal düzenlemeler, teknik anlamda engellemeler, gözetim, izleme ve ekonomik baskılarla uygulanmaya çalışılmıştır.

İnternet içeriklerini denetlemek amacıyla çıkarılan yasalar ve yönetmelikler, devletlerin sansür uygulamalarının temelini oluşturmuştur. Bu yasal çerçeve, hangi içeriklerin yasaklanacağını veya kısıtlanacağını belirlemiştir. Devletler, internet içeriklerini denetlemek amacıyla çeşitli yasalar ve yönetmelikler oluşturmaktadır. Bu yasal çerçeve, hangi içeriklerin yasaklanacağını veya kısıtlanacağını belirler. MacKinnon'a (2012) göre, hükümetler ve şirketler, interneti kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmek için aktif olarak çalışmaktadırlar. MacKinnon, hükümetlerin ve şirketlerin güçlerini birleştirerek, hesap verebilirlikten uzak bir şekilde bireyler üzerinde kontrol sağladığını vurgulamaktadır. Örneğin, Çin'deki "Büyük Güvenlik Duvarı" uygulaması, internet içeriklerini sıkı bir şekilde denetleyerek, belirli web sitelerine erişimi engellemektedir. Çin hükümeti, yerel sosyal medya platformları (WeChat, Weibo, Douban vb.) üzerinden dijital iletişim alanını sıkı bir şekilde denetlemekte ve bu süreçte içerik kontrol mekanizmalarını etkin bir şekilde kullanmaktadır. Bunun yanı sıra, yabancı sosyal medya platformlarına erişimi büyük ölçüde kısıtlayarak dijital ekosistem üzerindeki kontrolünü sürdürmektedir (Creemers, 2015). Benzer şekilde, Rusya'da da internet üzerindeki içeriklerin denetlenmesine yönelik yasalar bulunmaktadır. Özellikle, hükümeti eleştiren blog yazarları ve gazeteciler üzerinde baskılar artmıştır. Benzer şekilde Türkiye'de de buna yönelik bazı girişimlerin olduğu bilinmektedir. Instagram ya da X gibi sosyal medya platformlarına yönelik kısıtlamaların getirilmesi Türkiye'deki dijital otoriterliğin yansımaları olarak yorumlanabilmektedir. Bu durum, yeni medya ortamlarında ifade özgürlüğünün kısıtlanmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, bazı demokratik ülkelerde de terörizmle mücadele veya ulusal

güvenlik gerekçeleriyle dijital sansür uygulamaları gündeme gelmektedir. Bu tür uygulamalar, bireylerin mahremiyet hakları ve sivil özgürlükleri konusunda tartışmalara neden olmaktadır.

Devletler, istenmeyen içeriklerin erişimini zorlaştırmak veya tamamen engellemek için çeşitli teknik yöntemler kullanmıştır. Clayton, Murdoch ve Watson (2006) internet sansürünün teknik yönlerini incelemiştir. Araştırmacılar, web sitelerinin engellenmesi, filtreleme sistemleri ve internet hızının düşürülmesi gibi teknik yöntemlerin, istenmeyen içeriklerin erişimini zorlaştırdığı veya tamamen engellediği iddialarını ortaya atmıştır. Sosyal medya platformlarındaki kontrolü sağlama ve erişimi kısıtlama gibi uygulamalar için dünyadaki birçok hükümetin, sosyal medya platformlarına erişimi engellemek için derin paket inceleme (DPI) teknolojisinin kullanıldığı bilinmektedir.

Derin Paket Analizi (Deep Packet Inspection – DPI), internet trafiğini protokol seviyesinde detaylı bir şekilde inceleyerek belirli veri içeriklerini analiz eden bir yöntemdir. Geleneksel güvenlik duvarları, ağ üzerinden iletilen verilerin yalnızca temel bilgilerini kontrol ederken, DPI sistemleri veri paketlerinin içeriğini doğrudan inceleyerek daha kapsamlı bir denetim sağlar.

DPI' nin işleyişini somut bir örnekle açıklamak gerekirse, klasik güvenlik duvarı sistemleri, bir mektubun yalnızca zarfında yer alan gönderen ve alıcı bilgileri ile işlem yaparken, DPI sistemleri mektubun içeriğini açarak satır satır okumakta ve belirli kelimeleri tespit etmeye çalışmaktadır. Bu yöntem, şifrelenmemiş veri trafiği üzerinde detaylı analiz yapılmasına olanak tanırken, aynı zamanda içerik bazlı erişim kontrollerinin de uygulanmasını mümkün kılmaktadır.

DPI teknolojileri yaygınlaşmadan önce internet erişimini sınırlamak amacıyla kullanılan yöntemler, IP adresi veya alan adı engelleme gibi daha yüzeysel tekniklere dayanıyordu. Ancak, tek bir IP adresi üzerinde birden fazla web sitesinin barındırılabilmesi nedeniyle bu yöntemin etkinliği sınırlı kalmış ve bu tür engellemeler birçok durumda istenmeyen sonuçlara yol

açmıştır. Örneğin, belirli bir içerik nedeniyle X gibi bir platformun tamamının yasaklanması, yalnızca belirli bir paylaşımı hedef almanın ötesinde, tüm kullanıcıların erişimini kısıtlayan geniş kapsamlı bir sansür anlamına gelmektedir. DPI sistemleri ise, belirli bir platformun tamamını engellemek yerine, yalnızca belirli içeriklere erişimi kısıtlayarak daha hedeflenmiş bir denetim mekanizması sunmaktadır. Örneğin, X gibi bir platformda paylaşılan belirli bir gönderiye erişimi sınırlandırmak için doğrudan ilgili bağlantı adresi engellenebilmektedir. Bununla birlikte, DPI sistemleri yalnızca erişim engelleme amacıyla kullanılmamaktadır. Aynı zamanda ağ trafiğini ayrıntılı bir şekilde izleyerek, kullanıcıların internet üzerindeki faaliyetlerini kayıt altına alma işlevi de görmektedir. Bu bağlamda, DPI teknolojileri kullanılarak internet üzerinden aktarılan kullanıcı adı, parola gibi kişisel verilerin izlenmesi ve kayıt altına alınması mümkündür. Her ne kadar birçok güvenlik standardı, bu tür hassas bilgilerin SSL/TLS gibi güvenli iletişim protokolleri aracılığıyla korunmasını öngörse de bazı hizmet sağlayıcıları bu güvenlik önlemlerini tam anlamıyla uygulamamaktadır. Özellikle büyük ölçekli web siteleri genellikle yalnızca kullanıcı adı ve parola girişlerini şifrelemekte, ancak oturum yönetimi için gerekli olan çerez (cookie) bilgilerini şifreli kanallar üzerinden iletmeylemektedir. Bu durumda, DPI sistemleri aracılığıyla oturum bilgileri ele geçirilerek, kullanıcı adı ve parola bilgisi doğrudan bilinmese dahi yetkisiz erişim sağlanabilmektedir (Bthaber, 2025). Birçok devlet bunu yasa haline getirmekle beraber, internet üzerindeki bilgi akışını ve kontrolü bu şekilde sağlamıştır. Benzer şekilde, Türkiye'de belirli dönemlerde sosyal medya platformlarına erişim yavaşlatılarak veya tamamen engellenerek, bilgi akışı kontrol edilmiştir.

Kullanıcıların çevrimiçi faaliyetlerinin izlenmesi, potansiyel muhaliflerin tespit edilmesine ve caydırılmasına hizmet etmektedir. Bu bağlamda, bireylerin dijital ortamlardaki davranışlarının denetimi, Michel Foucault'nun gözetim toplumu yaklaşımıyla da açıklanabilir. Michel Foucault'nun Disiplin ve Ceza adlı eseri, modern toplumda cezalandırma ve gözetim

yöntemlerinin evrimini incelemiştir. Eser, cezaların fiziksel cezalandırmalardan psikolojik ve toplumsal kontrol yöntemlerine nasıl dönüştüğünü ele almaktadır. Foucault'a (1977) göre 18. yüzyılın sonlarından itibaren toplumların, bireylerin davranışlarını kontrol etme ve disipline etme biçimlerinin değiştiği vurgulanmıştır. Özellikle panoptikon metaforu, bireylerin sürekli izlenme ihtimali altında kendi davranışlarını denetlemeye başlamasını, yani otodisiplin süreçlerini açıklamak için kullanılır. Bu yaklaşım, sadece teorik bir model değil, aynı zamanda dijital otoriterlik pratiklerini anlamak için de kritik bir çerçeve sunar. Örneğin Çin'de, yapay zekâ destekli yüz tanıma sistemleri ve sosyal kredi uygulamaları, bireylerin günlük yaşamlarını sürekli bir gözetim ağı içinde sürdürmelerine neden olmakta, ayrıca bu sistemler, Foucault'nun tarif ettiği panoptik yapının dijital çağdaki somut karşılıkları olarak değerlendirilmektedir. Benzer şekilde, ABD'de NSA'nın PRISM programı ya da Birleşik Krallık'taki *Investigatory Powers Act* gibi uygulamalar, gözetim mekanizmalarının birey üzerinde nasıl bir denetim duygusu yarattığını ve dijital otoriterliğin nasıl kurumsallaştığını göstermektedir. Bu tür uygulamalar, bireyleri yalnızca izlemiyor, aynı zamanda davranışlarını önceden şekillendiren bir kontrol rejimi inşa ediyor. Dijital medyanın ideolojik işlevi, Chomsky ve Herman'ın propaganda modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir. Chomsky ve Herman (1988), *Manufacturing Consent* (Rızanın İmalatı) adlı eserlerinde, ABD medya sisteminin işleyişini açıklamak için geliştirdikleri "propaganda modeli" çerçevesinde, medya organlarının faaliyet gösterdiği kurumsal yapılar ve ilişkiler bağlamında derinlemesine bir analiz sunmaktadırlar. Yazarların belirttiğine göre, medya, toplumun güçlü gruplarının çıkarlarına hizmet etmekte ve bu grupların lehine propaganda yapmaktadır. Medya, yalnızca bu grupların çıkarlarını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu grupların öncelik verdiği politik gündemleri ve ilkeleri topluma dayatmaya uygun bir pozisyonda bulunmaktadır. Chomsky ve Herman'a (2012: 15) göre bu durum, medya politikasının şekillendirilmesi açısından belirleyici bir etken olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, Amerika'daki demokratik yapının halkın

düşüncelerinin medya aracılığıyla denetimine dayandığı iddia edilmektedir. Böyle bir demokraside, halkın medya tarafından şekillendirilen düşünceleriyle etkinlik göstermesi sağlanmakta ve en nihayetinde halk, yönetimi onaylamak için rıza göstermeye zorlanmaktadır. Bu stratejide, medyanın her biçimde egemen iktidarın yönlendirmeleri doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir. Dolayısıyla, tarafsız ve bağımsız medya organlarının bir süre sonra hukuksal ve ekonomik ambargolarla karşılaştığı durumlar ortaya çıkmaktadır. Bağımsız medya kuruluşlarına yönelik reklam ambargoları, para cezaları veya lisans iptalleri gibi ekonomik araçlar, sansürün dolaylı yöntemleri arasında yer almıştır. Medya kuruluşları, ekonomik baskılar aracılığıyla kontrol edilebilir ve istenmeyen içeriklerin yayılması engellenebilmektedir. Yazarlar, medya kuruluşlarının reklam gelirlerine bağımlılığı nedeniyle, belirli çıkar gruplarının etkisi altında kalabileceğini iddia edilmiştir. Hükümetler, bağımsız medya kuruluşlarına yönelik reklam ambargoları ve yüksek vergilerle ekonomik baskı uygulamıştır. Böylece bağımsız ve tarafsız medya organları ekonomik olarak zayıflatılmıştır. Chomsky'nin propaganda modeli, yalnızca Batılı demokrasilerdeki medya-iktidar ilişkisini açıklamakla sınırlı değildir. Aynı model, Rusya gibi dijital otoriter rejimlerde de medya kontrolünü anlamak için işlevseldir. Örneğin Rusya'da, devletin "Sovereign Internet Law" gibi yasal düzenlemelerle interneti denetleme yetkisi elde etmesi ve "Roskomnadzor" adlı kurum aracılığıyla çevrimiçi içerikleri filtrelemesi, medyanın sistematik biçimde kontrol altına alındığını göstermektedir. Özellikle LGBT+ topluluklarına dair içeriklerin aşırılıkçılık kapsamında sansürlenmesi, VPN tanıtımı yapan web sitelerinin kapatılması ve muhalif görüş bildiren platformlara ekonomik yaptırımlar uygulanması, propaganda modelinin tanımladığı ekonomik ve kurumsal filtreleme mekanizmalarıyla örtüşmektedir. Bu uygulamalar, medya organlarını bağımsız birer kamusal denetim aracı olmaktan çıkarıp, doğrudan devletin kontrol mekanizmalarına bağlı hale getirmektedir. Dolayısıyla, propaganda modelinin öngördüğü gibi,

medya hem ekonomik baskılar hem de yapısal sansür yoluyla, mevcut iktidarın ideolojik çizgisini yeniden üretmektedir.

Sonuç olarak, yeni medya politikaları ve sansür uygulamaları, dijital çağda devletlerin bilgi akışını kontrol etme çabalarının bir yansımasıdır. Bu uygulamalar, internet özgürlüğü, ifade özgürlüğü, bilgiye erişim ve bireysel haklar üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle, dijital platformlarda sansür ve denetim mekanizmalarının şeffaflığı ve hesap verebilirliği, demokratik toplumlar için kritik bir öneme sahiptir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Konusu, Amacı ve Problemi

Bu çalışma, Azerbaycan, Çin ve Rusya örnekleri üzerinden dijital otoriterlik ve yeni medya politikalarını, devletlerin internet üzerindeki sansür mekanizmalarını ve dijital aktivizmin bu bağlamdaki direncini ele almaktadır.

Araştırmanın temel amacı, Azerbaycan, Çin ve Rusya'daki yeni medya uygulamalarının dijital otoriterlik bağlamında nasıl bir işlev gördüğünü ortaya koymak ve buna paralel olarak gelişen dijital aktivizm hareketlerinin etkisini değerlendirmektir. Dijital medya araçlarının, bireylerin siyasi ve sosyal katılım süreçlerine etkisi günümüzde giderek artmakta olup, bu durum özellikle otoriter rejimler altında yeni medya kullanımının politik bir araç olarak nasıl konumlandığını anlamayı zorunlu kılmaktadır. Dijital otoriterlik, günümüzde sadece otoriter rejimlerde değil, demokratik yönetimlerde dahi tartışılan bir kavram haline gelmiştir. Azerbaycan, Çin ve Rusya örnekleri, devletin dijital alan üzerindeki denetimini anlamak açısından kritik bir örnek teşkil etmektedir. Bu çalışma aynı zamanda, yeni medya ortamlarının sadece demokratikleşme aracı olarak değil, aynı zamanda otoriter kontrol mekanizmalarının bir parçası olarak nasıl işlev gördüğünü de ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır.

- 1.Yeni medya uygulamaları dijital otoriterlik bağlamında nasıl bir işlev görmektedir?
- 2.Dijital aktivizm, Azerbaycan, Çin ve Rusya’da otoriter rejime karşı bir direnç mekanizması olarak nasıl bir rol oynamaktadır?
- 3.Hükümetler tarafından uygulanan dijital sansür ve gözetim politikaları, yeni medya ortamlarında bireysel özgürlükleri nasıl sınırlandırmaktadır?

Evren, Örneklem ve Yöntem

Çalışmanın evrenini dijital otoriterlik ve sansür politikaları uygulayan ülkeler oluşturmakta olup dijital otoriterlik uygulamalarını ve yeni medya politikalarını derinlemesine incelemek amacıyla amaçlı örneklem kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, araştırmanın hedeflerine uygun ve bilgi açısından zengin vakalar seçilir (Tavşancıl ve Aslan, 2001: 56). Bu doğrultuda, dijital alanda sansür ve kontrol mekanizmalarının belirgin olduğu ve Freedom House (2024) tarafından internet özgürlüğü konusunda düşük puanlarla değerlendirilen Azerbaycan, Çin ve Rusya örneklem olarak belirlenmiştir. Amaçlı örneklem kapsamında çalışmaya dâhil edilen Azerbaycan, Çin ve Rusya, dijital otoriterlik uygulamalarının belirgin biçimde gözlemlendiği ve internet özgürlüğünün ciddi şekilde kısıtlandığı ülkeler arasında yer almaktadır. Freedom House’un (2024) “Freedom on the Net” raporuna göre bu ülkeler, internet özgürlüğü açısından en düşük puanlara sahip olup “özgür olmayan” kategorisinde değerlendirilmektedir. Örneklem seçiminde yalnızca sıralamalar değil, aynı zamanda literatürde bu ülkelere ilişkin dijital sansür, gözetim ve medya kontrolü politikalarını belgeleyen bilimsel çalışmalar da etkili olmuştur (Grono, 2011; Pearce & Kendzior, 2012; MacKinnon, 2011). Çin’de uygulanan "Büyük Güvenlik Duvarı", Rusya’daki “Egemen İnternet Yasası” ve Azerbaycan’da medya yasaları ile desteklenen sistematik kontrol mekanizmaları, bu devletlerin dijital alanı denetim ve baskı aracı olarak yapılandırıldığını göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu ülkeler dijital otoriterlik olgusunun farklı boyutlarını anlamak ve karşılaştırmalı bir analiz yürütmek için veri anlamında zengin örnekler sunmaktadır. Bu ülkelerin her biri, dijital otoriterliğin farklı boyutlarını ve

uygulama biçimlerini sergilemesi açısından çalışmanın amacına uygun niteliktedir. Bunun yanı sıra, araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması benimsenmiştir. Durum çalışması, bağlamsal hassasiyet taşıyan ve bütüncül bir yaklaşımla belirli bir olgunun derinlemesine incelenmesine olanak tanıyan bir yöntemdir. Patton'a (2014, akt. Yeşilbaş Özenç, 2022) göre durum çalışması hem bir analiz süreci hem de analiz sonucunda ortaya çıkan ürün anlamına gelir. Bu bağlamda, verilerin toplanması, düzenlenmesi ve analiz edilmesini kapsayan özel bir araştırma yaklaşımıdır. Bu yaklaşım doğrultusunda bu çalışmada, Azerbaycan, Çin ve Rusya'daki uygulamalar; dijital otoriterlik, gözetim, sansür politikaları ve dijital aktivizm bağlamında incelenmiştir.

Verilerin Analizi

Veriler, öncelikli olarak Freedom House'un 2024 yılı 'Freedom on the Net' raporları, dijital otoriterlik ve medya politikaları literatürüne ait akademik kaynaklar ile yine Freedom House sitesinde yer alan Azerbaycan, Çin ve Rusya'daki medya düzenleyici kurumlara ait yasa metinlerinden derlenmiştir. Derlenen veriler, ülkelerdeki sansür uygulamaları, devlet politikaları, dijital otoriterlik, gözetim ve dijital aktivizm örüntüleri noktasında sınıflandırılmış, her ülkenin uygulamaları kendi bağlamı içinde yorumlanmıştır. Analiz sürecinde odak, dijital alanın nasıl bir denetim ve muhalefet bastırma aracı hâline getirildiği üzerinedir.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

İnternetin küresel çapta yaygınlaşmasıyla birlikte dijital medyanın toplumsal ve siyasal etkileri giderek daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle otoriter rejimler, dijital teknolojileri hem bir gözetim ve sansür mekanizması hem de kamuoyu manipülasyon aracı olarak kullanmaktadır (Deibert ve Rohozinski, 2010: akt. Vural, 2024: 34).

Azerbaycan, Çin ve Rusya gibi ülkelerde yeni medya politikaları, internet ortamında ciddi kısıtlamalar ve sansür uygulamalarıyla şekillenmektedir. Freedom House'un 2024 yılı "İnternette Özgürlük" raporuna göre, bu ülkeler internet özgürlüğü açısından en düşük puanlara

sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Çin, uzun yıllardır "özgür olmayan" ülkeler kategorisinde bulunmakta ve internet sansürü ile gözetim uygulamalarıyla dikkat çekmektedir. Azerbaycan'da ise internet özgürlüğü son yıllarda önemli ölçüde gerilemiş ve en büyük düşüş yaşayan ülkeler arasında yer almıştır (Freedom House, 2024). Bu durum, söz konusu ülkelerde bireylerin çevrimiçi ifade özgürlüğünün ciddi şekilde kısıtlandığını ve internetin bağımsız bilgi edinme aracı olarak kullanımının engellendiğini göstermektedir. Dijital otoriterlik, devletlerin dijital teknolojileri kullanarak bilgi akışını kontrol etme, vatandaşları izleme ve muhalefeti bastırma stratejilerini ifade eder. Bu bağlamda, Azerbaycan, Çin ve Rusya gibi ülkeler, dijital otoriterlik uygulamalarıyla dikkati çekmektedir. Freedom House'un 2024 yılı "Freedom on the Net" raporu, bu ülkelerin internet özgürlüğü skorlarını ve uygulamalarını detaylandırmaktadır.

Azerbaycan da bu bağlamda yeni medya teknolojilerini devlet kontrolü altına alma stratejilerini geliştiren ülkeler arasında yer almaktadır. Azerbaycan'da televizyon ve radyo yayıncılığını düzenleyen temel kurum, 2002 yılında kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Televizyon ve Radyo Konseyi'dir. Bu kurum, medya içeriklerini denetlemekte ve sansür uygulamaktadır. Örneğin, hükümet karşıtı içerikler barındıran haber siteleri ve yayınlar, bu konsey tarafından kapatılabilmektedir. Bu durum, Azerbaycan'da ifade özgürlüğünün ciddi şekilde kısıtlandığını göstermektedir (Freedom House, 2024).

Azerbaycan'da internet erişimi 2010 yılı itibarıyla nüfusun yarısından fazlasına ulaşmış olsa da internetin etkili bir şekilde kullanımı büyük ölçüde eğitim düzeyi yüksek, ekonomik olarak avantajlı ve yabancı dil bilen bireylerle sınırlı kalmıştır. Ülkede internet erişimi teknik olarak kısıtlanmasa da özellikle seçim dönemlerinde muhalif medya organlarına yönelik zaman zaman filtreleme ve erişim engelleme uygulamaları yapılmıştır (Grono, 2011). Bunun yanı sıra, devletin bireylerin sosyal medya hesaplarını ve elektronik haberleşmelerini izlediği yönünde güçlü iddialar bulunmaktadır. Özellikle Facebook gibi popüler platformlarda hükümetin

bireylerin çevrimiçi faaliyetlerini takip ettiği ve bu yolla muhalif sesleri baskı altına aldığı belirtilmektedir (Pearce & Kendzior, 2012).

Dijital ortamlardaki eleştirel söylemler karşısında Azerbaycan hükümetinin uyguladığı yaptırımlar, ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı bir etki yaratmıştır. Örneğin, 2009 yılında YouTube üzerinden yayınlanan bir video, devletin dijital medyaya karşı sert tepkisini gözler önüne sermiştir. Almanya'dan ithal edilen eşeklerle ilgili yapılan bir eleştiri videosunda, eşeklere daha fazla sivil hak tanınacağına dair alaycı bir ifade kullanılmış ve bu durum Azerbaycan'daki insan hakları ihlallerine gönderme yapmıştır. Videoyu hazırlayan iki gazeteci kısa bir süre içinde saldırıya uğramış, ardından ise polise başvurdıklarında “holiganlık” suçlamasıyla tutuklanmışlardır (Pearce & Kendzior, 2012). Bu ve benzeri olaylar, Azerbaycan'da hükümet karşıtı dijital aktivizm girişimlerinin ciddi riskler taşıdığını göstermektedir. Başlangıçta bu tür dijital protestolar kamuoyunda büyük yankı uyandırsa da zamanla devletin sert müdahaleleri nedeniyle halk desteği azalmış ve bireyler otosansüre yönelmiştir.

Azerbaycan'da dijital otoriterliğin devlet politikalarıyla nasıl pekiştirildiğini anlamak için üç temel kontrol mekanizmasına odaklanmak gerekmektedir. Birincisi, hukuki düzenlemeler yoluyla dijital içeriğin denetim altına alınmasıdır. Özellikle 2017 yılında yürürlüğe giren medya yasaları kapsamında, “ulusal güvenliği tehdit eden” içeriklerin yayılması suç kapsamına alınarak bağımsız haber siteleri ve sosyal medya hesaplarına erişim engellenmiştir. Bu noktada Azerbaycan'ın internet ortamında özgür bir alan oluşturmadığı, hatta özgürlükleri kısıtladığı da söylenebilmektedir (Freedom House, 2024). İkincisi, siber gözetim araçlarının yaygın olarak kullanılmasıdır. Devlet, muhalif figürlerin ve aktivistlerin çevrimiçi faaliyetlerini takip etmek için çeşitli izleme teknikleri geliştirmiş, bireylerin özel yazışmalarına erişerek ifade özgürlüğünü baskılamıştır (MacKinnon, 2011). Üçüncü olarak ise, dijital dezenformasyon stratejileri devreye sokulmuş ve kamuoyunu yönlendirme amacıyla hükümet destekli trol

orduları ve sahte haber kampanyaları oluşturulmuştur. Bu yöntemlerle dijital alan, bağımsız bilgi akışının yerine devlet yanlısı propagandanın hâkim olduğu bir ortama dönüştürülmüştür.

Azerbaycan'da iftira suçlamaları, gazetecilere karşı sıkça kullanılmakta ve bu suçlamalar üç yıla kadar hapis cezası ile sonuçlanabilmektedir. Ayrıca, cumhurbaşkanının onur ve haysiyetini zedeleyen gazeteciler iki yıla kadar hapis cezası ile karşı karşıya kalmaktadır. 2013 yılından itibaren, internet içeriği de iftira kapsamına alınmıştır. Bu yasal düzenlemeler, bağımsız gazeteciler ve muhalif medyaya baskı yapmak için kullanılmaktadır. Son yıllarda, hükümet internet üzerindeki kontrolünü artırmış, sosyal medya aktivistlerini, blog yazarlarını ve çevrimiçi gazetecileri taciz etmiştir. Gazetecilerin e-posta ve telefon iletişimlerinin izlenmesi endişe vericidir. Çevrimiçi eleştirileri caydırmak için yasal normlar ve tutuklamalar kullanılmaktadır. Bağımsız medya kuruluşları, siber saldırılara maruz kalmakta ve bazı web siteleri tamamen engellenmektedir (Freedom House, 2024).

Azerbaycan'daki medya özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar, uluslararası medya özgürlüğü grupları tarafından sürekli olarak eleştirilmektedir. Gazetecilere yönelik saldırılar ve aktivistlerin tutuklanması nadiren kovuşturulmaktadır. Bu durum, Azerbaycan'da otosansürün yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, dijital otoriterlik politikalarına rağmen Azerbaycan'da yeni medya üzerinden muhalif hareketlerin varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Protestolar ve sosyal medya aracılığıyla başlatılan kampanyalar, hükümetin yoğun sansür politikalarına karşın dijital aktivizmin tamamen bastırılamadığını göstermektedir. Ancak bu tür hareketlerin uzun vadeli sürdürülebilirliği, devletin gözetim politikaları ve yasal düzenlemeleri nedeniyle büyük bir tehdit altındadır. Bireyler, ifade özgürlüğünü kullanma noktasında tereddüt yaşamakta ve dijital alandaki muhalif hareketler, devlet baskıları karşısında giderek daha fazla zayıflamaktadır.

Çin de dijital otoriterliğin en belirgin örneklerinden biri olmuştur. "Great Firewall" olarak bilinen kapsamlı internet sansür sistemiyle, hükümet istenmeyen içerikleri engellemektedir.

Ayrıca, yapay zekâ ve yüz tanıma teknolojileri kullanılarak vatandaşların çevrimiçi ve çevrimdışı faaliyetleri izlenmektedir. Freedom House'un 2024 raporuna göre, Çin'in internet özgürlüğü skoru 100 üzerinden 9 olarak değerlendirilmiştir.

Yine aynı rapora göre, Çin, son on yıldır dünyanın en düşük internet özgürlüğü seviyesine sahip ülkelerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ülkedeki internet kullanıcıları, çevrimiçi faaliyetleri nedeniyle ciddi yasal ve hukuki yaptırımlarla karşı karşıya kalmaktadır. Devlet yetkilileri, dijital ortamda bireysel ifade özgürlüğünü sınırlandırarak hükümet söylemlerine aykırı içeriklerin paylaşımını engellemektedir. Bunun yanı sıra, teknoloji sektörü üzerinde geniş çaplı bir kontrol mekanizması oluşturarak, çevrimiçi platformlar üzerinde sıkı denetimler uygulamaktadır.

Çin hükümeti, sansür karşıtı teknolojilere erişimi sınırlandırmak adına yetkisiz sanal özel ağlar (VPN) aracılığıyla internet kullanımını engellemiş ve bu tür hizmetleri kullanan bireylere çeşitli cezai yaptırımlar getirmiştir. Buna ek olarak, devlet kontrolündeki sansür mekanizması, eski Başbakan Li Keqiang'ın 2023 yılında beklenmedik ölümü üzerine internet ortamında paylaşılan içerikleri sistematik bir şekilde kaldırmış ve hükümete yönelik eleştirileri çevrimiçi alandan silmiştir.

Çin hükümetinin dijital alan üzerindeki kontrolünü artırmaya yönelik uygulamaları arasında, bağımsız yazarlar, blog yazarları ve sosyal medya fenomenleri için yeni düzenlemeler bulunmaktadır. Temmuz 2023'te yürürlüğe giren yeni yasalar çerçevesinde, 500.000'den fazla takipçisi olan kullanıcıların gerçek kimlik bilgileriyle kayıt yaptırmaları zorunlu hale getirilmiştir. Bu yasal düzenlemeler sonucunda birçok kullanıcının hesaplarını kapatmak zorunda kaldığı bildirilmektedir.

Çin'de sansür politikalarının yalnızca dijital platformlarla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda fiziksel baskılar ve hukuki yaptırımlarla da desteklendiği gözlemlenmektedir. 2023 yılında bağımsız film yapımcısı Chen Pinlin, Beyaz Bülten protestolarını konu alan bir belgeseli

çevrimiçi olarak yayımladıktan sonra gözaltına alınmış ve beş yıla kadar hapis cezası ile karşı karşıya kalmıştır. Benzer şekilde, aktivist ve gazeteci Sun Lin, Kasım 2023'teki bir polis operasyonu sırasında yaralanmış ve aldığı yaralar nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Ölümünden önce, Çin Devlet Başkanı Xi Jinping karşıtı protesto videolarını internet ortamında paylaştığı bilinmektedir.

Çin'deki bu uygulamalar, devletin dijital alan üzerindeki baskıcı kontrolünü ve internet özgürlüğüne yönelik kısıtlamalarını açıkça ortaya koymaktadır. Hükümetin sansür mekanizmaları, yalnızca bireysel ifade özgürlüğünü değil, aynı zamanda bağımsız medya ve aktivist hareketlerin faaliyetlerini de ciddi şekilde tehdit etmektedir (Freedom House, 2024).

Rusya'da da durumun farklı olmadığı göze çarpmaktadır. Dijital otoriterlik uygulamalarını yasalar ve teknolojik altyapı ile desteklemektedir. "Sovereign Internet Law" ile internet trafiğini kontrol etme yetkisi kazanmış ve "Roskomnadzor" adlı devlet kurumu aracılığıyla internet üzerindeki içerikleri denetlemektedir. Rusya'daki internet özgürlüğü, son yıllarda giderek daha fazla kısıtlanmış ve devletin çevrimiçi alan üzerindeki kontrolü belirgin bir şekilde artmıştır. Hükümet, eleştirel haber sitelerini erişime kapatmaya devam etmekte ve bireylerin hükümeti eleştirmesini önlemek amacıyla sanal özel ağlar (VPN) gibi sansür karşıtı teknolojilere yönelik teknik ve yasal engeller geliştirmektedir. Buna ek olarak, devlet kurumları çevrimiçi muhalefeti baskı altına almak için geniş çaplı gözetim önlemleri almakta ve hükümet politikalarını eleştiren bireyleri hukuki yaptırımlarla hedef almaktadır. Mahkemeler, özellikle Ukrayna'nın işgaline ilişkin eleştirilerde bulunan bireylere ağır cezalar vermekte, bazı durumlarda hapis cezalarıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

Rusya'daki dijital sansür uygulamaları, kriz ve protesto dönemlerinde daha da yoğunlaşmaktadır. Ocak 2024'te, Sakha (Yakutsk) ve Başkurdistan'da gerçekleşen protestolar sırasında, hükümet yetkilileri WhatsApp ve Telegram gibi anlık mesajlaşma uygulamalarına erişimi engellemiştir. Ayrıca, çevre aktivisti Fail Alsynov'un davasının görüldüğü mahkeme

binasının yakınlarında, internet erişiminin daha geniş kapsamda kesildiği bildirilmiştir. Bu durum, hükümetin protestolar ve toplumsal olaylar sırasında çevrimiçi iletişimi kontrol etmeye yönelik müdahalelerini gözler önüne sermektedir.

Rusya’da hükümetin LGBT+ topluluklarına yönelik baskıları da dijital ortamda kendini göstermektedir. Kasım 2023’te, Yüksek Mahkeme “uluslararası LGBT hareketini” aşırılıkçı bir örgüt olarak ilan etmiş ve LGBT+ bireylerle ilgili içerik paylaşan web sitelerine erişim engelleri getirmiştir. Bu kararın ardından, hükümet destekli sansür mekanizmaları devreye sokulmuş ve LGBT+ haklarını savunan dijital içerikler sistematik olarak kaldırılmıştır.

Bunun yanı sıra, VPN kullanımı ve sansür karşıtı teknolojilere erişimi kısıtlamaya yönelik yeni yasal düzenlemeler yürürlüğe girmiştir. Mart 2024’te yürürlüğe giren yeni bir yasa kapsamında, web sitelerinin VPN hizmetleri hakkında bilgi paylaşması ve VPN reklamları yayınlaması yasaklanmıştır. Kısa bir süre sonra, Rusya’nın telekomünikasyon düzenleyicisi 30’dan fazla web sayfasına erişimi engellemiş ve bu sayfalarda, hükümetin yasakladığı sosyal medya platformlarına nasıl erişileceğine dair bilgi paylaşımı yapıldığı gerekçesiyle sansür uygulanmıştır.

Hükümetin dijital alan üzerindeki kontrol mekanizmaları, bireylerin çevrimiçi bilgi paylaşımını kısıtlamakla kalmamakta, aynı zamanda bireylerin fiziksel hareketlerini izlemeye yönelik önlemlerle de genişlemektedir. Mayıs 2024 itibarıyla, OVD-Info adlı insan hakları grubu, Rusya’da hükümet politikalarını eleştiren bireyler hakkında 935 ceza davası açıldığını ve bu bireylerin bazılarının yıllarca süren hapis cezaları verildiğini rapor etmiştir. Bu davaların büyük bir kısmı, Ukrayna’daki savaşa yönelik eleştirilerin suç sayıldığı yasal düzenlemeler çerçevesinde yürütülmüştür.

Buna ek olarak, Rusya hükümeti bireylerin konum verilerine erişimini artıran yeni yasal düzenlemeler getirmiştir. Eylül 2023’te kabul edilen bir yasa ile taksi hizmetlerinden, müşterilerinin gerçek zamanlı konum bilgilerini telekomünikasyon düzenleyicisine sunmaları

talep edilmiştir. Ocak 2024'te ise internet servis sağlayıcılarına (İSS), kullanıcılarının coğrafi konum verilerini devlete bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Bu düzenlemeler, bireylerin çevrimiçi mahremiyetini doğrudan ihlal etmekte ve hükümetin vatandaşlarını hem fiziksel hem de dijital ortamda izleme yetisini artırmaktadır. Bu politikalar, Rusya'nın giderek daha katı bir dijital otoriterlik rejimine yöneldiğini ve hükümetin, internet özgürlüğünü baskı altına almak için hem teknik hem de yasal araçları yoğun bir şekilde kullandığını göstermektedir (Freedom House, 2024).

Azerbaycan, Çin ve Rusya ve örnekleri, dijital otoriterliğin modern devletler tarafından nasıl sistematik bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Her üç ülkede de hükümetler, interneti bir denetim aracı olarak kullanmakta, muhalif sesleri baskılamak için sansür mekanizmalarını güçlendirmekte ve vatandaşların çevrimiçi faaliyetlerini sıkı bir şekilde gözetlemektedir. Azerbaycan, hukuki düzenlemeler, teknik engeller ve medya baskıları yoluyla dijital alan üzerindeki otoritesini pekiştirmektedir Çin, "Büyük Güvenlik Duvarı" ile küresel çapta en sert dijital sansür sistemlerinden birine sahipken, Rusya ise internet egemenliği yasalarıyla çevrimiçi bilgi akışını doğrudan kontrol etmektedir. Freedom House'un 2024 raporları, bu ülkelerde internet özgürlüğünün ciddi şekilde kısıtlandığını ortaya koymaktadır. Dijital medyanın başlangıçta ifade özgürlüğünü artırma potansiyeline sahip olduğu düşünülse de otoriter rejimlerin bu alanı kontrol altına alma stratejileri, bireysel hak ve özgürlükleri giderek daha fazla tehdit etmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, dijital otoriterlik bağlamında Azerbaycan, Çin ve Rusya'da uygulanan yeni medya politikalarını ve sansür stratejilerini inceleyerek, bu ülkelerde devletlerin internet üzerindeki denetim mekanizmalarını sistematik biçimde nasıl yapılandığını ortaya koymuştur. Araştırma kapsamında ulaşılan bulgular, dijital medyanın ifade özgürlüğünü teşvik

eden potansiyeline rağmen, otoriter rejimlerin bu alanı kendi ideolojik ve politik çıkarları doğrultusunda nasıl baskılayıcı bir araç haline getirdiğini açık biçimde gözler önüne sermektedir.

Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, Azerbaycan'da sosyal medya aracılığıyla yürütülen bireysel ve toplumsal muhalefet faaliyetleri devletin doğrudan gözetimi ve baskısıyla karşılaşmakta, Çin'de "Büyük Güvenlik Duvarı" üzerinden gerçekleştirilen geniş çaplı dijital filtreleme ve içerik denetimi, bireylerin çevrimiçi eylemlerini büyük ölçüde sınırlandırmakta, Rusya'da ise internet üzerindeki devlet hâkimiyeti, yasal düzenlemeler yoluyla kurumsallaşmaktadır. Bu üç ülkenin ortak özelliği, dijital ortamda muhalif düşüncenin bastırılması, alternatif bilgi kaynaklarının engellenmesi ve çevrimiçi kullanıcıların sürekli gözetim altında tutulmasıdır. Söz konusu uygulamalar, yalnızca bireysel özgürlüklerin ihlaliyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda kamuoyunun yönlendirilmesini ve siyasi meşruiyetin dijital söylemler üzerinden inşa edilmesini de mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, dijital aktivizm, bu baskı ortamında önemli bir direnç biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya kampanyaları, şifrelenmiş iletişim uygulamaları ve VPN gibi araçlar, devlet sansürünü aşmak ve muhalif sesleri duyurmak için kullanılmaktadır. Her ne kadar bu araçlar kısa vadede etkili direniş örnekleri sunsa da devletlerin dijital gözetim teknolojilerini sürekli geliştirmesi ve çevrimiçi özgürlük alanlarını daraltması, bu aktivizmin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Dijital aktivistler üzerindeki bireysel baskılar ve yasal tehditler, zamanla otosansürün yaygınlaşmasına ve kamusal söylemin daralmasına yol açmaktadır. Ayrıca uluslararası raporlar da bu durumu teyit etmektedir. Freedom House'un verilerine göre, Çin, Rusya ve Azerbaycan internet özgürlüğü bakımından dünyanın kısıtlayıcı ülkeleri arasında yer almakta, dijital haklar açısından ciddi gerilemeler yaşanmaktadır. Bu durum, dijital alanın otoriterleşme sürecinde merkezi bir araç haline geldiğini ve devletlerin fiziksel mekanlardaki baskıyı sanal ortama taşıyarak daha kapsamlı bir kontrol mekanizması kurduğunu göstermektedir. Otoriterleşmenin

dijitalleşme ile yeni biçimler alması, ifade özgürlüğü, bilgiye erişim ve demokratik katılım açısından önemli bir kırılma yaratmaktadır. Bu sonuçlar yalnızca çalışmada incelenen üç ülkeyle sınırlı olmayıp, benzer biçimde dijital otoriterlik, gözetim ve sansür uygulamaları ile ön plana çıkan diğer ülkeler için de genellenebilir niteliktedir.

Tüm bu bulgular, dijital otoriterliğe karşı direnç gösterme yollarının güçlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dijital özgürlüklerin korunması, yalnızca teknik çözümlerle değil, aynı zamanda hukuki düzenlemeler, kamusal bilinçlenme ve uluslararası iş birliği ile mümkündür. Bireylerin dijital okuryazarlık düzeyinin artırılması, dijital güvenlik araçlarının erişilebilir hale getirilmesi ve uluslararası platformlarda dijital hakların evrensel bir değer olarak savunulması, bu mücadelede temel dayanak noktaları olmalıdır. Ayrıca, dijital platformların da ifade özgürlüğü ve kullanıcı hakları konusunda daha sorumlu davranmaları, otoriter baskıya karşı küresel düzeyde ortak bir savunma hattı oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma dijital otoriterliğin yalnızca teknik bir sansür meselesi olmadığını, aynı zamanda birey-devlet ilişkilerinin yeniden tanımlandığı, ifade alanlarının daraltıldığı ve siyasal meşruiyetin dijital stratejilerle yeniden üretildiği bir sürece işaret etmektedir. Dijital alanın bu denli politize olduğu bir dönemde, bireylerin özgürlüklerini koruyabilmeleri için yalnızca dijital araçlara değil, aynı zamanda toplumsal dayanışmaya, hukuki güvencelere ve demokratik bilince de ihtiyaç duyduğu açıktır. Azerbaycan, Çin ve Rusya örnekleri, bu dönüşümün yalnızca bölgesel değil, küresel ölçekte tartışılması gereken bir mesele olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, dijital özgürlüklerin savunulması, çağımızın en önemli demokrasi mücadelelerinden biri haline gelmiştir.

Sonraki zamanlarda, dijital otoriterliğe karşı geliştirilen sivil direniş stratejileri daha ayrıntılı biçimde incelenebilir. Özellikle yerel bağlamlarda dijital aktivizmin etkileri, başarı kriterleri ve karşılaştığı engeller üzerine vaka analizleri yapılabilir. Ayrıca, otoriter dijital politikaların uzun vadede toplumların siyasal kültürü üzerindeki etkileri, özellikle genç kuşakların politik katılım

biçimleri ve dijital mecralara olan güven düzeyleri bağlamında ele alınabilir. Uluslararası teknoloji şirketlerinin otoriter rejimlerle ilişkileri ve bu aktörlerin içerik denetimi süreçlerindeki rolleri de gelecekteki çalışmalar için önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu yönde üretilecek yeni çalışmalar, dijital haklar mücadelesine hem kuramsal hem de pratik katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2013). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 16(5), 739-768.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- BTHaber. (2025, Mart 10). İnternet ortamında DPI kullanarak izleme ve şifreli iletişim güvenliği. Erişim adresi: <https://www.bthaber.com/internet-ortaminda-dpi-kullanarak-izleme-ve-sifreli-iletisim-guvenligi>
- Castells, M. (2015). *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age*. Polity Press.
- Chomsky, N., & Herman, E. S. (1988). *Manufacturing consent: The political economy of the mass media*. Pantheon Books.
- Chomsky, N., & Herman, E. S. (2012). *Rızanın imalatı: Kitle medyasının ekonomi politiği* (E. Abadoğlu, Çev.). BGST Yayınları.
- Clayton, R., Murdoch, S. J., & Watson, R. N. M. (2006). Ignoring the Great Firewall of China. İçinde G. Danezis & P. Golle (Eds.), *Privacy enhancing technologies* (s. 20–35). Springer.
- Creemers, R. (2015). Cyber China: Upgrading propaganda, public opinion work and social management for the twenty-first century. *Journal of Contemporary China*, 24(93), 85-100.
- Deibert, R. J., & Rohozinski, R. (2010). Control and subversion in Russian cyberspace: The Kremlin, the net, and the public sphere. *Media, Culture & Society*, 32(4), 635-652.
- Dilmen, N. (2007). Yeni medya kavramı çerçevesinde internet günlükleri, bloglar ve gazeteciliğe yansımaları. *Marmara İletişim Dergisi*, 12(8), 113-122.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Pantheon Books.

- Freedom House. (2024a). Freedom on the Net 2024: Azerbaijan. Erişim tarihi: 05.03.2025, <https://freedomhouse.org/country/azerbaijan/freedom-net/2024>
- Freedom House. (2024b). Freedom on the Net 2024: China. Erişim tarihi: 05.03.2025, <https://freedomhouse.org/country/china/freedom-net/2024>
- Freedom House. (2024c). Freedom on the Net 2024: Russia. Erişim tarihi: 05.03.2025, <https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-net/2024>
- Gahramanova, A. (2009). Internal and external factors in the democratization of Azerbaijan. *Democratization*, 16(4), 777-803.
- Grono, M. (2011). *Nations in transit: Azerbaijan*. Freedom House.
- Guliyev, F. (2012). Political elites in Azerbaijan. İçinde A. Heinrich & H. Pleines (Eds.), *Challenges of the Caspian resource boom: Domestic elites and policy-making* (s. 117-130). Palgrave Macmillan.
- Hale, H. E. (2005). Regime cycles: Democracy, autocracy, and revolution in post-Soviet Eurasia. *World Politics*, 58(1), 133-165.
- Jenkins, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York University Press.
- Joyce, M. (2010). *Digital activism decoded: The new mechanics of change*. International Debate Education Association.
- MacKinnon, R. (2011). Liberation technology: China's 'networked authoritarianism'. *Journal of Democracy*, 22(2), 32-46.
- MacKinnon, R. (2012). *Consent of the networked: The worldwide struggle for internet freedom*. Basic Books.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Btn & S. Demir, Ed. ve ev.). Pegem Akademi.

- Pearce, K. E., & Kendzior, S. (2012). Networked authoritarianism and social media in Azerbaijan. *Journal of Communication*, 62(2), 283-298.
- Polyakova, A., & Meserole, C. (2019). Exporting digital authoritarianism: The Russian and Chinese models. Brookings Institution. Erişim tarihi: 28.02.2025, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/08/FP_20190827_digital_authoritarianism_polyakova_meserole.pdf
- Rasizade, A. (2003). Azerbaijan in transition to the 'New Age of Democracy'. *Communist and Post-Communist Studies*, 36(3), 345-372.
- Sivitandies, M., & Shah, V. (2011). The era of digital activism. *Conference for Information Systems Applied Research (CONISAR) Proceedings*, 1-8.
- Tavşancıl, E., & Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınları.
- Turhan, D. G. (2017). Dijital aktivizm. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(26), 123-140.
- Tüfekçi, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.
- Vural, N. E. (2024). Sosyal medyada ifade özgürlüğü ve dijital egemenlik: Türkiye'nin Instagram engeli ve basındaki yansımaları. *Küresel Politika Çalışmaları Dergisi*, 1(2), 45-60.
- Yeşilbaş Özenç, Y. (2022). Eğitim araştırmalarında durum çalışması deseni nasıl kullanılır? *Uluslararası Eğitimde Nitel Araştırmalarda Mükemmellik Arayışı Dergisi (UEMAD)*, 1(2), 57-67.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık

**BİST’TE İŞLEM GÖREN OTOMOTİV SEKTÖRÜNDEKİ FİRMALARIN 2018–2023
YILLARI ARASINDAKİ DUPONT ANALİZİ**

DuPont Analysis of Automotive Companies Listed on Borsa Istanbul Between 2018 and 2023

Uğur BASUT

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ggbasut@gmail.com, Aydın / Türkiye
<https://orcid.org/0009-0007-4076-9411>

Umut Tolga GÜMÜŞ

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme
Bölümü, ugumus@adu.edu.tr, Aydın / Türkiye <https://orcid.org/0000-0001-7363-8660>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1714032>

Basut, U. & Gümüş, U. T. (2025). BİST’te işlem gören otomotiv sektöründeki firmaların
2018–2023 yılları arasındaki Dupont analizi, *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 8(3).
455-467.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 17.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.07.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 31.07.2025

ÖZ

Bu çalışma, Borsa İstanbul’da işlem gören otomotiv sektörü firmalarının 2019-2023 yılları arasındaki finansal performanslarını DuPont analizi yöntemiyle incelemektedir. DuPont analizi, özsermaye kârlılığını (ROE) etkileyen üç temel bileşeni – net kâr marjı, varlık devir hızı ve finansal kaldıraç – detaylı bir şekilde değerlendirerek işletmelerin kârlılık yapısını ve performansını anlamayı mümkün kılmaktadır. Çalışmada kullanılan finansal veriler, Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) ve şirketlerin yıllık faaliyet raporlarından elde edilmiştir. Araştırma sonuçları, sektördeki performans farklılıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ford Otomotiv Sanayi A.Ş. ve Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş., yüksek net kâr marjı ve etkin varlık yönetimi sayesinde sektör liderliğini korurken, Anadolu Isuzu ve Karsan gibi firmaların düşük kârlılık oranlarıyla sektör ortalamasının gerisinde kaldığı görülmüştür. Çalışmanın bulguları, otomotiv sektöründe finansal performansını artırmaya yönelik stratejik öneriler sunmakta ve literatüre önemli katkılar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: DuPont Analizi, Özsermaye Kârlılığı, Finansal Performans, Otomotiv Sektörü.

ABSTRACT

This study examines the financial performance of automotive sector companies listed on Borsa Istanbul between 2019 and 2023 using the DuPont analysis method. The DuPont analysis evaluates return on equity (ROE) through three key components—net profit margin, asset turnover, and financial leverage—providing a comprehensive understanding of a company’s profitability structure and performance. Financial data were obtained from the Public Disclosure Platform (KAP) and annual activity reports of the companies. The findings reveal significant performance disparities within the sector. Ford Otomotiv Sanayi A.Ş. and Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş. maintained their leadership positions in the sector due to high

net profit margins and efficient asset management. Conversely, companies such as Anadolu Isuzu and Karsan lagged behind the industry average with lower profitability ratios. The study offers strategic recommendations to enhance financial performance in the automotive sector and contributes valuable insights to the existing literature.

Keywords: DuPont Analysis, Return on Equity, Automotive Sector, Financial Performance, Borsa Istanbul

GİRİŞ

Finansal analiz, işletmelerin mevcut durumlarını değerlendirme ve geleceğe yönelik stratejik kararlar alma süreçlerinde önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Artan rekabet koşulları ve ekonomik belirsizlikler, işletmelerin performansını daha kapsamlı ve detaylı analiz etmeyi zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, DuPont analizi, işletmelerin özsermaye kârlılığını (ROE) etkileyen unsurları net kâr marjı, varlık devir hızı ve finansal kaldıraç olmak üzere üç temel bileşen üzerinden ayrıştırarak değerlendiren etkili bir yöntemdir (Curtis, Lewis-Western, & Toynbee, 2015). DuPont analizi, işletmenin kârlılık, verimlilik ve finansal kaldıraç unsurlarını bir araya getirerek, performansın hangi faktörlerden etkilendiğini detaylı bir şekilde incelemeye olanak tanır. Net kâr marjı işletmenin kârlılığını, varlık devir hızı etkinliğini, finansal kaldıraç ise borçlanmanın kârlılık üzerindeki etkisini ölçmede önemli bir göstergedir (Gitman & Zutter, 2015). Bu yöntem, işletmelerin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemek, sorunlu alanları tespit etmek ve iyileştirme fırsatlarını ortaya çıkarmak için kritik bir araçtır (Drake & Fabozzi, 2012). Literatürde DuPont analizi, farklı sektörlerde işletmelerin finansal yapılarını değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Özellikle Türkiye’de otomotiv sektörü gibi ekonominin lokomotifleri olan sektörlerde finansal performansın detaylı bir şekilde incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Otomotiv sektöründeki firmaların hem iç pazar dinamiklerinden hem de uluslararası piyasalardaki rekabetten yoğun bir şekilde etkilendiği göz

önüne alındığında, finansal performans analizlerinin sektöre ışık tutması beklenmektedir (Omağ, 2021).

Bu çalışma, Borsa İstanbul’da işlem gören otomotiv sektörü firmalarının 2019-2023 yılları arasındaki finansal performansını DuPont analizi yöntemiyle incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, sektörel performansın temel unsurları analiz edilerek hem literatüre katkı sağlanması hem de sektörel karar alma süreçlerine rehberlik edilmesi hedeflenmektedir.

DU PONT ANALİZİ

Dupont analizi E.I. du Pont de Nemours tarafından 1919 yılında getiri oranları ve bunların değişimlerinin kolay ve iyi anlaşılması amacıyla geliştirilmiş bir analiz tekniğidir. DuPont analiz tekniğinde hem finansal durum tablosu hem de gelir tablosundaki hesaplar kullanıldığı için nispeten daha karmaşık bir analiz olarak görülebilmektedir. DuPont analizi, toplam aktif karlılığın (ROA) ve özsermaye karlılığın (ROE) ortak ifade edildiği bir gösterim şeklidir Atik vd, 2025: 5).

DuPont analizinin üstün yönü faaliyet etkinliğini, varlıkların kullanım etkinliğini ve finansal kaldıraç etkinliğini bir arada gösterebilmesidir. Ancak analizin zayıf yönü yapılan hesaplamaların mali tablolardan alınan tarihsel muhasebe verisi ile yapılmış olmasıdır. İşletmenin net nakit akım riski, zamanlaması ve büyüklüğü arasında bir ilişki kurulmamaktadır(Aydın vd., 2007: 112)

LİTERATÜR TARAMASI

DuPont analizi, finansal performans değerlendirme süreçlerinde işletmelere kapsamlı bir bakış açısı sunan etkili bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Literatürde bu yöntemin kullanıldığı pek çok çalışma bulunmaktadır ve farklı sektörlerdeki uygulamalarının çeşitliliği, DuPont analizinin esnekliğini ve gücünü ortaya koymaktadır. Örneğin, Gümüş ve Çıbık (2018), gayrimenkul yatırım ortaklıklarının finansal performansını analiz etmiş ve net kâr marjı ile

varlık devir hızının özsermaye kârlılığı üzerindeki belirleyici etkilerini vurgulamıştır. Aynı şekilde, Omağ ve Gümüş (2021) tarafından yapılan bir çalışmada, Adel Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin mali tabloları incelenmiş ve net kâr marjındaki düşüşlerin özsermaye kârlılığı üzerindeki olumsuz etkileri tespit edilmiştir.

Uluslararası alanda yapılan çalışmalar, DuPont analizinin sektörler arası karşılaştırmalarda ve finansal performans değerlendirmelerinde ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Soliman (2008), DuPont analizinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemiş ve yatırımcılar için önemli bir karar aracı olduğunu belirtmiştir. Bhagyalakshmi ve Saraswathi (2019), Hindistan otomotiv sektöründe yaptıkları bir çalışmada, finansal kaldıraç oranı ile özsermaye kârlılığı arasındaki pozitif ilişkiyi vurgulamıştır. Ayrıca, Bunea, Corbos ve Popescu (2019), enerji sektöründe DuPont analizinin kullanımını incelemiş ve borç yönetiminin kârlılık üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Türkiye özelinde yapılan araştırmalar, DuPont analizinin farklı sektörlerdeki işletmelerin finansal performanslarını değerlendirmede etkin bir araç olduğunu göstermektedir. Akyüz ve arkadaşları (2019), imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performansını analiz etmiş ve büyük ölçekli işletmelerin küçük ve orta ölçekli işletmelere kıyasla daha yüksek kârlılık oranlarına sahip olduğunu tespit etmiştir. Koşan ve Karadeniz (2013) ise turizm sektöründeki işletmelerin özsermaye kârlılığına yönelik bir çalışma yapmış ve sektörün finansal yapılarını anlamada DuPont analizinin önemini vurgulamıştır. Genel olarak, DuPont analizine ilişkin çalışmalar, yöntemin hem sektörel analizlerde hem de işletme düzeyindeki performans değerlendirmelerinde güçlü bir araç olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de otomotiv sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performansını analiz ederek literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

VERİ SETİ VE UYGULAMA

Bu çalışmada, Borsa İstanbul’da işlem gören otomotiv sektörü firmalarının 2019-2023 yılları arasındaki finansal performansları DuPont analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Araştırmanın veri seti, Kamu Aydınlatma Platformu (KAP) ve şirketlerin faaliyet raporlarından elde edilen mali tablolara dayanmaktadır. DuPont analizi, özsermaye kârlılığını (ROE) etkileyen üç temel bileşeni – net kâr marjı, varlık devir hızı ve finansal kaldıraç – detaylı bir şekilde değerlendirerek işletmelerin performansını analiz etmek için kullanılmıştır.

Çalışmada yer alan firmalar arasında Ford Otomotiv (FROTO), Anadolu Isuzu (ASUZU), Karsan (KARSN), Doğu Otomotiv (DOAS), Otokar (OTKAR), Türk Traktör (TTRAK), Tofaş (TOASO) ve Tümosan (TMSN) bulunmaktadır. Bu firmalar, otomotiv sektörünün farklı segmentlerinde faaliyet göstermekte olup, sektörel dinamiklerin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Her yıl için firmaların şu finansal oranları hesaplanmıştır:

- Net Kâr Marjı: Net kârın toplam satışlara oranı.
- Varlık Devir Hızı: Satışların toplam varlıklara oranı.
- Finansal Kaldıraç: Toplam varlıkların özsermayeye oranı.
- Özsermaye Kârlılığı (ROE): Net kâr marjı, varlık devir hızı ve finansal kaldıraç unsurlarının çarpımıyla elde edilen değer.

DuPont analizi, firmaların finansal performanslarındaki farklılıkları ortaya koymak için kullanılmıştır. Tablo verilerine göre, her firmanın yıllara göre net kâr marjı, varlık devir hızının ve finansal kaldıraç oranları analiz edilerek özsermaye kârlılığı hesaplanmıştır

UYGULAMA

YIL	FİRMA	NET KÂR MARJ	VARLIK DEVİR HIZI	FİNANSAL KALDIRAÇ	ÖZ SERMAYE KÂRRİLİLİĞİ (ROE)
2019	ASUZU	0,02	0,9	2,79	0,05022
2020	ASUZU	0,01	0,64	3,35	0,02144
2021	ASUZU	0,08	0,74	2,59	0,153328
2022	ASUZU	0,1	0,75	2,46	0,1845
2023	ASUZU	0,11	0,79	2,31	0,200739

2019	FROTO	0,05	2,39	2,79	0,333405
2020	FROTO	0,08	2,03	3,35	0,54404
2021	FROTO	0,12	1,66	2,59	0,515928
2022	FROTO	0,11	1,79	2,46	0,484374
2023	FROTO	0,12	1,9	2,31	0,52668
2019	KARSAN	0,01	0,67	3,82	0,025594
2020	KARSAN	0,01	0,57	3,73	0,021261
2021	KARSAN	0,05	0,55	3,76	0,1034
2022	KARSAN	0,04	0,47	3,5	0,0658
2023	KARSAN	0,08	0,59	2,41	0,113752
2019	DOAS	0,01	2,11	3,72	0,078492
2020	DOAS	0,05	2,66	3,1	0,4123
2021	DOAS	0,1	2,49	2,24	0,55776
2022	DOAS	0,17	2,26	1,77	0,680034
2023	DOAS	0,13	2,2	1,62	0,46332
2019	OTKAR	0,14	0,91	4,2	0,53508
2020	OTKAR	0,21	0,67	4,3	0,60501
2021	OTKAR	0,23	0,75	4	0,69
2022	OTKAR	0,13	0,68	6,73	0,594932
2023	OTKAR	0,07	0,84	3,91	0,229908
2019	TTRAK	0,03	1,31	3,82	0,150126
2020	TTRAK	0,12	1,36	3,19	0,520608
2021	TTRAK	0,11	1,91	2,98	0,626098
2022	TTRAK	0,14	1,58	3,79	0,838348
2023	TTRAK	0,16	1,8	2,11	0,60768
2019	TMSN	-0,09	0,3	1,67	-0,04509
2020	TMSN	0,07	0,58	1,76	0,071456
2021	TMSN	0,05	0,55	2,02	0,05555
2022	TMSN	0,16	1,13	2,04	0,368832
2023	TMSN	0,09	0,93	1,74	0,145638
2019	TOASO	0,08	1,48	2,96	0,350464
2020	TOASO	0,08	1,21	4,36	0,422048
2021	TOASO	0,11	1,26	4,09	0,566874
2022	TOASO	0,13	1,62	3,57	0,751842
2023	TOASO	0,12	1,62	2,13	0,414072

Tablo 1: Otomotiv Sektöründeki Firmaların DuPont Analizi Bileşenleri (2019-2023)

Kaynak: KAP

Tablo 1, Borsa İstanbul’da işlem gören otomotiv sektöründeki firmaların DuPont analizi kapsamında net kar marjı, varlık devir hızı, finansal kaldıraç ve özsermaye karlılığı (ROE) gibi bileşenlerini beş yıllık bir dönemde karşılaştırmaktadır. Bu analiz, firmaların mali performanslarının alt bileşenlerini detaylandırarak finansal başarılarının kaynaklarını anlamamıza olanak tanımaktadır

Net Kar Marjı:

Net kâr marjı, firmaların gelirlerini kârlılığa dönüştürme kapasitesini yansıtan önemli bir göstergedir. 2019 yılında sektör genelinde düşük olan net kâr marjı oranlarının, özellikle pandemi sonrası dönemde belirgin bir artış sergilediği görülmektedir.

- ❖ ASUZU (Anadolu Isuzu): 2019 yılında yalnızca %2 seviyesinde olan net kâr marjı, 2023 yılına gelindiğinde %11’e yükselmiştir. Bu artış, firmanın maliyetlerini etkin şekilde yönetme ve operasyonel verimliliğini artırma başarısını göstermektedir.
- ❖ DOAS (Doğuş Otomotiv): 2019 yılında %1 olan net kâr marjı, 2023 yılında %13’e ulaşmıştır. Özellikle 2020 sonrası dönemdeki hızlı artış, firmanın pandemi döneminde stratejik kararlar alarak karlılığını artırdığını ortaya koymaktadır.
- ❖ OTKAR (Otokar): 2019 yılında %14 seviyesinde olan net kâr marjı, 2021 yılında %23’e kadar yükselmiş, ancak 2023 yılında %7’ye gerilemiştir. Bu düşüş, firmanın büyüme yatırımları nedeniyle operasyonel maliyetlerinde bir artış yaşamış olabileceğini düşündürmektedir.

Varlık Devir Hızı:

Varlık devir hızı, firmaların sahip oldukları varlıkları satışa dönüştürme etkinliğini ölçen önemli bir faktördür.

- ❖ FROTO (Ford Otosan): 2019 yılında 2,39 ile sektör genelinde en yüksek seviyelerden birine sahip olan varlık devir hızı, 2023 yılına kadar 1,9 seviyesine gerilemiştir. Bu

azalma, firmanın varlıklarını daha uzun vadeli projelerde kullandığını veya stok birikimi yaşadığını gösterebilir.

- ❖ TTRAK (Türk Traktör): 2023 yılında 1,8 seviyesine ulaşan varlık devir hızı, firmanın varlıklarını etkin bir şekilde satışa dönüştürmeye devam ettiğini göstermektedir. TTRAK, sektördeki varlık etkinliğini koruyan nadir firmalardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Finansal Kaldıraç:

Finansal kaldıraç oranları, firmaların borçlanma stratejilerini ve risk seviyelerini değerlendirmek için önemlidir.

- ❖ DOAS: 2019 yılında 3,72 olan finansal kaldıraç oranı, 2023 yılında 1,62'ye düşmüştür. Bu, firmanın borçluluğunu azaltarak daha sürdürülebilir bir finansal yapı oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle pandemi döneminde borç oranını azaltan nadir firmalardan biri olarak dikkat çekmektedir.
- ❖ OTKAR: 2021 yılında 4,0 olan finansal kaldıraç oranı, 2023 yılında 3,91'e düşmüştür. Bununla birlikte, firmanın kaldıraç oranı sektör ortalamasının üzerinde kalarak, büyüme hedeflerini sürdürdüğünü göstermektedir.

Özsermaye Karlılığı (ROE):

Tablo 1'deki ROE oranları, firmaların sermaye kullanım etkinliğini ölçmekte kritik bir rol oynamaktadır.

- ❖ ASUZU: 2019 yılında yalnızca %0,05 seviyesinde olan ROE, 2023 yılına kadar %0,2'ye yükselmiştir. Bu artış, firmanın sermayesini daha etkin kullandığını göstermektedir.
- ❖ FROTO: 2020 yılında %0,54 ile zirve yapan ROE, 2023 yılında %0,52'ye gerilemesine rağmen sektördeki en yüksek oranlardan biri olarak dikkat çekmektedir.

Tablo 2: Otomotiv Sektörü Firmalarının Özsermaye Karlılığı (ROE) (2019-2023)

Sütun1	ÖZ SERMAYE KÂRRİLİLİĞİ (ROE)	2019	2020	2021	2022	2023
1	ASUZU %	3,86%	2,37%	15,19%	18,21%	19,56%
2	FROTO %	42,00%	59,55%	86,72%	86,97%	67,19%
3	KARSAN %	2,72%	2,79%	9,95%	6,98%	12,06%
4	DOAS %	6,05%	45,19%	53,43%	66,84%	46,89%
5	OTKAR %	55,14%	61,38%	69,60%	58,92%	23,70%
6	TTRAK %	14,65%	53,88%	64,47%	81,66%	60,67%
7	TMSN %	-4,70%	7,15%	5,04%	35,60%	14,71%
8	TOASO %	34,22%	39,93%	57,13%	75,68%	40,90%

Tablo 2, otomotiv sektöründeki firmaların özsermaye karlılığı (ROE) oranlarının yıllara göre seyrini detaylandırmaktadır. Bu oranlar, firmaların özkaynaklarını karlılığa dönüştürme kapasitesini değerlendirmek için kritik öneme sahiptir.

2019 yılı, otomotiv sektöründe ROE oranlarının genel olarak düşük olduğu bir başlangıç noktasıdır. Ancak, firmaların büyük çoğunluğu 2020 yılı itibarıyla toparlanma sürecine girmiş ve 2023 yılına kadar güçlü bir büyüme performansı sergilemiştir.

- ❖ ASUZU: Özsermaye karlılığı, 2019 yılında %3,86 iken, 2023 yılında %19,56’ya yükselmiştir. Bu artış, firmanın maliyet yönetimi ve operasyonel etkinlikte önemli ilerleme kaydettiğini göstermektedir.
- ❖ FROTO: 2021 yılında %86,72 ile sektör genelinde en yüksek seviyeyi yakalamış, ancak 2023 yılında %67,19’a düşmüştür. Bu oran, firmanın sektördeki liderliğini sürdürdüğünü göstermektedir.
- ❖ DOAS: 2019 yılında %6,05 seviyesinde olan ROE, 2022 yılında %66,84 ile zirve yapmıştır. Bu durum, firmanın pandemi sonrası dönemde karlılığını önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır.

Karşılaştırma:

- ❖ FROTO ve DOAS: Yüksek ROE oranlarıyla sektörün lider firmalarıdır. Her iki firma da sermayelerini son derece etkin bir şekilde kullanarak yatırımcılar için cazip bir performans sergilemiştir.
- ❖ ASUZU ve KARSAN: Başlangıçta düşük seviyelerde olan ROE oranlarıyla dikkat çeken bu firmalar, 2023 yılına kadar ciddi bir toparlanma göstermiştir. ASUZU'nun %19,56'ya ulaşan ROE'si, firmanın stratejik dönüşümünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sektör genelinde FROTO, DOAS ve TTRAK gibi firmalar yüksek performanslarıyla dikkat çekerken, ASUZU ve KARSAN gibi firmalar toparlanma sürecinde olumlu bir gelişim kaydetmiştir. Bununla birlikte, varlık devir hızı ve finansal kaldıraç oranlarındaki dalgalanmalar, firmaların farklı stratejik yaklaşımlar benimsemiş olabileceğini göstermektedir. Bu bulgular, sektörün genel olarak büyüme ve karlılık potansiyelini sürdürdüğünü göstermektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, Borsa İstanbul'da işlem gören otomotiv sektörü firmalarının 2019-2023 yılları arasındaki finansal performansını DuPont analizi yöntemiyle incelemiştir. Elde edilen bulgular, firmaların özsermaye kârlılığını (ROE) etkileyen net kâr marjı, varlık devir hızı ve finansal kaldıraç oranlarındaki farklılıkları ortaya koymuştur. Ford Otomotiv (FROTO) ve Türk Traktör (TTRAK), yüksek net kâr marjı ve dengeli finansal kaldıraç oranlarıyla sektörde lider firmalar olarak öne çıkmıştır. Bu firmaların başarısında etkin maliyet yönetimi ve operasyonel verimlilik stratejilerinin etkili olduğu görülmüştür. Buna karşın, Anadolu Isuzu (ASUZU) ve Karsan (KARSN), düşük net kâr marjı ve varlık devir hızı nedeniyle sektör ortalamasının gerisinde kalmıştır. Otokar (OTKAR) ve Doğu Otomotiv (DOAS) gibi firmalar, finansal kaldıraç oranlarındaki dalgalanmalar nedeniyle kârlılık üzerinde hem fırsatlar hem de riskler

yaşamışlardır. Örneğin, Otokar’ın 2022 yılında yüksek finansal kaldıraç oranı (%6.73), kârlılığını sınırlandıran önemli bir faktör olmuştur.

Bu sonuçlar, net kâr marjını artırmaya yönelik stratejiler, varlıkların etkin kullanımı ve borç yönetiminde daha dikkatli yaklaşımlar benimsenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, DuPont analizinin, sektör içindeki farklılıkları anlamada ve stratejik kararlar almada etkili bir araç olduğu bir kez daha doğrulanmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma, otomotiv sektöründeki firmaların finansal performanslarının derinlemesine bir değerlendirmesini sunarak hem literatüre hem de sektörel stratejilere katkıda bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Akgüç, Ö. (2013). *Finansal yönetim*. Avcıol Basım Yayın.
- Atik M, Yılmaz B, ve Atalay A., (2025), Finansal Performansın Dupont Tekniği ile Yapısal Eşitlik Modeli Üzerinden Analiz, İşletme Araştırmaları Dergisi, 2025, 17-1.
- Başar, M., Aydın, N., & Coşkun, M. (2007). Finansal Yönetim. Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Bhagyalakshmi, J., & Saraswathi, B. (2019). Financial performance analysis of Indian automotive sector using DuPont model. *International Journal of Research in Commerce & Management*, 10(1), 56–64.
- Bunea, M., Corbos, R., & Popescu, R. (2019). The impact of financial leverage on profitability in the energy sector: Evidence from Europe. *Journal of Business Economics*, 15(2), 1–10.
- Curtis, A., Lewis-Western, M. F., & Toynbee, S. (2015). Historical cost accounting and DuPont analysis. *The Accounting Review*, 90(5), 1205–1235. <https://doi.org/10.2308/accr-51068>

- Drake, P. P., & Fabozzi, F. J. (2012). *Analysis of financial statements*. John Wiley & Sons.
- Gitman, L. J., & Zutter, C. J. (2015). *Principles of managerial finance* (14th ed.). Pearson Education.
- Jin, H. (2017). The influence of IFRS adoption on DuPont analysis: Evidence from Canada. *Canadian Accounting Perspectives*, 13(3), 201–218.
- Omağ, A. (2021). DuPont analizi ve bir örnek uygulama. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 51–54. <https://doi.org/10.53570/fesa.848285>
- Soliman, M. T. (2008). The use of DuPont analysis by market participants. *The Accounting Review*, 83(3), 823–853. <https://doi.org/10.2308/accr.2008.83.3.823>

**TARIM KREDİ KOOPERATİFLERİ İLE İLGİLİ ÇALIŞILAN LİSANSÜSTÜ
TEZLERİN İNCELENMESİ**

Analysis of Postgraduate Theses on Agricultural Credit Cooperatives.

Hakan ÇALIŞKAN

Adıyaman Üniversitesi, hcaliskan@adiyaman.edu.tr, Adıyaman / Türkiye
<https://orcid.org/0000-0002-5302-1062>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1730160>

Çalışkan, H. (2025). Tarım kredi kooperatifleri ile ilgili çalışılan lisansüstü tezlerin incelenmesi, *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 8(3). 468-486.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 30.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 28.07.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 31.07.2025

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; 1984-2025 yılları arasında Kooperatifçiliğin önemli alanlarından biri olan ve market pazarlamasının günümüzde öne çıkan isimlerinden biri olan Tarım Kredi Kooperatifleri konusunda onaylanmış ve yayımlanmış doktora ve yüksek lisans düzeyinde tez çalışmalarını incelemektir. Aynı zamanda bu çalışma ile elde edilen verilerin düzenlenmesi ve bir kaynaktan sunulması Tarım Kredi Kooperatifleri konusunda bundan sonra yapılacak çalışmalara kaynak oluşturma noktasında önem arz edeceği düşünülmektedir. Çalışmanın evreni Türkiye’de YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu) Ulusal Tez Merkezi veri tabanına kayıtlı doktora ve yüksek lisans (lisansüstü) düzeyinde tez çalışmalarından oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemini 64 yüksek lisans tezi, 10 doktora tezi olmak üzere toplam 74 çalışma oluşturmaktadır. Çalışmada betimsel özellik taşıyan tarama modeli örnek alınmış olup tezlerin konusu, yöntemi, türü, yayımlanma yılı, danışmanların akademik unvanları, araştırmacısının cinsiyeti, çalışıldığı üniversite, enstitüsü ve anabilim dalı gibi değişkenler dikkate alınarak sınıflandırılmış ve analiz edilmiştir. Çalışmanın verileri yüzde, frekans, crosstab gibi betimsel istatistiki yöntemlerle analiz edilip değerlendirilmiştir. Yapılan analizlerin sonucunda çalışmaların ağırlıklı olarak yüksek lisans düzeyinde işletme ve ziraat anabilim dallarında işletme ve yönetim organizasyon konusunda çalışıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kooperatif, Tarım Kredi Kooperatifleri, Lisansüstü Tezler

ABSTRACT

The purpose of this process; Approved and updated doctoral and master's level thesis researches on Agricultural Credit Cooperatives, which is one of the important areas of cooperatives and one of the prominent names of market marketing today, between 1984-2025 were investigated. At the same time, the organization of the data obtained with this study and the distribution of those that are important in the source creation events in the subsequent transactions on

Agricultural Credit Cooperatives originating from a source. The universe of the study consists of doctoral and master's (postgraduate) level theses registered in the National Thesis Center database of YÖK (Higher Education Council) in Turkey. The content of the study consists of a total of 74 studies, 64 master's theses and 10 doctoral theses. The study was classified and analyzed by taking into account whether a screening model sample containing a descriptive thesis was taken, its subject, method, type, publication year, academic titles of the advisors, gender of the researchers, the university where it was worked, its faculty and department. The data of the study were evaluated by analyzing descriptive statistical averages such as percentage, frequency, cross-table. The results of the analyses were determined to be studied collectively at the master's level in the field of business and management organization in the departments of business and agriculture.

Keywords: Cooperative, Agricultural Credit Cooperatives, Postgraduate Theses

GİRİŞ

Kooperatifçilik kavramı alanda çalışmış uzmanlar ve bilimsel gruplar tarafından farklı şekillerde ele alınmış ve tanımlanmıştır. Kara (2003) Kooperatif kelimesinin kökenini irdeleyip “Co” (birlikte), “Operative” (çalışmak) “birlikte çalışmak” olarak izah etmiştir.

Bir başka tanıma göre kooperatif kişilerin, yalnız başlarına yapmaları mümkün olmayan ya da birlikte yapmalarının daha kazançlı ve faydalı olacağına inanılan işlerin, maliyet ve fiyat konusunda en ideal verimin alınması suretiyle hem ekonomik hem de yönetim anlamında bir araya gelmeleridir (Mülayim, 2006).

Kooperatifçilik kavramının ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimine baktığımızda kooperatifçilik olgusunun doğuşunun, insanların güç birliği oluşturup yardımlaşma ve dayanışma ruhunu hayatlarına yansıtma eylemleri ile başladığı ve en az insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülmektedir. Geray (1992) Kooperatif kelimesini “birleşke” olarak tanımlarken ortaya

çıkış serüveninin insanların birlikte hareket etme eğilimi, yardımlaşma ve iş birliği davranışlarının başladığı günden bu yana bir gelenek olduğunu ve kooperatifçilik eylemlerinin insanlık tarihi kadar eskiye dayandığını ifade etmektedir.

Yardımlaşma, dayanışma ve iş birlikteliklerinin çok eskiye dayanmasına karşın mevzu bahis kavramların modern çerçevede ekonomik aksiyonlar içerisinde yer bulabilmesi on dokuzuncu yüzyıla kadar yakın tarihe dayandırılır. Aynı zamanda batılı kooperatifleşme ile Türk kooperatifleri arasında da farklılıklar bulunmaktadır. Batıdan ortaya çıkıp yaygınlaşan kooperatifçilik eylemleri avam kesimin isteği ile tabandan başlarken ülkemizde bunun tam aksine kooperatifçilik halkın isteği ile değil devlet girişimi ile başlatılmıştır. Öte yandan yardımlaşma, dayanışma ve iş birliği kavramları Türk kültüründe ve inanç sisteminde oldukça ön planda olurken, Osmanlı'dan kalan ahilik, imece ve lonca sisteminin kooperatifçiliğin temelini oluşturan değerler olduğu düşünüldüğünde kooperatifçiliğin devlet eliyle ortaya çıkarılıp motive edilmesi ayrıca bir tezat oluşturmaktadır (Ültanır, 2019).

Batıda modern anlamda kooperatif oluşumları sendikal bir faaliyet gibi işçi sınıfının çalışma koşullarının zorluklarından ortaya çıkan problemlerin artması üzerine, işçilerin yaşadıkları ortak problemlerin çözüme kavuşması adına dayanışma arayışlarının tetiklemesi sonucunda meydana gelmiştir. Tüketim alanındaki ilk kooperatif yapısının temelleri "Rochdale Öncüleri" ismiyle dünya çapında tanınan 28 dokuma işçisi tarafından 1844 yılında ortaya konulan birliktelikle atılmıştır (Geray, 1992). "Rochdale Öncüleri" nin bu girişimleri sonrasında kooperatifçilik ilkeleri küçük revizyonlarla Uluslararası Kooperatif Birliği (ICA) tarafından kabul görerek uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu ilkeler;

- 1- Serbest giriş
- 2- Dini ve politik tarafsızlık
- 3- Demokratik yönetim
- 4- Risturn (kazanç payı) dağılması

- 5- Faiz verilmesi
- 6- Peşin satış
- 7- Eğitimin desteklenmesi şeklindedir (Güloğlu ve Korkmaz, 2011).

Türk kooperatifçiliğinin temeli ise 1863 yılında Niş Valisi Mithat paşa tarafından kurulan “Memleket Sandıkları” kurumunun oluşumu ile atılmış 1867 yılında çıkarılan bir tüzük ile Osmanlı Devletinin geri kalan bütün bölgelerine yayılmıştır (Atasoy, 1991).

19. yy. dan günümüze gelindiğinde kooperatifçilik, üretim-tüketim örgütlenmesine evrimleşmiş bazen şirket modelinin yerine bir alternatif bazen de şirket modelinin tamamlayıcısı olarak dünyanın dört bir yanına yayılmıştır (Şahin, 2018). Uluslararası alanda kooperatifçilik sektörünün baş aktörü Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) iken Türkiye’de kooperatif sektörünün söz sahibi kuruluşu Türk Milli Kooperatifler Birliği (TMKB)’dir. TMKB Türkiye’de kooperatifçilik oluşumunun ülkenin her bölgesinde aktif olması ve gelişmesi noktasında bir veri bankası oluşturarak kooperatif hissedarlarının eğitimlerinden burs almalarına, hukuki ve özel sorunlarının çözümünden ortakların hesaplarını ve işlemlerini denetlemeye ve finansal kredi teminine kadar çeşitli alanlarda çalışmalar yaparak kooperatifçiliğe destek vermektedir (Avaner ve Hasanoğlu, 2020).

Günümüz kooperatifçilik faaliyetleri sektöre, çalışma alanlarına, çalışma ve örgütlenme düzeyine, ekonomik seviyeye, üyelerin uğraşlarına, üyelerin sorumluluklarına, grupların amaç ve konularına göre sınıflandırılırken bu sınıflamaların yanı sıra ülkemizde bakanlıkların yetkili olduğu alanlara göre de tasnif edilmiştir. Bu Bakanlıklar; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Tarım ve Orman Bakanlığıdır (Mayda ve Berkit, 2023).

Kooperatifler ayrıca kırsal (tarımsal) ve kentsel (tarım dışı) şeklinde iki ana grup halinde ele alınır. Çünkü kırsal alanda yaşayan kişiler ile kentsel alanda yaşayan kişilerin hem üretimleri hem de tüketim alışkanlıkları ve ihtiyaçları farklılık göstermektedir. Kırsalda yaşayan kişiler tarım üretimlerini sürekli kılabilme adına ihtiyaçlarının karşılanması ve ürünlerinin

pazarlanmasına ihtiyaç duyarken kentsel yaşam süren kişiler mesleki birliktelikler, gıda maddeler, giyim ve barınma ihtiyaçları için kooperatifçiliğe başvururlar. Tarım kredi kooperatifleri bu sınıflamanın içinde tarımsal kooperatifler başlığı altında tanımlanmaktadır (Fasal, 2019).

Ülper (1984) ise tarımsal kooperatifin türlerini Tarımsal Alım Kooperatifi, Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarımsal Pazarlama Kooperatifleri ve Tarımsal Sigorta Kooperatifleri şeklinde sınıflamıştır.

Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, kendi oluşumlarının amaçlarını Türk tarımının üretim seviyelerini çevreci bir anlayışla en üst düzeye çıkarmak, elde edilen ürünleri pazarlamak, ortaklarının ve bütün çiftçilerin gerek üretim gerekse tüketim alanında her türlü gereksinimlerini karşılamaya yönelik ürünleri uygun, zamanında, güvenilir ve kaliteli bir şekilde sağlamak olarak tanımlamaktadırlar (www.tarimkredi.org.tr, 2025).

Demir (2019) tarım kredi kooperatiflerinin çalışma alanlarını ortakların ve ortak olmayan diğer üreticilerin, üretim için zorunlu tüketim malzemeleri ve araçlarını toptan tedarik etmek, kuruluşlara iştirak etmek, el sanatlarını geliştirip ürünlerini pazarlamak, ortakların her türlü kredi ihtiyaçlarında destek olmak, ürettikleri ürünlerini değerlendirme, ortak olarak faydalanabilecekleri her türlü teçhizat, makine ve tesisleri sağlamak olarak tanımlamıştır.

Tarım kredi kooperatifleri tarım ekonomisine çiftçilerin ürettiği ürünleri değerlendirerek, tarım emekçilerine tarımsal girdi ve kredi imkânı sunarak önemli katkılar sağlamaktadır. Finansal açıdan her geçen gün ciddi anlamda güç kazanan ve aynı zamanda kamu faydasına hizmet üreten tarım kredi kooperatifleri Tarım Bakanlığı yetki alanında olmasının yanı sıra herhangi bir devlet kurumuna direkt olarak bağlı olmadığından serbest piyasa koşullarına göre esnek hareket edebilme kabiliyeti sahip olup varlığını kendi inisiyatifi ile aldığı kararlarla sürdürmektedir. Tarım kredi kooperatifleri bu yönüyle diğer tüm kamu alanında faaliyet gösteren pek çok kurumdan farklı ve özgün bir konuma sahiptir (Aydın ve Atılgan Yaşa, 2019).

Türk tarım ekonomisinde oldukça önemli yer edinen tarım kredi kooperatiflerine yönelik yapılan bu çalışma alanda faaliyet gösteren veya kurulması hedeflenen yeni oluşumlara ışık tutacak ve yeni akademik çalışmalara bir kaynak olma özelliği taşıyacaktır. Farklı alanlarda bu çalışmaya benzer yöntemle çalışmalar yapılmıştır. Bunlara örnek olarak;

- Aslan (2021) yılında “Türkiye’de Siyasal Pazarlama Alanında Yayınlanan Tezlerin Bibliyometrik Analizi”
- Toraman ve Ateş (2020) yılında “Sağlık Alanında Maliyet ile İlgili Yayınlanmış Makalelerin Bibliyometrik Analizi”
- Teyin (2021) yılında “Gıda Güvenliğine Yönelik Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi”
- Demir ve Çelik (2020) yılında “Fen Bilimleri Öğretim Programları Alanındaki Bilimsel Çalışmaların Bibliyometrik Profili” başlıklı çalışmalar gösterilebilir.

Bu çalışmada da tarım kredi kooperatifleri alanında çalışılmış yüksek lisans ve doktora (lisansüstü) tez çalışmaları farklı değişkenler göz önüne alınarak istatistiki veriler ışığında irdelenmiştir.

YÖNTEM

Araştırmada betimsel özellik taşıyan tarama modeli örnek alınmış olup tezlerin konusu, yöntemi, türü, yayımlanma yılı, danışmanların akademik unvanları, araştırmacısının cinsiyeti, çalışıldığı üniversite, enstitüsü ve anabilim dalı gibi değişkenler dikkate alınarak sınıflandırılmış ve analiz edilmiştir. Çalışmanın verileri yüzde, frekans, crosstab gibi betimsel istatistiki yöntemlerle analiz edilip değerlendirilmiştir.

Araştırmanın bu kısmında çalışmanın model, evren, örneklem, verilerin toplanması ve analizine ilişkin veriler bulunmaktadır.

Araştırma Modeli

Bu çalışma tarım kredi kooperatifleri ile ilgili yapılmış yüksek lisans ve doktora tez çalışmalarını detaylı tarama modeli örnek alınarak yapılan betimsel bir araştırmanın ürünüdür. Bu tür tarama modellenli çalışmaları Karasar (2023) “varlığını devam ettiren ya da geçmişte kalmış bir durumu herhangi bir dış etkene maruz kalmadan olduğu haliyle betimlemeyi amaçlayan çalışma yaklaşımı” şeklinde tanımlamıştır.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini; Türkiye çapında, tarım kredi kooperatifleri alanında yapılan Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi (tez.yok.gov.tr)’ ye kayıtlı ve onaylanmış yüksek lisans ve doktora (lisansüstü) tez çalışmaları oluşturmaktadır. Örneklemi ise; 64’ü yüksek lisans 10’u doktora tez çalışmaları oluşturmaktadır. Örneklem oluşturmak için ise amaçsal (monografik) örnekleme metodu tercih edilmiştir. Amaçsal örnekleme; araştırmanın hedefine odaklanılarak ve evrenin özyapısına dayanılarak tercih edilen bir örnekleme tekniğidir. Bu örnekleme metodunda araştırmacı evrenin genel karakterini yansıttığına ve evreni temsil ettiğine inandığı grubu örneklem olarak tercih eder (Lin’den aktaran Şavran, 2012).

Verilerin Toplanması Analizi

Çalışmanın verilerinin toplanması “https://tez.yok.gov.tr” adresi üzerinden Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi web sayfasından Nisan 2025 tarihinde “tarım kredi kooperatifleri, tarım kredi, tarım kooperatifleri, tarım kredi kooperatif” anahtar kelimeleri baz alınarak tarama yapılmıştır. Yapılan tarama sonucunda 1984-2025 yılları arasında çalışılmış ve Yüksek Öğretim Kurulu veri tabanında kayıtlı lisansüstü tez çalışmalarına erişilmiştir. Erişilen 74 çalışmanın 64’ü yüksek lisans 10’u doktora tezi olduğu görülmüştür. Erişilen çalışmalardan bazılarının YÖK Tez veri tabanı üzerinden yayınlanma izni olmadığı görülmüştür. Söz konusu

izinsiz çalışmaların bulgular çerçevesinde değerlendirilmesi için YÖK Tez Merkezi web sayfasında erişilen künye verilerinden hareket edilmiştir.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde 1984-2025 yılları arasında çalışılmış yüksek lisans ve doktora bitirme tezlerinin bulguları tablolar şeklinde derlenerek değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tür	N	%
Yüksek Lisans	64	86,48
Doktora	10	13,52
Toplam	74	100

Tablo 1’de tezlerin türlerine göre oranları verilmiştir. Çalışmaların % 86’sı (86,48) yüksek lisans, % 14’ü (13,52) doktora tezi olarak görülmektedir.

Tablo 2. Tezlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Tez Y	Kadın		Erkek		Toplam	
	n	%	N	%	n	%
Yüksek Lisans	17	22,97	47	63,51	64	86,48
Doktora	3	4,05	7	9,47	10	13,52
Toplam	20	27,02	54	72,98	74	100

Tablo 2’de araştırmacıların cinsiyet değişkenleri değerlendirildiğinde tarım kredi kooperatifleri alanında erkek araştırmacılar 47’si yüksek lisans 7’si doktora olmak üzere toplamda 54 (% 73) lisansüstü çalışma yapmışlardır. Kadın araştırmacılar ise 17’si yüksek lisans 3’ü doktora olmak üzere toplam 20 (% 27) çalışmaya imza atmıştır.

Tablo 3. Tezlerin Yayımlanma Yıllarına Göre Dağılımı

Tez Yılı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	n	%	n	%	n	%
1984	-	-	1	1,35	1	1,35
1987	1	1,35	-	-	1	1,35
1989	1	1,35	-	-	1	1,35
1991	1	1,35	-	-	1	1,35
1992	1	1,35	-	-	1	1,35

Tez Yılı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
1993	1	1,35	-	-	1	1,35
1994	2	2,70	-	-	2	2,70
1995	4	5,40	-	-	4	5,40
1996	2	2,70	-	-	2	2,70
1997	7	9,45	-	-	7	9,45
1998	3	4,05	-	-	3	4,05
1999	4	5,40	1	1,35	5	2,13
2000	1	1,35	1	1,35	2	2,70
2001	3	4,05	1	1,35	4	5,40
2002	2	2,70	-	-	2	2,70
2003	-	-	1	1,35	1	1,35
2004	1	1,35	-	-	1	1,35
2007	1	1,35	-	-	1	1,35
2010	1	1,35	-	-	1	1,35
2011	3	4,05	1	1,35	4	5,40
2012	3	4,05	-	-	3	4,05
2013	2	2,70	-	-	2	2,70
2014	1	1,35	-	-	1	1,35
2015	1	2,70	1	1,35	3	4,05
2016	1	1,35	-	-	1	1,35
2017	1	1,35	-	-	1	1,35
2018	2	2,70	-	-	2	2,70
2019	3	4,05	1	1,35	4	5,40
2020	3	4,05	-	-	3	4,05
2021	2	2,70	-	-	2	2,70
2022	3	4,05	-	-	3	4,05
2023	1	1,35	2	2,70	3	4,05
2024	1	1,35	-	-	1	1,35
2025	1	1,35	-	-	1	1,35
Toplam	64	86,48	10	13,52	74	100

Tablo 3'te 1984 – 2025 yılları arasında çalışılmış lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı ortaya konmuştur. Toplanan verilere göre tarım kredi kooperatifleri ile ilgili en fazla 1997 (7) ve 1999 (5) yıllarında toplam 12 çalışma yapılmış ve bu çalışmaların biri doktora 11'i yüksek lisans tezlerinden oluşmaktadır. Yüksek lisans çalışmaları hemen her yıl en az bir defa çalışılmışken doktora tezi ortalama dört yılda bir çalışılmıştır

Tablo 4. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	<i>N</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Bingöl Üniversitesi	2	2,70	-	-	2	2,70

Üniversite	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	N	%	n	%	n	%
Cumhuriyet Üniversitesi	3	4,05	-	-	3	4,05
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	-	-	1	1,35	1	1,35
Sakarya Üniversitesi	2	2,70	1	1,35	3	4,05
Anadolu Üniversitesi	1	1,35	1	1,35	2	2,70
Gazi Üniversitesi	19	25,67	1	1,35	20	27,02
İnönü Üniversitesi	2	2,70	-	-	2	2,70
Ege Üniversitesi	2	2,70	2	2,70	4	5,40
Ankara Üniversitesi	1	1,35	1	1,35	2	2,70
Trakya Üniversitesi	5	6,75	-	-	5	6,75
Namık Kemal Üniversitesi	5	6,75	-	-	5	6,75
Dumlupınar Üniversitesi	2	2,70	-	-	2	2,70
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	3	4,05	-	-	3	4,05
Fırat Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
Selçuk Üniversitesi	1	1,35	1	1,35	2	2,70
İstanbul üniversitesi	-	-	1	1,35	1	1,35
Sinop Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
Iğdır Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
On dokuz Mayıs Üniversitesi	2	2,70	-	-	2	2,70
Balıkesir Üniversitesi	2	2,70	-	-	2	2,70
Karadeniz Teknik Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
Adnan Menderes Üniversitesi	2	2,70	-	-	2	2,70
Marmara Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
Çukurova Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
Atatürk Üniversitesi	1	1,35	-	-	1	1,35
Süleyman Demirel Üniversitesi	-	-	1	1,35	1	1,35
Toplam	64	86,48	10	13,52	74	100

Tablo 4’te lisansüstü çalışmaların üniversitelere göre dağılımı gösterilmektedir. Tarım Kredi Kooperatifi alanında Gazi Üniversitesi 19 yüksek lisans 1 doktora tezi olmak üzere 20 tez çalışmasıyla en fazla lisansüstü tez çalışmasının yapıldığı üniversitedir. Diğer üniversitelerin çalışma sayılarına bakacak olursak Tekirdağ ve Namık Kemal Üniversitelerinde 5’er, Ege Üniversitesinde 4, Gaziosmanpaşa, Cumhuriyet ve Sakarya Üniversitelerinde 3’er, İnönü, Dumlupınar, On dokuz Mayıs, Balıkesir ve Adnan Menderes Üniversitelerinde 2’şer ve geri kalan diğer üniversitelerde 1’er lisans üstü tez çalışması yapıldığı görülmektedir.

Tablo 5. Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Sosyal Bilimler Enstitüsü	41	55,40	6	8,10	47	63,51
Fen Bilimleri Enstitüsü	18	24,32	3	4,05	21	28,37
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	1	1,35	-	-	1	1,35
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	4	5,40	-	-	4	5,40
İşletme Enstitüsü	-	-	1	1,35	1	1,35
Toplam	64	86,48	10	13,52	74	100

Tablo 5’te Sosyal Bilimler Enstitüsünde 47 (41 Yüksek Lisans, 6 doktora), Fen Bilimleri Enstitüsünde 21 (18 yüksek lisans, 3 doktora), Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde 4 (4 Yüksek Lisans), Eğitim Bilimleri Enstitüsünde 1 yüksek lisans ve İşletme Enstitüsünde 1 doktora çalışmasının yapıldığı görülmektedir.

Tablo 6. Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımları

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
İşletme ABD	26	35,13	3	4,05	29	39,18
Zootekni ABD	2	2,70	-	-	2	2,70
Tarım Ekonomisi ABD	17	22,97	3	4,05	20	27,02
Bilişim Sistemleri Mühendisliği ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Tarım Makineleri ABD	2	2,70	-	-	2	2,70
Muhasebe, Finans ve Bankacılık ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Uluslararası İşletmecilik ABD	-	-	1	1,35	1	1,35
Su Ürünleri Temel Bilimler ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Ekonometri ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD	1	1,35	1		1	1,35
İnsan Kaynakları Yönetimi ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
İşletme Eğitimi ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Maliye ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Tarih ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Kamu Yönetimi ABD	2	2,70	-	-	2	2,70
Ekonomi ve Finans ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
İktisat ABD	2	2,70	2	2,70	2	2,70
Muhasebe ve Denetim ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Yönetim ve Organizasyon ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Tarımsal Yapılar ve Sulama ABD	1	1,35	-	-	1	1,35
Toplam	64	86,48	10	17	13,52	100

Tablo 6’da lisansüstü çalışmaların anabilim dallarına göre dağılımları gösterilmektedir. Tarım kredi kooperatifi alanında doktora ve yüksek lisans çalışmaları işletme anabilim dalında toplamda 29 (26 Yüksek lisans, 3 doktora), tarım ekonomisi anabilim dalında 20 (17 Yüksek lisans, 3 doktora), iktisat anabilim dalında 4 (2 Yüksek lisans, 2 doktora), zootekni, tarım makineleri ve kamu yönetimi anabilim dallarında 2’şer yüksek lisans ve diğer anabilim dallarında 1’er doktora veya yüksek lisans tez çalışması yapıldığı görülmektedir.

Tablo 7. Tezlerin Danışmanlarının Akademik Unvanlarına Göre Dağılımları

Unvan	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	N	%	n	%	n	%
Prof. Dr.	32	43,24	6	8,10	38	51,34
Doç. Dr.	12	16,21	3	4,05	15	20,26
Dr. Öğrt. Üyesi (Yrd. Doç. Dr.)	19	25,67	-	-	19	25,67
Danışman Bilgisi Olmayanlar	1	1,35	1	1,35	2	2,70
Toplam	64	86,48	10	13,52	74	~92,2

Tablo 7’de çalışmalara danışmanlık yapan hocaların akademik unvan oranlarına yer verilmiştir. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Tez Merkezinde bir doktora tezi bir de yüksek lisans tezi çalışmasının künyesinde danışman hocanın bilgilerine yer verilmemiştir. Künye bilgilerinden danışman hoca bilgilerine erişilemeyen doktora tezi 1984 yılında Yılmaz Ülper tarafından “Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Toplumsal Değişmeye Etkileri (Eskişehir İli Tarım Kredi Kooperatifleri Üzerinde Bir Uygulama)” başlığında çalışılmıştır. Bir diğer künye bilgisinde danışman hocasının bilgilerine erişilemeyen çalışma ise 1993 yılında Muharrem Çetin tarafından “Halkla İlişkilerin Verimliliğe Etkisi Ve Tarım Kredi Kooperatifleri” başlığı ile çalışılmıştır. Öte yandan 32 Prof. Dr. (%43,24), 12 Doç. Dr. (% 16,21) ve 19 Dr. Öğrt. Üyesi (% 25,67) yüksek lisans tezlerinde ve 6 Prof. Dr. (% 8,10) ile 1 (%1,35) Doç. Dr. doktora tezlerinde danışmanlık yapmışlardır. Danışmanların genel toplam sayılarına bakıldığında Prof. Dr. danışman sayısının 38 (%51,24), Doç. Dr. 15 (% 20,26) ve Dr. Öğrt. Üyesi 19 (% 25,67) adet lisans üstü çalışmaya danışmanlık yapmışlardır.

Tablo 8. Tezlerin Uygulanan Yöntemlere Göre Dağılımları

Yöntem	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	<i>N</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Nitel yöntem	20	27,02	2	2,70	22	29,72
Nicel Yöntem	27	36,48	5	6,75	37	43,23
Karma Yöntem	9	12,16	3	4,05	12	16,21
Toplam	56	75,67	10	13,51	44	~89

Tablo 8’de araştırmacıların hangi yöntemleri kullanarak çalışmalarını gerçekleştirdiği görülmektedir. YÖK Tez veri tabanında kayıtlı olan bu çalışmalardan 8 yüksek lisans tezinin künyelerinden hangi yöntemleri kullandığı tespit edilememiş ve hesaplamanın dışında tutulmuştur. Ortaya çıkan sonuca göre 22 araştırmacı nitel yöntemi (20 yüksek lisans, 2 doktora), 32 araştırmacının nicel yöntemi (27 yüksek lisans, 5 doktora) ve 12 araştırmacı da karma yöntemi (9 yüksek lisans, 3 doktora) tercih etmiştir.

Tablo 9. Tezlerin Konu Türlerine Göre Dağılımları

Konu	Yüksek Lisans		Doktora		Toplam	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
İşletme	29	57,44	4	12,8	33	70,24
Tarım	25	4,25	3	2,13	3	6,38
İktisat ve Ekonomi	8	4,25	2	2,13	3	6,38
Halkla İlişkiler ve İnsan Kaynakları	2		1	2,13	1	2,13
Toplam	64	86,48	10	13,52	74	100

Tablo 9’da tez çalışmaları işledikleri konu türlerine göre belirtilmiştir. İşletme 33 (29 yüksek lisans, 4 doktora) çalışma ile en fazla işlenen konu türü olmuştur. Tarım 28 (25 yüksek lisans, 3 doktora) çalışma, İktisat 10 (8 yüksek lisans, 2 doktora) çalışma ve halkla ilişkiler ve insan kaynakları 2 (1 yüksek lisans, 1 doktora) çalışmada konu olmuştur.

Konu başlıklarına göre örnekler;

- *İşletme konusunda*

“Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Sağlanan Vergi Avantajları: Tarım Kredi Kooperatiflerinde Bir Araştırma” (Kutluay, 2023)

- *Tarım Konusunda*

“Besi Sığırcılığında Tarım Kredi Kooperatifinin Rolü: Sinop İli Erfelek İlçesi Araştırması” (Öz, 2018).

- *İktisat ve Ekonomi konusunda*

“Plansız Dönemde Türkiye'de Tarım Kredi Kooperatifleri (1923 - 1960)” (Ademoğlu, 2019).

- *Halkla İlişkiler ve İnsan Kaynakları konusunda*

“Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğinde Çalışanların Performans Değerlendirmeye İlişkin Algılarının Analizi Ve 360 Derece Performans Değerleme Yöntemi Çerçevesinde Geliştirici Öneriler” (Doğan, 2013).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma kooperatifçiliğin ülkemizde önemli alanlarından bir olan tarım kredi kooperatiflerinin literatürde nasıl değerlendirildiğini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'ne kayıtlı 1984-2025 yılları arasında tarım kredi kooperatifleri konusunda hazırlanmış toplam 74 adet doktora ve yüksek lisans bitirme tezleri çok boyutlu değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler tarım kredi kooperatifi alanında çalışılmış tezlerin yayımlanma yılları, türleri, çalışıldıkları anabilim dalları, enstitüler, üniversiteler, danışman hocalarının akademik unvanları, tezlerin yöntemleri, konuları ve araştırmacıların cinsiyetleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir.

Yapılan değerlendirme sonuçlarına göre tarım kredi kooperatifi alanında doktora düzeyinde çalışmaların yüksek lisans çalışmalarına göre daha az oranda çalışılmış fakat yüksek lisans çalışmalarının fazla oluşu ilerleyen süreçte doktora alanına sirayet edeceği düşünülmektedir.

Araştırmacıların cinsiyet dağılımı incelendiğinde kadın araştırmacıların tarım kredi kooperatifi konusunda erkek araştırmacılardan çok daha az sayıda olduğu sektörel anlamda konuya ilginin değişkenlik gösterdiği düşünülmektedir.

Tarım kredi kooperatifleri konusunda 1984'ten 2025 yılına kadar 41 yılda 74 tez çalışması hazırlandığı tespit edilmiştir. 1984 ten 1994'e kadar Yıllık ortalama 1,8 bitirme tezinin hazırlandığı bu süreçte en fazla 1997 yılında 7 yüksek lisans, 1999 yılında ise 4 yüksek lisans 1 doktora olmak üzere toplam 5 tez çalışması hazırlanmıştır. 1997'ten önce tarım kredi kooperatifleri konusunda çalışmaların az olması 2000'li yıllardan sonra bu alana eğilimin arttığını göstermektedir.

Tezlerin Üniversiteler göre dağılımı değerlendirildiğinde Gazi Üniversitesi 20 (19 yüksek lisans, 1 doktora) çalışmayla tarım kredi kooperatifi konusunda en fazla araştırma yapmış üniversite olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan Marmara ve Ege yöresinde bulunan üniversitelerde kayda değer sayıda çalışma yaparken tarım işleyişinin yoğun olduğu Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgesinin üniversitelerinde bu konuya ilginin az olması dikkat çekilmesi gereken bir konu olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaların enstitü dağılımlarına bakıldığında başta sosyal bilimler olmak üzere fen bilimleri enstitüleri bu alanda çalışmalara en fazla katkıda bulunan enstitüler olarak kayda geçmiştir. Öte yandan işletme ABD ve Tarım Ekonomisi ABD tüm anabilim dallarının 2/3'si kadar alana katkı sağlamıştır. Bu durum tarım kredi kooperatiflerinin iktisat ve ziraat tabanında birleşen önemli bir çalışma alanına tekabül ettiğini göstermektedir. Tarım üretimine katkı sunan bölgelerin ve üreticilerin bu tabanda kooperatifçilik alanında projelerle daha etkin ve verimli olacağı görülmektedir.

Çalışmalara danışmanlık yapan akademisyenler göz önüne alındığında 41 çalışmayla danışmanların Prof. Dr. olması çalışmaların niteliği açısından olumlu bir izlenim bırakmaktadır. Bunu takiben 19 çalışmaya Dr. Öğretim Üyesi ve 15 çalışmaya Doç. Dr. unvanına sahip hocalar danışmanlık yapmıştır. Ayrıca araştırmacılar çalışmalarında 37 Nicel, 22 Nitel ve 12 Karma yöntemleri tercih etmişlerdir.

Çalışmaların konu türleri dikkate alınarak gruplandırma yapılmış ve birbirine yakın gruplar bir üst başlıkta toplanmış İşletme (29 yüksek lisans, 4 doktora), Tarım (25 yüksek lisans 3 doktora), İktisat ve Ekonomi (8 yüksek lisans, 2 doktora) ve Halkla İlişkiler ve İnsan Kaynakları (2 yüksek lisans, 1 doktora) şeklinde sınıflandırılmıştır. Elde edilen bu veriler ışığında görülüyor ki 74 çalışmanın 61'i çalışma işletme ve tarım alanında yapılmış ve tarım kredi kooperatiflerinin gelişimi bu disiplinlerin destekleri ile mümkün olacaktır.

Bu çalışma “tarım kredi kooperatifleri, tarım kredi, tarım kredi kooperatif” anahtar kelimeleri ile taratılmış YÖK Tez veri tabanında kayıtlı 74 lisansüstü tez değerlendirilmeye alınmıştır. Elde edilen veriler ışığında antolojik bir çalışma ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışma içeriği ilerleyen zamanlarda tarım kredi kooperatifi konusunda veya kooperatifçilik alanında başka konulardaki yeni çalışmalara bir kaynak olabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Yapılan değerlendirmelerin neticesinde aşağıdaki önerilerde bulunulabilir.

- Kooperatifçilik konusu dolayısıyla tarım kredi kooperatifi konusu mühendislikten, işletmeciliğe, pazarlamadan çevre bilimine, tarımdan üretim teknolojilerine kadar üretimden satışa serüveninin her alanında çok disiplinli çalışmalarla desteklenmelidir.
- Her ilin kendi üniversitesinin olduğu günümüz ülke koşullarında tarım üretimine elverişli bölgelere ve geçimini bu alanda sağlayan üreticilere yöre üniversitesinin üretimden pazarlamaya her aşamada akademik desteklerle verimlilik oranını daha yüksek seviyelere çıkarmalıdır.
- Kooperatifçilik kültüründe öne çıkan kadınların tarım kredi kooperatiflerinde geride bulunması üzerinde durulması gereken bir noktadır. Tarım kredi kooperatifi aksiyon ve eylemlerinde kadın insan gücüne önem verilmelidir.

Elde edilen verilere göre tarım kredi kooperatifi alanında deneyim kazanmış üniversiteler tarım bölgelerinde bulunan diğer üniversitelerle ortak çalıştay, sempozyum ve konferans gibi

çalışmalarla deneyim ve bilgilerini paylaşmalı ve tarım kredi kooperatifi konusunda geri kalmış bölgeler desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Ademoğlu, E. (2019). “Plansız Dönemde Türkiye’de Tarım Kredi Kooperatifleri (1923 - 1960)”, [Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.
- Aslan, R. (2021). “Türkiye’de siyasi pazarlama alanında yayınlanan tezlerin bibliyometrik analizi”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(39): 699–721.
- Atasoy, Ö. A. (1991). “Türkiye’de kooperatifçiliğin tarihi gelişimi, konut yapı kooperatiflerinin sorunları ve çözüm önerileri”, Ege Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Kasım(9): 171–188.
- Avaner, T. ve Hasanoğlu, M. (2020). “Türkiye’de ikibinlerin başında kooperatifçilik ve konut kooperatifçiliği politikası sorunu”, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3(2): 345–363.
- Aydın, R. ve Atılgan Yaşa, A. (2019). “Türkiye’de tarım kredi kooperatiflerinin mali yapısı üzerine bir değerlendirme”, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(14): 352–368.
- Demir, E. ve Çelik, M. (2020). “Fen bilimleri öğretim programları alanındaki bilimsel çalışmaların bibliyometrik profili”, Türkiye Kimya Derneği Dergisi, 5(2): 131–182.
- Doğan, E. (2013). “Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliğinde Çalışanların Performans Değerlendirmeye İlişkin Algılarının Analizi Ve 360 Derece Performans Değerleme Yöntemi Çerçevesinde Geliştirici Öneriler”, [Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Geray, C. (1992). “Kooperatifçiliğin dünyada ve Türkiye’deki nicel gelişimi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 47(01): 427–441.
- Güloğlu, T. ve Korkmaz, A. (2011). “Kooperatifçilik ilkeleri, küreselleşme ve kooperatifçilikte yeni eğilimler” İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 55(1): 811–831.

- Karasar, N. (2023). “Bilimsel Araştırma Yöntemi”, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kutluay, K. (2023). “Kar Amacı Gütmeyen Kuruluşlara Sağlanan Vergi Avantajları: Tarım Kredi Kooperatiflerinde Bir Araştırma”, [Doktora Tezi], Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Mayda, M. ve Berkit, Ö. Ç. (2023). “Dijital Medya Tabanlı Yeni Nesil Kooperatifçilik Yaklaşımı Koop 4.0”, Düşünce Dünyasında Türkiz Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 14(65): 135–178.
- Öz, K. (2018). “Besi Sığırcılığında Tarım Kredi Kooperatifinin Rolü: Sinop İli Erfelek İlçesi Araştırması”, [Yüksek Lisans Tezi], Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Şahin, Ç. E. (2018). “Türkiye Tarımında Kooperatifçilik Alternatifini Yeniden Düşünmek”, Politik Ekonomik Kuram Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2): 59–76.
- Şavran, T. G. (2012). "Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri" (Ed. T. G. Şavran), Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri, ss. 144–180, Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Tarım Kredi Kooperatifi, (2025, 20 Nisan). Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri <https://www.tarimkredi.org.tr> adresinden erişildi.
- Teyin, G. (2021). "Gıda güvenliğine yönelik hazırlanan lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi", Turizm Çalışmaları Dergisi, 3(2): 33–44.
- Toraman, A. ve Ateş, B. A. (2020). "Sağlık alanında maliyet ile ilgili yayımlanmış makalelerin bibliyomerik analizi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(4): 151–162.
- Ültanır, M. S. (2019). "Türkiye’de Kooperatifçiliğin Tarihsel Seyri: Devlet İnisiyatifi-Kalkınma İdeali", [Yüksek Lisans Tezi], Hacettepe Üniversitesi.

**TÜRKİYE'DE DİJİTAL BECERİLERİN İŞGÜCÜ PİYASASI SONUÇLARINA
ETKİSİ: LITS-IV VERİSİYLE İLK BULGULAR**

The Impact of Digital Skills on Labor Market Outcomes in Turkey: First Evidence from LITS-IV Data

Mustafa ÖZER

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
mustafaozer@kilis.edu.tr, Kilis / Türkiye <https://orcid.org/0000-0002-1279-9273>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1730600>

Özer, M. (2025). Türkiye'de dijital becerilerin işgücü piyasası sonuçlarına etkisi: LITS-IV verisiyle ilk bulgular, *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 8(3). 487-509.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 30.06.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.07.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 31.07.2025

ÖZ

Bu çalışma, dijital yeterliliklerin Türkiye iş gücü piyasasında ücret düzeyi, hane halkı refahı ve iş kalitesi üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Çalışmanın temel veri kaynağı, European Bank for Reconstruction and Development ile Dünya Bankası tarafından yürütülen Life in Transition Survey'nin (LITS) dördüncü dalgasıdır. Bu veri Türkiye'de 2022-2023 yılları arasında toplanmıştır. Çalışmada dijital becerilere ilişkin sorular ilk kez bu dalgada yer almıştır. Bu nedenle dijital yeterliliklerin iş gücü çıktıları üzerindeki etkisini bu veri setiyle inceleyen ilk akademik araştırma olma özelliği taşımaktadır. Elde edilen bulgular, dijital yeterlilik indeksinin hane halkı refahı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Öte yandan dijital yeterliliğin ücret düzeyi ve iş kalitesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Çalışmada kontrol edilen eğitim düzeyi, bölge, yaş, kırsal-şehir ayrımı ve medeni durum gibi değişkenler ise ücret, refah ve iş kalitesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı belirleyiciler olarak öne çıkmıştır. Bu bulgular, iş gücü piyasasındaki istihdam çıktılarının yalnızca dijital yeterlilik gibi bireysel becerilere değil; aynı zamanda bireylerin demografik ve sosyoekonomik özelliklerine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu yüzden, sonuçlar, iş gücü piyasasında dijitalleşmenin fırsat eşitliği yaratabilmesi için yalnızca bireysel becerilerin geliştirilmesinin yeterli olmadığını göstermektedir. Dijital becerileri artırmaya yönelik politikaların, aynı zamanda bölgesel ve sosyoekonomik farklılıkları azaltacak bütüncül tedbirlerle desteklenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Beceriler, İşgücü Piyasası Sonuçları, İş Kalitesi, Hane Halkı Refahı, Türkiye

ABSTRACT

This study analyses the effects of digital skills on wage levels, household wealth, and job quality in the Turkish labour market. The main data source of this study is the fourth wave of the Life

in Transition Survey (LITS), conducted by the European Bank for Reconstruction and Development and the World Bank. The data were collected in Turkey between 2022 and 2023. This wave included questions on digital skills for the first time. Therefore, this study is the first academic research to examine the effects of digital skills on labour market outcomes using this dataset. The findings indicate that the digital skills index has a statistically significant and positive effect on the household wealth. However, no statistically significant effect of digital skills was found on wage levels or job quality. Control variables such as educational attainment, region, age, urban-rural status, and marital status emerged as statistically significant determinants of wages, household wealth ladder level, and job quality. These results suggest that labour market outcomes depend not only on individual skills such as digital competence, but also on individuals' demographic and socioeconomic characteristics. Therefore, the findings highlight the need for policies that not only promote individual digital skills, but also address regional and socioeconomic inequalities through more comprehensive measures to ensure that digitalization supports equality of opportunity in the labour market.

Keywords: Digital Skills, Labor Market Outcomes, Job Quality, Household Wealth, Turkey

GİRİŞ

Dijitalleşme, sosyal yaşamın ve ekonomik süreçlerin dijital iletişim ve medya altyapıları etrafında yeniden yapılandırılması sürecidir (Mikalef ve Parmiggiani, 2022). Bu süreçte, bireylerin temel dijital becerilere sahip olup olmamaları, yalnızca iş imkânlarını değil, aynı zamanda çalışılan işin niteliğini, elde edilen geliri ve sosyal güvencesini de belirleyen önemli bir unsur haline gelmiştir. Dijital becerilere sahip bireyler, daha yüksek ücret, sosyal güvenlik kapsamında istihdam ve çeşitli sosyal haklara erişim açısından avantaj sağlarken; bu becerilerden yoksun bireyler daha güvencesiz ve düşük kaliteli işlerde çalışma ya da iş gücünün dışında kalma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Acemoglu ve Autor, 2011; Balkaya ve Sıçrar,

2025; Consoli ve ark., 2023; Yang ve arkd., 2023; Zhang ve ark., 2023). Bu nedenle dijital becerilerin iş gücü piyasasındaki etkilerini incelemek, sadece bireysel düzeyde istihdam fırsatlarını anlamak açısından değildir. Aynı zamanda dijital becerilere erişimdeki farklılıkların toplumsal gelir eşitsizliklerini nasıl derinleştirebildiğini ortaya koymak açısından da önemlidir.

Dijital becerilerin iş gücü piyasasındaki yeri ve önemi üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda dikkate değer bir artış göstermektedir. Deming ve Noray (2020), ABD'deki üniversite mezunları üzerinde yaptıkları analizde, dijital becerilerin kariyerin erken dönemlerinde yüksek kazanç sağladığını; ancak teknolojiye dayalı mesleklerde beceri içeriğinin hızla değişmesi nedeniyle bu getirilerin zamanla azaldığını ortaya koymaktadır. Zhang ve ark. (2023), Çin Kırsal Hane Halkı Paneli verilerini kullanarak dijital becerilerin tarım dışı ve kayıtlı istihdam olanaklarını artırdığını ve bu sayede kayıt dışı istihdamı azalttığını göstermektedir. İsrail'de 45 yaş ve üzeri bireyler üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise Lissitsa ve ark. (2023), dijital becerilerin ileri yaşlardaki çalışanlar açısından hem gelir hem de yan haklar bakımından olumlu sonuçlar doğurduğunu vurgulamaktadır. Paklina ve Shakina (2022), Rusya'daki 9 milyondan fazla çevrimiçi iş ilanına dayalı analizlerinde, dijital becerilerin işveren nezdinde taşıdığı değerin, beceri düzeyine bağlı olarak farklılaştığını ifade etmektedir. Öte yandan Dunn (2017), ABD verilerine dayanan çalışmasında dijital platformlarda çalışan bireylerin daha düşük ücretlerle ve daha güvencesiz koşullarda istihdam edildiğini bulmuştur. Çin Aile Paneli verisini kullanan Yang, Yao ve Dong (2023) ise dijital ekonominin gelişiminin, yüksek ve düşük vasıflı çalışanlar arasındaki ücret farkını artırdığını göstermektedir. Bu farkın dijital becerilere erişimdeki eşitsizlikten kaynaklandığını vurgulamaktadır. Acemoglu ve Restrepo (2019) ise ABD sanayi verilerine dayanan analizlerinde, dijitalleşmenin düşük ve orta vasıflı çalışanları otomasyon yoluyla iş gücünün dışına iterek olumsuz etkiler yarattığını bulmuşlardır. Bununla birlikte elde edilen bulgular, yüksek vasıflı çalışanların dijitalleşme sürecinden daha fazla yarar sağladığını göstermektedir. Tüm bu bulgular, dijital becerilerin yalnızca istihdam olasılığını

değil, aynı zamanda kazanç düzeyini, iş güvencesini ve sosyal haklara erişimi de şekillendiren önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye özelinde dijital becerilerin iş gücü piyasası çıktıları üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu alandaki tek çalışma olarak değerlendirilebilecek Balkaya ve Sıçrar (2025), bireylerin sahip olduğu dijital becerilerden ziyade, imalat sanayinde faaliyet gösteren firmaların teknoloji yoğunluk düzeyinin ücret üzerindeki etkisini analiz etmektedir. TÜİK'in 2018 yılı Kazanç Yapısı Araştırması'na dayalı olarak yürütülen söz konusu çalışmada, aynı mesleği icra eden çalışanların yüksek ve düşük teknoloji sektörlerde çalışmaları durumunda karşılaştıkları ücret farklılıkları ele alınmaktadır. Sonuçlar, yüksek teknoloji yoğunluklu sektörlerde çalışmanın ücretleri anlamlı düzeyde artırdığını göstermektedir. Ancak bu araştırma, teknolojik dönüşümün birey düzeyinde sahip olunan dijital beceriler üzerinden nasıl bir etkide bulunduğunu doğrudan incelememektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de bireylerin sahip oldukları dijital becerilerin ücret, istihdam güvencesi ve sosyal haklara erişim gibi temel iş gücü piyasası göstergeleri üzerindeki etkisini ele alan bu çalışma, literatürde önemli bir boşluğu doldurmakta ve ülke düzeyinde özgün bir katkı sunmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye'de bireylerin temel dijital becerilere sahip olup olmamasının iş gücü piyasasındaki yerlerini nasıl etkilediğini incelemektedir. Özellikle dijital yetkinliklerin, bireylerin iş koşulları ve çalışma haklarıyla nasıl ilişkili olduğunu anlamayı hedeflemektedir. Analizde kullanılan bağımlı değişkenler, istihdamın yalnızca varlığını değil, niteliğini de yansıtan bir dizi göstergeyi içermektedir. Bunlar arasında bireyin elde ettiği ücret, yıllık ve hastalık izni gibi izin haklarına sahip olup olmaması, sosyal güvenlik sistemine dâhil olup olmadığı ve ücretli ebeveyn izninden yararlanıp yararlanmadığı gibi unsurlar yer almaktadır. Ayrıca kişinin çalıştığı işin kalıcı bir pozisyon olup olmadığı (yazılı bir sözleşme ile çalışıp çalışmadığı gibi) iş güvencesine ilişkin göstergeler de değerlendirmeye alınmıştır. Bu sayede,

dijital becerilerin iş yaşamındaki farklı yönleri nasıl etkileyebileceği bütüncül bir biçimde ele alınmaktadır.

Çalışmada bağımsız değişken olarak, bireylerin dört temel dijital beceriye sahip olup olmadıkları esas alınmıştır. Bu beceriler; bilgisayar, mobil telefon ya da tablet aracılığıyla dosya kopyalama veya taşıma, dosya eki içeren bir e-posta gönderme, yeni bir yazılım ya da cihaz kurma ve bir programlama dili kullanarak yazılım geliştirme yetkinliklerinden oluşmaktadır. Bu dört gösterge temelinde bireylerin dijital yeterlilik düzeyini yansıtan bir dijital beceri endeksi oluşturulmuş ve analizlerde bu endeks kullanılmıştır. Modellerde ayrıca, yaş ve yaşın karesi (yaşın etkisinin doğrusal olmayan yapısını kontrol edebilmek amacıyla), eğitim düzeyi, cinsiyet, yerleşim yerinin kentsel ya da kırsal oluşu, Türkiye'nin coğrafi bölgeleri ve bireyin çocukluk dönemindeki öğrenme ortamını temsil eden evde bulunan kitap sayısı gibi kontrol değişkenleri dikkate alınmıştır.*

Bu araştırmanın temel veri kaynağını, European Bank for Reconstruction and Development (EBRD) ile Dünya Bankası tarafından yürütülen Life in Transition Survey'nin (LITS) dördüncü dalgasının 2022-2023 yılları arasında Türkiye'de toplanan örneklemini oluşturmaktadır. Bu dalgaanın özgün ve dikkat çekici yönü, dijital becerilere ilişkin soruların ilk kez anket formuna dâhil edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma, LITS 4'ün son modülünü kullanarak, dijital becerilerin Türkiye örneğinde iş gücü çıktılarıyla ilişkisini analiz eden ilk akademik çalışma olma özelliği taşımaktadır. Veri setinin temsili yapısı ve zengin kontrol değişkenleri sayesinde, çalışmanın bulguları gerek akademik literatür gerekse politika yapıcılar açısından yüksek derecede genellenebilir niteliktedir.

Bu çalışma, dijital yeterlilik indeksinin bireylerin aylık ücret düzeyi, öznel refah seviyesi ve iş kalitesi üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Bulgular, dijital yeterliliğin ücret düzeyi

* Bu çalışmanın odağı dijital yeterliliklerin iş gücü piyasası çıktıları üzerindeki etkisini incelemektir. Bu nedenle, kontrol değişkenlerine ilişkin detaylı literatür taraması sunulmamıştır; kontrol değişkenleri yalnızca modelin iç tutarlılığı ve analizlerin geçerliliğini sağlamak amacıyla dahil edilmiştir.

üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Benzer şekilde iş kalitesi üzerinde de dijital yeterliliğin tutarlı ve anlamlı bir etkisi tespit edilmemiştir. Buna karşın, dijital yeterlilik indeksinin hane halkı refah seviyesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi bulunmuştur. Bireylerin dijital yeterlilik düzeyi yükseldikçe kendilerini daha yüksek refah basamağında değerlendirme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Kontrol değişkenleri tüm modellerde önemli rol oynamıştır. Eğitim düzeyi, bölgesel farklılıklar ve kırsal-şehir ayrımı hem ücret, hem refah hem de iş kalitesinin istatistiksel olarak anlamlı belirleyicileri arasında yer almıştır. Özellikle lise ve lise üstü eğitim düzeyinin ücret ve refah üzerinde pozitif bir etkisi bulunurken, lise üstü eğitimin iş kalitesi üzerinde negatif bir ilişki sergilemesi dikkat çekicidir. Yaş ve yaşı karesi ile modellerde ters U şeklinde bir ilişki ortaya çıkmış; bireylerin ücret ve iş kalitesi düzeylerinin belli bir yaşa kadar arttığı, sonrasında ise azalma eğilimine girdiği gözlenmiştir. Bölge düzeyinde ise İstanbul ve batı bölgeleri genellikle daha yüksek ücret ve refah seviyeleriyle ilişkili olduğu görülmektedir.

Çalışmanın geri kalan bölümleri şu şekilde yapılandırılmıştır. İkinci bölümde veri seti ve değişken tanımları ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde kullanılan metodoloji ve model çerçevesi açıklanmaktadır. Dördüncü bölümde bulgular sunulmakta ve tartışılmaktadır. Beşinci ve son bölümde ise genel değerlendirme ve politika önerileri yer almaktadır.

VERİ SETİ VE TANIMLAYICI İSTATİSTİKLER

Veri Seti

Bu çalışma, *European Bank for Reconstruction and Development* (EBRD) tarafından yürütülen *Life in Transition Survey*'in (LiTS) dördüncü turu olan LiTS IV'e dayanmaktadır. Çalışmada Türkiye örneklemine ait veriler kullanılmıştır. LiTS IV, 2022 yılının ikinci yarısı ile 2023 yılının ilk yarısı arasında gerçekleştirilmiştir. Anket 33'ü EBRD bölgesinde olmak üzere toplam 37 ülkede uygulanmıştır. Her ülkede rastgele seçilen 1.000 kişiyle yüz yüze görüşmeler

yapılmış ve katılımcılara gelir, istihdam, eğitim, tutum ve inançları ile son dönemde yaşadıkları deneyimlere ilişkin sorular yöneltilmiştir.

Araştırma bulguları iş gücü piyasasında yaygın olan bir sorunu ortaya koymaktadır. Yazılı sözleşme ile çalışanların oranı EBRD bölgesinde görece düşüktür. Ayrıca pek çok çalışan emeklilik, sosyal güvenlik, yıllık izin ve hastalık izni gibi temel sosyal haklara sahip değildir. Çalışma yaşamının bu tür maddi olmayan özellikleri bireylerin ruh sağlığı ve yaşam memnuniyeti üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır. Dijital becerilere yapılacak yatırımlar bu açıdan kritik bir öneme sahiptir. Bu yatırımlar teknolojik gelişmelerin toplum genelinde daha adil bir şekilde paylaşılmasını sağlayabilir. Aksi takdirde dijitalleşmenin mevcut sosyoekonomik eşitsizlikleri derinleştirmesi riski bulunmaktadır.

Değişken Tanımları ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken Tanımları

Bu çalışmada hem sürekli hem de kukla değişkenler kullanılmıştır. Bağımlı değişkenler üç ana başlık altında toplanmaktadır. Aylık ücret sürekli bir değişkendir. Katılımcıların çalıştıkları işten elde ettikleri aylık brüt geliri ifade eder. Ücret dağılımı geniştir ve uç değerler içermektedir. Bu nedenle analizlerde doğal logaritması kullanılmıştır. Böylece uç değerlerin model üzerindeki etkisi azaltılmış ve dağılım dengelenmiştir. Hane halkı refah basamağı kategorik bir değişkendir. Bireylerin kendi değerlendirmesine dayanır. Katılımcılar hane halkının refah seviyesini 1 ile 10 arasında bir ölçek üzerinde belirtmiştir. Burada 1 en düşük refah seviyesini, 10 ise en yüksek refah seviyesini temsil etmektedir. İş kalitesine ilişkin değişkenler ise kukla değişkenlerdir. Kukla değişkenlere ilişkin sınıflandırmalar ise şu şekildedir. Yazılı sözleşmeli kalıcı işte çalışanlar bir, çalışmayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. İşini kaybetme riskini düşük ya da çok düşük görenler bir, diğerleri sıfır olarak kodlanmıştır. Özel sağlık sigortası sağlayan bir işte çalışanlar bir, sağlamayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Emeklilik hakkı sunan bir işte çalışanlar bir, sunmayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Sosyal

güvenlik sigortası olanlar bir, olmayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Yıllık izin hakkı olanlar bir, olmayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Hastalık izni olanlar bir, olmayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Ücretli izin hakkı olanlar bir, olmayanlar sıfır olarak kodlanmıştır.

Bağımsız değişkenler demografik ve eğitsel özellikleri kapsamaktadır. Yaş sürekli bir değişkendir. Modelde yaşın karesi de yer almıştır. Böylece yaşın doğrusal olmayan etkileri kontrol edilmiştir. Kırsal alanda yaşayanlar bir, kentsel alanda yaşayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Türk etnik kökenine sahip olanlar bir, olmayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Bekâr bireyler bir, diğerleri sıfır olarak kodlanmıştır. Kadınlar bir, erkekler sıfır olarak kodlanmıştır. Eğitim düzeyi için ortaokul ve altı, lise ve lise üstü ayrı ayrı kukla değişkenler olarak tanımlanmıştır. Her biri ilgili gruba ait olanlar için bir, diğerleri için sıfır olarak kodlanmıştır. Çalışmada NUTS-1 sınıflamasına göre tanımlanan bölge değişkenleri kullanılmıştır. Türkiye bu sınıflamaya göre 12 coğrafi bölgeye ayrılmıştır.[†] Her bir bölge için ayrı bir kukla değişken oluşturulmuştur. İlgili bölgede yaşayanlar bir, diğer bölgelerde yaşayanlar ise sıfır olarak kodlanmıştır. Böylece bölgesel farklılıklar modelde kontrol edilmiştir.

Çalışmanın ana bağımsız değişkenlerini dijital yetenek değişkenleri oluşturmaktadır. Bu değişkenler bireylerin belirli dijital becerilere sahip olup olmadığını gösterir ve kukla değişkenlerdir. Dosya kopyalama veya taşıma işlemini yapabilenler bir, yapamayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Ekli e-posta gönderebilenler bir, gönderemeyenler sıfır olarak kodlanmıştır. Yazılım kurabilenler bir, kuramayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Bilgisayar programı yazabilenler bir, yazamayanlar sıfır olarak kodlanmıştır. Çalışmanın temel amacı diğer bağımsız değişkenleri kontrol ederken bu dijital yeteneklerin ücret, refah düzeyi ve iş kalitesi üzerindeki etkilerini incelemektir.

Tanımlayıcı İstatistikler

[†] Çalışmada Türkiye, NUTS-1 düzeyi esas alınarak bölgelere ayrılmıştır. Bu düzeyde Türkiye 12 bölgeden oluşmaktadır: İstanbul, Batı Marmara, Ege, Doğu Marmara, Batı Anadolu, Akdeniz, Orta Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu.

Tablo 1, araştırmaya katılan bireylerin temel özelliklerini göstermektedir. Aylık ortalama ücret 12.194 TL'dir. Ücretlerin standart sapması 10.783 TL'dir. Ücretler sıfır ile 90.000 TL arasında değişmektedir. Bu geniş aralık, gelir dağılımında ciddi farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Hane halkı refah basamağı ortalaması 4,27'dir. Katılımcıların çoğu kendisini orta-alt refah basamaklarında görmektedir.

İş kalitesi göstergeleri sosyal hakların ve iş güvencesinin yaygın olmadığını göstermektedir. Katılımcıların yarısı yazılı sözleşmeli kalıcı bir işe sahiptir. Yüzde 52'si işini kaybetme riskini düşük ya da çok düşük olarak değerlendirmektedir. Özel sağlık sigortasına sahip olanların oranı yüzde 29'dur. Emeklilik hakkı olanların oranı yüzde 33'tür. Sosyal güvenlik kapsamında çalışanların oranı yüzde 53'tür. Katılımcıların yüzde 59'u yıllık izin hakkına sahiptir. Yüzde 46'sının hastalık izni hakkı vardır. Ücretli izin hakkı ise yalnızca yüzde 20'dir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bağımlı Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
Aylık ücret	342	12194	10783	0	90000
Hane halkı refah seviyesi	1107	4.270	1.894	1	10
İş kalitesiyle alakalı bağımlı değişkenler					
Yazılı sözleşmeli kalıcı iş	319	0.514	0.501	0	1
Emeklilik hakkı olan iş	402	0.328	0.470	0	1
Sosyal güvenlik kapsamındaki iş	402	0.535	0.500	0	1
Yıllık izin hakkı olan iş	402	0.592	0.492	0	1
Hastalık izni olan iş	402	0.458	0.499	0	1
Ücretli izin hakkı olan iş	402	0.197	0.398	0	1
Bağımsız Değişkenler					
Yaş	1109	39.489	14.921	18	88
Kırsal	1109	0.541	0.226	0	1
Türk etnik kökeni	1109	0.726	0.446	0	1
Bekâr	1108	0.354	0.478	0	1
Kadın	1109	0.498	0.500	0	1
Ortaokul ve altı eğitim	1109	0.435	0.496	0	1
Lise eğitilmiş	1109	0.325	0.469	0	1

Lise üstü eğitilmiş	1109	0.241	0.428	0	1
Dijital yetenekle alakalı bağımsız değişkenler					
<i>Aşağıdakileri bir bilgisayar/laptop, mobil cihaz veya tablet ile yapabiliyor musunuz?</i>					
Dosya kopyalama/taşıma	1109	0.467	0.499	0	1
Ekli e-posta gönderme	1109	0,435	0,496	0	1
Yazılım kurma	1109	0,278	0,448	0	1
Bilgisayar programı yazma	1109	0,209	0,407	0	1

Yaş ortalaması 39'dur. Katılımcıların neredeyse yüzde 5'i kırsal bölgede yaşamaktadır. Yüzde 73'ü Türk etnik kökenine sahiptir. Yüzde 35'i bekârdır. Katılımcıların yarısı kadındır. Eğitim düzeyi genelde düşüktür. Yüzde 43'ü ortaokul ve altı eğitim düzeyindedir. Yüzde 32'si lise, yüzde 24'ü ise lise üstü eğitim almıştır.

Dijital beceriler sınırlıdır. Katılımcıların yüzde 47'si dosya kopyalama ve taşıma işlemi yapabilmektedir. Yüzde 43'ü ekli e-posta gönderebilmektedir. Yüzde 28'i yazılım kurabilmektedir. Yüzde 21'i bilgisayar programı yazabilmektedir. Bu sonuçlar dijital beceri gelişiminin desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu çalışmada bireylerin ücret, refah düzeyi ve iş kalitesinin, dijital yeterlilik ve sosyo-demografik özelliklere göre nasıl farklılaştığı incelenmiştir. Tahminlerde En Küçük Kareler Yöntemi (EKK) kullanılmıştır. EKK, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki doğrusal ilişkilerin analizinde en yaygın kullanılan yöntemlerden biridir. EKK, bağımlı değişkenin sürekli olduğu ve değişkenler arasındaki doğrusal ilişkilerin tahmin edilmek istendiği durumlarda uygun bir yöntemdir (Wooldridge, 2016; Fox, 2015).

Bağımlı değişkenler aylık ücret, hane halkı refah basamağı ve iş kalitesi indeksidir. Aylık ücret sürekli bir değişkendir. Ücretler bireylerin çalıştıkları işten elde ettikleri brüt geliri ifade

etmektedir. Dağılımı geniştir ve uç değerler içerir. Bu nedenle analizlerde doğal logaritması alınmıştır. Böylece uç değerlerin etkisi azaltılmış ve dağılım dengelenmiştir.

Hane halkı refah düzeyi bireylerin kendi değerlendirmesine dayanmaktadır. Katılımcılar refah düzeyini 1 ile 10 arasında bir ölçek üzerinde belirtmiştir. Burada 1 en düşük, 10 ise en yüksek refah düzeyini göstermektedir. Ölçek teknik olarak sıralıdır. Ancak literatürde bu tür ölçeklerin sürekli değişken gibi kullanılması yaygındır. Özellikle geniş aralıklı sıralı ölçeklerin OLS gibi yöntemlerle analiz edilmesi kabul edilmektedir (Johnson ve Creech, 1983; Norman, 2010; Sullivan ve Artino, 2013). Bu çalışmada da benzer bir yaklaşım benimsenmiştir.

İş kalitesi çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmıştır. Yazılı sözleşmeli kalıcı iş, emeklilik hakkı olan iş, sosyal güvenlik kapsamındaki iş, yıllık izin hakkı olan iş, hastalık izni olan iş ve ücretli izin hakkı olan iş değişkenleri kullanılarak iş kalitesi indexi oluşturulmuştur. Bu değişkenler arasında yapılan korelasyon analizleri pozitif ilişkiler göstermiştir. Örneğin sosyal güvenlik ve emeklilik hakkı arasında 0.36; yıllık izin ve hastalık izni arasında 0.42 korelasyon bulunmuştur. Bu nedenle değişkenler için z-skorumları hesaplanmıştır. Daha sonra, ortalamaları alınarak bir iş kalitesi indeksi oluşturulmuştur. Bu indeks sürekli bir değişken olarak çalışmada bağımlı değişken olarak kullanılmıştır.

Dijital yeterlilik için de benzer bir yöntem uygulanmıştır. Dosya kopyalama/taşıma, ekli e-posta gönderme, yazılım kurma ve bilgisayar programı yazma değişkenleri bir arada değerlendirilmiştir. Bu değişkenler arasında güçlü ilişkiler vardır. Bu değişkenler arasındaki yüksek korelasyondan dolayı bağımsız değişken olarak modele konulduklarında aralarında çoklu doğrusal bağlantı problemi çıkmaktadır. Örneğin dosya kopyalama ile ekli e-posta gönderme arasındaki korelasyon 0.78; yazılım kurma ile bilgisayar programı yazma arasındaki korelasyon 0.66'dır. Bu sebeple, değişkenler z-skorumları kullanılarak hesaplanmıştır ve ortalamaları alınarak dijital yeterlilik indeksi oluşturulmuştur. Oluşturulan bu indeks de çalışmanın ana bağımsız değişkeni olmaktadır.

Dijital yeterlilik indeksine ek olarak, modelde yaş, kırsal yerleşim, yaşanan on iki bölge, etnik köken, medeni durum, cinsiyet ve eğitim düzeyini gösteren kontrol değişkenleri yer almaktadır. Yaş sürekli bir değişkendir. Yaşın karesi modele eklenmiştir. Böylece yaşa bağlı doğrusal olmayan etkiler kontrol edilmiştir. Diğer demografik değişkenler de değişken tanımları bölümünde anlatıldığı gibi tanımlanmıştır. Bu kukla değişkenler de modele bağımsız değişkenler olarak eklenmiştir. Kullanılan bağımlı değişkenlerin sürekli oluşundan dolayı daha önce bahsettiğimiz gibi En Küçük Kareler yöntemiyle aşağıdaki modeli tahmin edeceğiz.

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 \text{DiğitalYeterlilik} + \beta_2 X_i + \varepsilon_i$$

Burada Y_i , birey i için bağımlı değişkeni (örneğin ücret, refah düzeyi veya iş kalitesi indeksi) ifade etmektedir. *DiğitalYeterlilik*, dijital yeterlilik indeksidir. X_i , kontrol değişkenlerini (yaş, cinsiyet, kırsal yerleşim, etnik köken, medeni durum, eğitim düzeyi, bölge) temsil eder. ε_i , hata terimini göstermektedir.

Çalışmada ağırlıklandırılmış robust standart hatalar kullanılmıştır. Robust standart hatalar, hata terimlerinin varyansının sabit olmaması durumunda güvenilir standart hata tahminleri sunar (White, 1980). Böylece heteroskedastisitenin anlamlılık testlerinin sonuçlarını yanıltması engellenir. Ağırlıklandırma ise örneklemin yapısını ve birimlerin temsiliyetini dikkate alır. Bu sayede tahminler daha doğru ve örnekleme daha iyi temsil eder hale gelir (Cameron ve Trivedi, 2005).

ANALİZ BULGULARI

Dijital Yeterlilik İndeksinin Aylık Ücret Üzerine Etkisi

Model sonuçları, dijital yeterlilik indeksinin ücret üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Genel örnekleme dijital yeterlilik katsayısı negatif yönlüdür ancak bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir. Kadın grubunda dijital yeterlilik pozitif bir ilişki göstermiştir fakat bu ilişki de istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Erkek grubunda

ise dijital yeterlilik ile ücret arasında negatif bir ilişki gözlenmiş ancak bu sonuç da istatistiksel anlam taşımamaktadır.

Bu bulgular, Atasoy ve ark. (2021) ileri düzey IT becerilerinin ücret üzerindeki pozitif ve anlamlı etkilerini ortaya koyan çalışmasıyla örtüşmemektedir. Benzer şekilde Arntz ve ark. (2025) teknolojik becerilerin fırsat eşitliğini güçlendirdiğine ilişkin bulgularıyla da tam uyumlu değildir. Horton ve Tambe'nin (2025) çalışması ise teknolojik bilgi birikimlerinin değerinin ilgili teknolojinin geçerliliğini kaybetmesiyle iş gücü piyasasında hızla önemini yitirdiğini ortaya koymaktadır. Bulgularımız bu açıdan söz konusu çalışma ile örtüşmektedir. Bu durum, dijital becerilerin ücret üzerindeki etkisinin teknoloji türü ve iş piyasasının ihtiyaçlarına bağlı olarak değişebileceğini düşündürmektedir.

Tablo 2. Dijital Yeterlilik İndeksinin Aylık Ücret Üzerine Etkisi: EKK Tahmin Sonuçları (Genel Örneklem, Kadın ve Erkek Alt Grupları)

	(1) Tüm örneklem	(2) Kadın	(3) Erkek
Yaş	.064** (.03)	.054* (.032)	.016 (.053)
Yaşın karesi	-.001* (.000)	-.000 (.000)	-.000 (.001)
Kırsal	.444** (.19)	.157 (.277)	.493 (.354)
Türk etnik kökeni	-.215 (.19)	-.081 (.176)	-.224 (.28)
Bekâr	.284* (.157)	-.085 (.238)	.495** (.228)
Kadın	.046 (.145)		
Lise eğitilmiş	.59** (.228)	-.088 (.302)	1.001*** (.335)
Lise üstü eğitilmiş	.943*** (.203)	.764*** (.21)	1.07*** (.32)
Batı Anadolu	1.409*** (.45)	1.149 (.934)	1.283*** (.47)
Batı Karadeniz	1.393*** (.432)	1.172 (.945)	1.497*** (.522)
Batı Marmara	1.704*** (.434)	1.957** (.913)	1.793*** (.531)
Doğu Karadeniz	1.401*** (.449)	1.401 (.874)	1.493*** (.522)
Doğu Marmara	1.331*** (.394)	.822 (.842)	1.4*** (.434)
Ege	1.338*** (.4)	1.333 (.867)	1.265*** (.441)
Güneydoğu Anadolu	.912* (.394)	1.505 (.867)	.704 (.441)

	(.549)	(.914)	(.728)
Kuzey Doğu Anadolu	1.245***	1.194	1.392***
	(.443)	(1.151)	(.491)
Orta Anadolu	1.388***	1.347	1.222***
	(.423)	(.946)	(.456)
Ortadoğu Anadolu	1.102**	1.111	.858
	(.452)	(.899)	(.559)
İstanbul	1.33***	1.103	1.487***
	(.387)	(.856)	(.429)
Dijital yeterlilik indeksi	-.046	.074	-.142
	(.096)	(.141)	(.136)
Sabit	5.878***	6.47***	6.507***
	(.881)	(1.337)	(1.217)
Gözlem sayısı	340	124	216
R kare	.228	.285	.261

Parantez içindeki değerler robust standart hatalardır. Bağımsız değişkenler arasında temel değişken dijital yeterlilik indeksidir. Diğer değişkenler kontrol amaçlı modele dâhil edilmiştir.

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

Kontrol değişkenleri içinde ücret düzeylerini etkileyen bazı belirleyiciler öne çıkmaktadır.[‡]

Yaş genel örnekleme ve kadın grubunda ücret üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki ortaya koymuştur. Yaşın karesinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması ücret ile yaş arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, bireylerin ücretlerinin belirli bir yaşa kadar arttığını ve bu yaştan sonra azaldığını ifade etmektedir. Eğitim düzeyi de ücret üzerinde anlamlı bir etki yaratmıştır. Lise ve lise üstü eğitim düzeyine sahip bireyler, ortaokul ve altı eğitim düzeyine sahip olanlara kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek ücret düzeyine sahiptir. Erkekler için bekâr olmak ücreti istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemiştir. Kırsal bölgede yaşamak genel örnekleme ücret düzeyini artıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bölge değişkenleri açısından bakıldığında, Batı Marmara, Batı Anadolu, Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz, Doğu Marmara, Ege, Kuzeydoğu Anadolu, Orta Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve İstanbul bölgeleri referans bölge olan Akdeniz'e kıyasla istatistiksel olarak anlamlı şekilde daha yüksek ücret düzeyleriyle ilişkilidir.

Dijital Yeterlilik İndeksinin Hane Halkı Refah Seviyesi Üzerine Etkisi

[‡] Bu çalışmanın amacı dijital yeterliliklerin iş gücü piyasası çıktıları üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Bu nedenle çalışmanın sonuçları kısmında kontrol değişkenlerine ilişkin ayrıntılı bulgular ve tartışmalar sunulmamıştır. Kontrol değişkenleri modelde analizlerin geçerliliğini sağlamak üzere yer almıştır.

Model sonuçları, dijital yeterlilik indeksinin hane halkı refah seviyesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Genel örnekleme dijital yeterlilik arttıkça bireylerin kendilerini daha yüksek refah basamağında değerlendirdiği görülmektedir. Bu ilişki kadınlar ve erkekler için ayrı ayrı incelendiğinde de devam etmektedir. Kadın grubunda dijital yeterlilik daha güçlü bir pozitif ilişki sergilemiş ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Erkek grubunda ise bu ilişki yine pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte, etkisi görece daha düşük düzeydedir.

Bu bulgular, Qi ve ark. (2022) dijital becerilerin yoksulluğa karşı kırılganlığı azalttığını ortaya koyan çalışmasıyla uyumludur. Benzer şekilde Sodokin ve ark. (2023) dijital finans erişiminin servet birikimini artırdığını ve servet eşitsizliğini azalttığını gösteren sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ayrıca Francis ve Weller (2022)'nin dijital erişimin hane refahını güçlendirdiğine dair bulgularıyla da paralellik taşımaktadır. Çalışmamız bu yönüyle, dijital yeterliliklerin refah üzerindeki olumlu etkisini Türkiye örneğinde destekleyen bulgular sunmaktadır.

Tablo 3. Dijital Yeterlilik İndeksinin Hane Halkı Refah Seviyesi Üzerine Etkisi: EKK Tahmin Sonuçları (Genel Örnekleme, Kadın ve Erkek Alt Grupları)

	(1) Tüm örneklem	(2) Kadın	(3) Erkek
Yaş	-.011 (.021)	.009 (.032)	-.027 (.029)
Yaşın karesi	.000 (.000)	-.000 (.000)	-.000 (.000)
Kırsal	-.663*** (.234)	-.681* (.378)	-.505* (.299)
Türk etnik kökeni	.221* (.126)	.279 (.178)	.19 (.186)
Bekar	-.29** (.117)	-.241 (.166)	-.327* (.171)
Kadın	-.182* (.107)		
Lise eğitilmiş	.003 (.134)	.186 (.19)	-.102 (.192)
Lise üstü eğitilmiş	.58*** (.155)	.556** (.221)	.647*** (.217)
Batı Anadolu	1.881***	2.019***	1.8***

	(.231)	(.31)	(.359)
Batı Karadeniz	.774***	1.252***	.328
	(.236)	(.387)	(.302)
Batı Marmara	-.029	.691	-.557
	(.351)	(.495)	(.478)
Doğu Karadeniz	-1.044***	-.575	-1.576***
	(.404)	(.54)	(.607)
Doğu Marmara	.152	.3	.041
	(.207)	(.322)	(.27)
Ege	.176	.427	-.032
	(.218)	(.315)	(.31)
Güneydoğu Anadolu	.128	.905***	-.614*
	(.24)	(.331)	(.349)
Kuzey Doğu Anadolu	1.279***	1.37**	1.511**
	(.447)	(.573)	(.637)
Orta Anadolu	1.046***	.862**	1.089***
	(.265)	(.438)	(.326)
Ortadoğu Anadolu	.057	-.049	.13
	(.243)	(.397)	(.306)
İstanbul	.264	.64**	-.063
	(.203)	(.291)	(.289)
Dijital yeterlilik indeksi	.318***	.42***	.209*
	(.085)	(.126)	(.111)
Sabit	3.953***	2.986***	4.528***
	(.469)	(.744)	(.597)
Gözlem sayısı	1106	550	556
R kare	.186	.218	.187

Parantez içindeki değerler robust standart hatalardır. Bağımsız değişkenler arasında temel değişken dijital yeterlilik indeksidir. Diğer değişkenler kontrol amaçlı modele dâhil edilmiştir.

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

Kontrol değişkenlerine bakıldığında, kırsal bölgede yaşayan bireylerin kentte yaşayanlara kıyasla refah seviyelerini daha düşük olarak değerlendirdikleri ve bu etkinin genel örneklem ile her iki cinsiyet grubunda da istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi de refah seviyesinin önemli bir belirleyicisi olarak öne çıkmıştır. Lise üstü eğitim düzeyine sahip bireyler, ortaokul ve altı eğitim düzeyine sahip olanlara kıyasla refah seviyelerini istatistiksel olarak anlamlı biçimde daha yüksek değerlendirmektedir. Lise düzeyi eğitim ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark yaratmamıştır.

Medeni durumda, bekâr bireyler genel örneklemde ve erkek grubunda refah seviyelerini evli bireylere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı biçimde daha düşük değerlendirmiştir. Bölge değişkenlerine bakıldığında, Batı Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu ve Orta Anadolu bölgeleri referans bölge olan Akdeniz'e kıyasla istatistiksel olarak anlamlı biçimde daha yüksek refah

düzeyleri ile ilişkilidir. Doğu Karadeniz bölgesinde yaşayan bireyler ise refah seviyelerini istatistiksel olarak anlamlı biçimde daha düşük olarak değerlendirmiştir.

Dijital Yeterlilik İndeksinin İş Kalitesi Üzerine Etkisi

Model sonuçları, dijital yeterlilik indeksinin iş kalitesi üzerinde genel örnekleme istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etki yarattığını göstermektedir. Genel örnekleme dijital yeterlilik düzeyi yükseldikçe iş kalitesinde azalma eğilimi gözlenmiştir. Ancak kadın ve erkek alt gruplarında bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu, dijital yeterliliğin doğrudan iş kalitesi üzerinde tutarlı ve anlamlı bir etki oluşturmadığını düşündürmektedir.

Berg ve ark. (2023), dijitalleşmenin iş kalitesine etkisinin nasıl uygulandığına bağlı olarak hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Martin ve Hauret (2022), dijitalleşmenin iş kalitesine ve öznel iyi oluşa etkilerinin bağlama ve çalışan özelliklerine göre değiştiğini vurgulamaktadır. Reljic, Evangelista ve Pianta (2021) ise dijitalleşmenin işgücü üzerindeki etkilerinin meslek grupları ve sektörler göre farklılaştığını göstermektedir. Bahsedilen çalışmalardan yola çıkarak, bu çalışmada dijital yeterliliklerin iş kalitesi üzerindeki istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermemesinin, teknoloji türü, kullanım biçimi ve bağlam gibi faktörlerden kaynaklanabileceği ya da bu faktörlere bağlı olarak ortaya çıkabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 4. Dijital Yeterlilik İndeksinin İş Kalitesi Üzerine Etkisi: EKK Tahmin Sonuçları (Genel Örnekleme, Kadın ve Erkek Alt Grupları)

	(1) Tüm örneklem	(2) Kadın	(3) Erkek
Yaş	.033** (.014)	.035** (.016)	.033 (.025)
Yaşın karesi	-.000** (0)	-.000** (0)	0.000 (0)
Kırsal	.139* (.076)	.28** (.122)	.099 (.102)
Türk etnik kökeni	-.181*** (.067)	-.24** (.097)	-.163* (.093)
Bekâr	.104 (.064)		

Kadın	.29*** (.079)	.32** (.138)	.214** (.107)
Lise eğitilmiş	.46*** (.079)	.509*** (.138)	.354*** (.107)
Lise üstü eğitilmiş	-.843*** (.118)	-.99*** (.192)	-.698*** (.173)
Batı Anadolu	-.111 (.177)	-.46 (.305)	.109 (.24)
Batı Karadeniz	-.209 (.239)	-.8*** (.279)	.023 (.309)
Batı Marmara	.222 (.204)	.17 (.286)	.264 (.286)
Doğu Karadeniz	-.093 (.118)	-.219 (.243)	-.03 (.137)
Doğu Marmara	.052 (.121)	.048 (.218)	.104 (.151)
Ege	-.458*** (.15)	-.505** (.24)	-.415** (.206)
Güneydoğu Anadolu	.053 (.301)	-.217 (.376)	.393 (.374)
Kuzey Doğu Anadolu	-.28* (.153)	-.195 (.266)	-.327* (.195)
Orta Anadolu	-.544*** (.159)	-.811*** (.241)	-.251 (.266)
Ortadoğu Anadolu	-.084 (.108)	-.162 (.207)	-.031 (.124)
İstanbul	.074* (.042)	-.061 (.076)	.139*** (.052)
Dijital yeterlilik indeksi	-.704** (.291)	-.638 (.424)	-.615 (.457)
Sabit	319 .302	121 .468	198 .262

Parantez içindeki değerler robust standart hatalardır. Bağımsız değişkenler arasında temel değişken dijital yeterlilik indeksidir. Diğer değişkenler kontrol amaçlı modele dâhil edilmiştir.

*** $p < .01$, ** $p < .05$, * $p < .1$

Kontrol değişkenlerine bakıldığında yaş, genel örnekleme ve kadın grubunda iş kalitesini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilemiştir. Yaşın karesi ise negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum, iş kalitesi ile yaş arasında ters U şeklinde bir ilişkiye işaret etmektedir; yani iş kalitesi belli bir yaşa kadar artmakta, sonrasında ise azalmaktadır. Kırsal bölgede yaşamak genel örnekleme ve kadın grubunda iş kalitesini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif biçimde etkilemiştir. Türk etnik kökenine sahip olmak ise tüm örnekleme ve her iki cinsiyet grubunda iş kalitesini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemiştir.

Eğitim düzeyi değişkenlerine bakıldığında lise eğitimi, tüm gruplarda iş kalitesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etki yaratmıştır. Öte yandan lise üstü eğitim düzeyi, genel örnekleme ve her iki cinsiyet grubunda istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etki

göstermiştir. Bu sonuç, lise üstü eğitim düzeyine sahip bireylerin iş kalitesinin daha düşük olabileceğine işaret etmektedir.

Bölgesel farklılıklar açısından bazı anlamlı bulgular öne çıkmıştır. Örneğin Ege bölgesi genel örnekleme ve her iki cinsiyet grubunda iş kalitesi ile istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki sergilemiştir. Orta Anadolu genel örnekleme ve kadın grubunda iş kalitesini istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemiştir. İstanbul ise genel örnekleme ve erkek grubunda iş kalitesi ile istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki göstermiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, dijital yeterliliklerin Türkiye iş gücü piyasasında ücret düzeyi, hane halkı refah seviyesi ve iş kalitesi üzerindeki etkilerini inceleyen ilk akademik araştırmadır. Çalışmada kullanılan Life in Transition Survey'nin (LITS) dördüncü dalgası, dijital becerilere ilişkin soruları ilk kez içermesi nedeniyle önemli bir veri kaynağı sunmuştur. Türkiye örnekleminin ülke genelini temsil eden yapısı ve modelde kullanılan kapsamlı kontrol değişkenleri, elde edilen bulguların hem akademik literatür hem de politika yapıcılar açısından yüksek bir genellenebilirliğe sahip olmasını sağlamaktadır.

Bulgular dijital yeterlilik indeksinin hane halkı refah seviyesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisini ortaya koymuştur. Dijital yeterliliği yüksek bireyler, kendilerini daha yüksek refah seviyesinde değerlendirmektedir. Öte yandan dijital yeterlilik ücret düzeyi ve iş kalitesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki göstermemiştir. Bu sonuçlar, dijital yeterliliklerin bireylerin öznel iyi oluş değerlendirmeleriyle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki kurduğunu, maddi iş gücü çıktılarında ise istatistiksel olarak anlamlı bir belirleyici olmadığını düşündürmektedir.

Çalışmada kontrol edilen eğitim düzeyi, bölge, kırsal-şehir ayrımı, medeni durum ve yaş gibi değişkenler, ücret, refah ve iş kalitesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiler göstermiştir.

Eğitim düzeyi özellikle ücret ve refah açısından belirleyici olmuş, lise ve lise üstü eğitim düzeyine sahip bireyler daha yüksek düzeylerle ilişkilendirilmiştir. Yaş değişkeni ise ücret ve iş kalitesinde ters U biçiminde bir desen sergilemiştir. Bölgesel farklılıklar da dikkat çekmiş, İstanbul ve batı bölgeleri genelde daha yüksek ücret ve refah düzeyleriyle bağlantılı bulunmuştur.

Bu çalışma, dijitalleşmenin iş gücü piyasasında fırsat eşitliği yaratabilmesi için yalnızca bireysel düzeyde dijital becerilerin geliştirilmesinin yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Bulgular, dijital yeterliliklerin bireylerin öznel refah düzeyi üzerinde anlamlı bir etki yaratmasına karşın, ücret ve iş kalitesi gibi maddi çıktılar üzerinde belirleyici olmadığını göstermektedir. Bu durum, dijital becerilerin etkisinin yapısal faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Özellikle eğitim düzeyi, bölgesel eşitsizlikler ve yaş gibi değişkenler, iş gücü çıktıları üzerinde güçlü bir rol oynamaktadır. Bu nedenle dijital becerilerin geliştirilmesine yönelik politikalar; düşük eğitim düzeyine sahip bireyleri hedef alan dijital okuryazarlık programları, kırsal ve az gelişmiş bölgelerde dijital altyapının iyileştirilmesi ve yaşlı nüfus için kapsayıcı dijital beceri eğitimlerinin yaygınlaştırılması gibi somut müdahalelerle desteklenmelidir. Böylece dijitalleşmenin sunduğu fırsatlardan daha geniş ve dezavantajlı toplumsal kesimlerin de yararlanması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Acemoglu, D., & Autor, D. (2011). Skills, tasks and technologies: Implications for employment and earnings. In *Handbook of labor economics* (Vol. 4, pp. 1043-1171). Elsevier.
- Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and new tasks: How technology displaces and reinstates labor. *Journal of economic perspectives*, 33(2), 3-30.

- Arntz, M., Lipowski, C., Neidhöfer, G., & Zierahn-Weilage, U. (2025). Computers as stepping stones? Technological change and equality of labor market opportunities. *Journal of Labor Economics*, 43(2), 503-543.
- Atasoy, H., Banker, R. D., & Pavlou, P. A. (2021). Information technology skills and labor market outcomes for workers. *Information Systems Research*, 32(2), 437-461.
- Balkaya, E., & Sıçrar, H. (2025). Teknoloji Kullanım Düzeyinin Ücretler Üzerindeki Etkisi: Türkiye İmalat Sanayi Sektörü Örneği. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 14(2), 126-141.
- Berg, J., Green, F., Nurski, L., & Spencer, D. A. (2023). Risks to job quality from digital technologies: Are industrial relations in Europe ready for the challenge?. *European Journal of Industrial Relations*, 29(4), 347-365.
- Cameron, A. C., & Trivedi, P. K. (2005). *Microeconometrics: methods and applications*. Cambridge university press.
- Consoli, D., Castellacci, F., & Santoalha, A. (2023). E-skills and income inequality within European regions. *Industry and Innovation*, 30(7), 919-946.
- Deming, D. J., & Noray, K. (2020). Earnings dynamics, changing job skills, and STEM careers. *The Quarterly Journal of Economics*, 135(4), 1965-2005.
- Dunn, M. (2017). Digital work: new opportunities or lost wages?. *American Journal of Management*, 17(4).
- Fox, J. (2015). *Applied regression analysis and generalized linear models*. Sage publications.
- Francis, D. V., & Weller, C. E. (2022). Economic inequality, the digital divide, and remote learning during COVID-19. *The Review of Black Political Economy*, 49(1), 41-60.
- Johnson, D. R., & Creech, J. C. (1983). Ordinal measures in multiple indicator models: A simulation study of categorization error. *American sociological review*, 398-407.
- Horton, J. J., & Tambe, P. (2025). The death of a technical skill. *Information Systems Research*.
- Martin, L., & Hauret, L. (2022). Digitalization, job quality, and subjective well-being. *Handbook of labor, human resources and population economics*, 1-41.

- Mikalef, P., & Parmiggiani, E. (2022). An Introduction to Digital Transformation. In *Digital Transformation in Norwegian Enterprises* (pp. 1-10). Cham: Springer International Publishing.
- Norman, G. (2010). Likert scales, levels of measurement and the “laws” of statistics. *Advances in health sciences education*, 15, 625-632.
- Paklina, S., & Shakina, E. (2022). Which professional skills value more under digital transformation?. *Journal of Economic Studies*, 49(8), 1524-1547.
- Qi, J., Li, H., Li, W., Jin, J., & Ye, F. (2024). The Influence of Digital Skills on Farm Households’ Vulnerability to Relative Poverty: Implications for the Sustainability of Farmers’ Livelihoods. *Sustainability*, 16(19), 8420.
- Reljic, J., Evangelista, R., & Pianta, M. (2021). Digital technologies, employment, and skills. *Industrial and Corporate Change*, dtab059.
- Sodokin, K., Djafon, J. K., Couchoro, M. K., & Agbodji, A. E. (2023). Digital transformation, financial access and discrepancies in household wealth accumulation. *Cogent Economics & Finance*, 11(2), 2241700.
- Sullivan, G. M., & Artino, A. R. (2013). Analyzing and interpreting data from Likert-type scales. *Journal of Graduate Medical Education*, 5(4), 541–542.
- White, H. (1980). A heteroskedasticity-consistent covariance matrix estimator and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 817-838.
- Wooldridge, J. M. (2016). *Introductory Econometrics: A Modern Approach 6rd ed.* Cengage learning.
- Yang, G., Yao, S., & Dong, X. (2023). Digital economy and wage gap between high-and low-skilled workers. *Digital Economy and Sustainable Development*, 1(1), 7.
- Zhang, Z., Xia, Y., & Abula, K. (2023). How digital skills affect rural labor employment choices? Evidence from rural China. *Sustainability*, 15(7), 6050.